МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ

Курс лекцій
з дисципліни
«КІНОЛОГІЯ»

для здобувачів ступеня вищої освіти:доктор філософії (PhD)

галузі знань: 20 «Аграрні науки та продовольство» спеціальності:204
«Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»

ОДЕСА 2020

Кінологія: ***Курс лекцій*** для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD) спеціальності 204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва». Розробники: Сусол Р.Л., Косенко С. Ю. Одеса: ОДАУ, 2020. -134 с.

Рецензент: доктор с.-г. наук, професор кафедри Ветеринарної гігієни, санітарії і експертизи **Решетніченко Олександр Петрович.**

Рекомендовано до друку методичною комісією спеціальності 204 «технології виробництва іпереробки продукції тваринництва» відділенняфакультету ВМ та БТ Одеського державного аграрного університету. Протокол № 5 від 23 січня 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП

Змістовий модуль 1. **Нервова діяльність та етологія собак**

Тема 1. Фізіологія нервової діяльності собак

Тема 2. Етологічні особливості собак ч 1

Тема 3. Етологічні особливості собак ч 2

Змістовий модуль 2. **Фізіологічні основи та технологія дресирування собак**

Тема 4. Теоретичні основи дресирування собак

Тема 5. Роль аналізаторів та рецепторів собак у процесі дресирування. Класифікація рефлексів

Тема 6. Реакції поведінки та типи вищої нервової діяльності собак

Тема 7. Подразники, їх роль у дресируванні собак. Методи дресирування та вироблення навичок

Тема 8. Загальні положення методики дресирування собак

Тема 9. Підготовка собак для розшукової служби

Тема 10. Методика і техніка підготовки собак до пошуку та виявлення наркотичних засобів (вибухових речовин, стрілецької зброї та боєприпасів)

Тема 11. Підготовка собак для сторожової служби

Тема 12. Спортивне собаківництво

Змістовий модуль 3**.** **Техніка експертизи собак та правила організації виставок і положення про суддівство**

Тема 13. Екстер‘єр собаки та модельний підхід до його оцінки

Тема 14. Положення про міжнародні та сертифікатні виставки в системі МКФ та КСУ

Тема 15. Системи класифікації порід собак. Характеристика національних порід

ЛІТЕРАТУРА

ВСТУП

У наші дні криміногенна обстановка в Україні залишається складною. Змінюється мотивація тяжких злочинів, поширюється бандитизм, тероризм, економічна злочинність. Очевидно, що небезпека злочинності та екстремізму загрожує суспільству та інтересам безпеки держави. Незважаючи на гігантське зростання і вдосконалення техніки, застосування службових собак для потреб народного господарства і для військових цілей не втратило свого значення. До підготовки собак з того чи іншого виду служби пред'являються все більш високі вимоги. Щоб забезпечити різноманітні потреби оборони і народного господарства, потрібно багато тисяч сильних і витривалих собак службових порід. Але використовувати собаку для несення тієї чи іншої служби можна тільки після відповідного загального та спеціального дресирування. Тому особливої уваги заслуговує питання підготовки фахівців, які матимуть змогу забезпечити ефективну роботу собак з повною віддачею, що є можливим лише при відповідній підготовці, правильному утриманні та повноцінній годівлі.

Крім фундаментальних та загальнотеоретичних знань в обсязі, необхідному для вирішення завдань спеціального собаківництва, кінолог повинний володіти спеціальними знаннями з проблем анатомії, фізіології, породоутворення, генетики, розведення, вирощування цуценят, експертизи, хвороб собак і шляхів їх запобігання, правил та нормативів проведення виставок та змагань.

Вивчення потреб регіонального ринку дозволяє стверджувати, що кількість фахівців з кінології залишається недостатньою для задоволення потреб таких державних та приватних структур, як МВС, Державні прикордонна, таможенна та фіскальна служби, племінних розплідників різних форм власності та ін. Крім того, чинним законодавством „Про внесення змін до Закону України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності" передбачається встановлення державного контролю у сфері кінології та фелінології шляхом ліцензування господарської діяльності, пов'язаної з племінним розведенням собак і котів, дресируванням собак та підготовкою фахівців (освітянська діяльність) у зазначених вище сферах. Усе це свідчить про зростання необхідності у висококваліфікованих кадрах, які допомагатимуть вирішувати вище перелічені питання.

Змістовий модуль 1. НЕРВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЕТОЛОГІЯ СОБАК

Тема 1. **ФІЗІОЛОГІЯ НЕРВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОБАК**

1. Будова нервової системи собаки
2. Органи чуття
3. Аналітична та синтетична діяльність нервової системи собак
4. Поняття про рефлекс. Утворення рефлекторної дуги.

Нервова система має складну будову й виконує своєрідні функції: контролює, регулює й підкоряє собі діяльність інших систем і всього організму в цілому. За допомогою нервової системи відбуваються складні психічні процеси, а також забезпечується керування поведінкою організму. Одночасно нервова система здійснює й функцію саморегулювання.

Нервовий центр – це сукупність нейронів в центральній нервовій системі, що беруть участь в регуляції будь-якої функції організму. Анатомічно нервовий центр визначається конкретним місцем його локалізації в спинному або головному мозку. Однак нервові утворення, пов'язані з регуляцією цієї функції, можуть лежати в різних відділах центральної нервової системи. Тому нервовий центр поняття більш фізіологічне, ніж анатомічне.

В основі роботи нервових центрів лежать *процеси збудження і гальмування*. Особливості проведення і розповсюдження збудження називаються *властивостями нервових центрів.*

За функціональною ознакою й життєвим призначенням в організмі нервову систему поділяють на *анімальну*, що забезпечує пересування організму в просторі й реакції поведінки, і *вегетативну*, що керує процесами обміну речовин і діяльністю внутрішніх органів. Обидві ці системи мають свою центральну й периферичну частину. Центральна нервова система складається з головного й спинного мозку, периферична – із численних відгалужень нервів, які відходять від головного й спинного мозку й пронизують весь організм.

Філогенетично ***спинний мозок*** є найбільш давнім відділом центральної нервової системи. Він виконує дві основні функції: рефлекторну й провідникову. *Рефлекторна функція* полягає у виконанні низки безумовних уроджених рефлексів і рефлекторних актів, що забезпечують рухові реакції, дихання, кровообіг, травлення, сечовиділення, виведення калу й розмноження. *Провідникова функція* полягає в передачі інформації, що надійшла від рецепторів, у спинний мозок по провідних шляхах до центрів мозкового стовбура й до відділів головного мозку, що стоять вище. З відділів головного мозку імпульси передаються по спадаючих шляхах на проміжні й рухові нейрони, збуджуючи

або гальмуючи. У спинному мозку знаходиться цілий ряд нервових центрів, що забезпечують життєво важливі функції організму: у крижовому відділі – центри рефлекторних актів сечовипускання, дефекації, ерекції та еякуляції, у поперековій частині закладені чутливі й рухові центри задніх кінцівок, у грудному відділі знаходяться нервові центри мускулатури передніх кінцівок, у спинному – нервові центри мускулатури грудної клітки спини й черева, у грудному й поперековому відділах – судинно-рухові й потовидільні центри. Всі рефлекторні центри спинного мозку функціонують під контролем відділів головного мозку, що лежать вище: довгастого, середнього, проміжного мозку, мозочка й великих півкуль.

Довгастий мозок виконує дві основні функції: рефлекторну й провідникову. У сірій речовині довгастого мозку знаходяться нервові центри регуляції дихання, серцевої діяльності, судинно-рухових рефлексів, ссання, жування, слиновиділення, ковтання, відділення шлункового й підшлункового соку, блювоти, кашлю, чхання, моргання й вуглеводного обміну. Важлива функція довгастого мозку – регуляція рівноваги за допомогою вестибулярних центрів і підтримки тонусу м'язових систем. У довгастому мозку розміщені нейрони ретикулярної формації, що підсилюють або послабляють його рефлекторну функцію.

Провідникову функцію виконує в основному *варолієв міст.* Він зв'язує відділи центральної нервової системи, що лежать вище та нижче, між собою й мозочком.

Середній мозок виконує рефлекторну й провідникову функцію. Рефлекторна функція середнього мозку є набагато складнішою, ніж у довгастого й спинного. Впливаючи на всі рефлекси й рефлекторні акти відділів центральної нервової системи, що лежать нижче, він поєднує їх у більш складні рефлекси й формує найпростіші реакції поведінки.

У середньому мозку розміщені центри зорових і слухових орієнтовних і настановних рефлексів, що забезпечують настороження собаки, перерозподіл м'язового тонусу й готовності до виконання відповідної дії. Провідникова функція середнього мозку не обмежується проведенням імпульсів збудження від нижчих відділів у вищі й назад. Через нього проходять всі чутливі шляхи (крім нюхового), що йдуть від рецепторів до кори головного мозку. У середньому мозку формуються первинні емоції у вигляді приємного й неприємного відчуття й відповідні дії відповіді: пещення, злість, страх, переляк й ін. Ретикулярна формація середнього мозку впливає на активізацію або гальмування рефлекторної діяльності розміщених у ньому нервових центрів.

Проміжний мозок знаходиться між середнім мозком і корою великих півкуль. Через нього проходить вся інформація, яку він активно збирає, обробляє, групує й розподіляє по зонах чутливості, формує вторинні, більш конкретні, відчуття й відповідні реакції відповіді поведінки на подразнення, що надійшли. Нервові центри проміжного мозку дуже чутливі до гормонів, фізіологічно активних речовин і лікарських препаратів, за допомогою яких формуються домінуючі реакції поведінки. Гормони через нервові

центри проміжного мозку грають роль пускового механізму інстинктів. Всі функції проміжного мозку перебувають під контролем кори великих півкуль. Зібрана інформація передається в кору головного мозку, звідки сигнали надходять у проміжний мозок для виконання певних відповідних дій. За допомогою ретикулярної формації проміжного мозку багато відповідних реакцій підсилюються, а деякі загальмовуються. У проміжному мозку формуються всі основні реакції поведінки й інстинкти під контролем та управлінням кори великих півкуль. Сам же проміжний мозок є виконавчою системою кори головного мозку.

Кора великих півкуль – вищий відділ центральної нервової системи. Вона формується в процесі індивідуального розвитку організму, пізніше інших відділів мозку, і відрізняється складністю будови й більшим розмаїттям функцій.

У корі головного мозку собаки є близько 12-14 мільярдів нейронів, розміщених на поверхні великих півкуль у шість шарів. Кора півкуль поєднує в собі чутливі, рухові й проміжні нейрони. Чутливі нейрони утворюють сенсорні зони, мозкові кінці аналізаторів: зорового, слухового, смакового, нюхового, тактильного й больового.

Кора головного мозку – орган психічної діяльності, у ній відбувається формування остаточних відчуттів на дії різних подразників. Вона не тільки контролює, але й регулює ці процеси, приводить їх у нормальний стан, забезпечуючи життєдіяльність і працездатність організму. Кора головного мозку регулює роботу всіх відділів центральної нервової системи, що лежать нижче й керує складними процесами, що відбуваються саме в ній. Під її контролем перебувають всі рухові функції, процеси травлення, кровообігу, дихання, обміну речовин і виділення.

Вегетативна нервова система бере участь у регуляції діяльності внутрішніх органів, має структурні і функціональні особливості порівняно з соматичною.

Відцентрові шляхи вегетативної нервової системи складаються з двох нейронів і перериваються у гангліях (нервових вузлах). Вегетативні волокна дуже тонкі, менш збудливі, збудження ними розповсюджується повільно.

Вищі центри вегетативної нервової системи знаходяться в гіпоталамусі та смугастому тілі.

Центри ***симпатичного відділу нервової системи*** лежать в грудних та поперекових відділах спинного мозку. В закінченнях нервових волокон виділяється медіатор *ацетилхолін (прегангліонарні)* та *норадреналін (постгангліонарні)*. Він інервує всі органи і тканини. Подразнення його викликає прискорення і посилення скорочень серця, звуження всіх периферійних кровоносних судин, гальмування моторики та секреції шлунково-кишкового тракту та ін.

Центри ***парасимпатичного відділу*** знаходяться в середньому та довгастому мозку, в крижовому відділі спинного мозку. При подразненні парасимпатичних нервів гальмується робота серця, посилюється моторика кишково-шлункового тракту, звужуються зіниці та ін.

Обидва відділи забезпечують сталість внутрішнього середовища організму.

Рефлексом називається складна біологічна реакція організму на подразнення рецепторів, яка здійснюється за допомогою центральної нервової системи.

Ділянка тіла, подразнення якої супроводжується певною реакцією, одержала назву ***рецептивного поля.*** Так, рецептивним полем рефлексу чхання є слизова оболонка носа, рефлексу ссання - поверхня губ, рефлексу мигання – рогівка ока тощо. Сприймаючі поля різних рефлексів не мають чіткого розмежування і тому можуть накладатися один на одного.

Шлях, яким проходить збудження, що викликає рефлекторну реакцію, називається ***рефлекторною дугою.*** *Її утворюють:* рецептор, доцентровий (аферентний, чутливий) нейрон, ділянка центральної нервової системи, відцентровий (еферентний, руховий) нейрон й орган, що реагує на подразнення. Крім того, є нейрон зворотної аферентації, що інформує центральну нервову систему про виконання команди. Поведінка тварини носить рефлекторний характер.

Рефлекторна дуга складається з п'яти основних частин:

1. рецепторів, які являють собою спеціалізовані клітини, або чутливі нервові закінчення, які сприймають подразнення і трансформують його у нервовий процес – збудження;
2. доцентрового нерва, по якому нервові імпульси надходять до аферентного нейрона;
3. шляхів в середині центральної нервової системи;
4. відцентрового нерва, що передає збудження з центра на периферію;
5. робочого органа, або ефектора.

Будь-який рефлекс починається з подразнення рецепторів. Залежно від розміщення рецептори поділяються на *екстерорецептори* та *інтерорецептори.* Перші знаходяться на поверхні тіла та в органах чуття, другі – всередині організму.

Серед інтерорецепторів розрізняють *вісцерорецептори* – нервові закінчення внутрішніх органів і судин та *пропріорецептори* - нервові закінчення м'язів, суглобів, сухожилків і зв'язок.

Обов'язковим елементом кожної рефлекторної дуги є аферентний та еферентний нейрони. Крім них, до складу рефлекторної дуги можуть входити один або кілька вставних, або проміжних, нейронів. Складність рефлекторної дуги залежить від кількості вставних нейронів. Для здійснення рефлексу необхідна цілісність усіх ланок рефлекторної дуги.

Деякі рефлекси, пов'язані з діяльністю обмежених ділянок центральної нервової системи, називаються *сегментарними*. В організмах із високорозвиненою та диференційованою нервовою системами у рефлекторний процес втягуються багато ділянок центральної нервової системи, а також органи та цілі системи, які безпосередньо не відчули на собі впливу подразника. Завдяки цьому рефлекси

набувають характеру складних і в той же час точних реакцій, що забезпечують найбільш досконале пристосування до навколишнього середовища. Встановлено, що подразнення будь-якого рецепторного апарату супроводжується появою біострумів не тільки на тій ділянці нервової системи, куди надходить аферентний імпульс, а навіть і в головному мозку. Це дозволяє вважати рефлекс не ізольованим процесом, а складною реакцією усієї нервової системи, всього організму.

Вся нервова регуляція функцій основана на механізмі зворотного зв'язку, або зворотної аферентації. Під час дії будь-якого органа в центральну нервову систему передаються імпульси, що сигналізують про його стан. У центральній нервовій системі відбувається всебічний аналіз інформації, що надходить, після чого нервові центри надсилають необхідні сигнали до органу. Цей потік еферентних імпульсів викликає повторну дію, що супроводжується зворотною аферентною сигналізацією.

Акт кругової взаємодії центрів та периферії триває до завершення робочого ефекту. Отже, ми маємо справу *з кільцевою рефлекторною діяльністю*.

Тваринний організм не може існувати, не одержуючи інформації про стан і зміни, що відбуваються, у зовнішньому і внутрішньому середовищі й у всіх частинах тіла. За допомогою органів чуття тварини сприймають різноманітні подразники, які отримують як із зовнішнього середовища, так і від самого організму. Подразники бувають різними: звукові, запахові, світлові, механічні, теплові та ін. І кожний з них сприймається суворо певними чутливими нервовими закінченнями – ***рецепторами***. Процес збудження, який виник у рецепторах, проводиться нервовими волокнами у ту або іншу зону кори великих півкуль головного мозку. Тут відбувається більш тонке розрізнення подразників: визначаються, наприклад, характер запаху, особливості звуку, форма предмету. Органи, що забезпечують сприйняття й розрізнення подразників, І.П.Павлов назвав ***аналізаторами.*** Таким чином, *кожен аналізатор складається із трьох частин*. Наприклад, зоровий аналізатор складається із зорових рецепторів, зорового нерва й зорової зони кори півкуль головного мозку. Якщо порушити зв'язок очей з мозком, зір буде втрачено. При порушенні ж роботи зовнішніх рецепторів у корі головного мозку перестануть виникати різні відчуття, і тварина порине в глибокий, тривалий сон.

Рецептори трансформують (перетворюють) енергію зовнішнього подразнення в нервові імпульси.

У природних умовах на організм собаки діє багато подразників одночасно. У кору головного мозку надходять сигнали про кожен з них. Але відповідна реакція, завдяки аналізу, виникає лише на найбільш важливі. Реакція на інші, несуттєві подразники гальмується. Таким чином, діяльність різних аналізаторів обумовлює тонке пристосування організму до умов зовнішнього середовища. Рецептори, подразнення яких супроводжується виникненням у корі великих півкуль головного мозку відчуттів, називаються ***органами чуття.***

Внутрішні рецептори (інтерорецептори) мають велике значення при пошуку їжі,

зміні пози, охолодженні або нагріванні тіла, сечовипусканні, дефекації.

Таким чином, функцію сприйняття зовнішньої й внутрішньої інформації, її передачу й аналіз у вищих відділах мозку здійснює система аналізаторів.

Здатність нервової системи сприймати й аналізувати подразники, що діють на організм, називається ***аналітичною діяльністю,*** а об'єднання результатів аналізу відповідної дії відповіді - ***синтетичною.*** Аналітична й синтетична діяльність здійснюється всією нервовою системою, але головна роль приділяється корі півкуль головного мозку. Аналітичні й синтетичні процеси в корі головного мозку перебігають одночасно за участю складних явищ руху й взаємодії процесів збудження й гальмування, що забезпечують вищу нервову діяльність тварини.

Загальними властивостями аналізаторів є: чутливість, специфічність, адаптація, сенсибілізація, контрастність, слідовий процес і взаємодія аналізаторів.

Чутливість – це висока здатність аналізаторів уловлювати й сприймати навіть невеликі зовнішні впливи. Вона забезпечується рецепторним апаратом органів почуттів.

Специфічність – здатність кожного рецептора сприймати тільки свій вид енергії й формувати специфічні відчуття.

Подразники, специфічні для кожного рецептора, називаються *адекватними.* Аналіз адекватних подразників полягає в розрізненні їх за інтенсивністю і якістю впливу.

Адаптація – це пристосованість органів чуття до сили подразника. У кожного рецептора вона виражена в різному ступені. Адаптація наступає при тривалій дії подразника й залежить від його сили. Наприклад, у собаки адаптація на сильний запах наступає швидше, ніж на слабкий.

Сенсибілізація – підвищення чутливості аналізатора в результаті багаторазових повторень дій подразника на органи почуттів. Регулярні тренування собаки у вибірці речей за запахом підвищують чутливість нюхового аналізатора.

Контрастність – це здатність аналізатора різко відтворювати відчуття й робити його більш точним конкретним, певним. Вона здійснюється в сенсорних зонах аналізатора завдяки одночасному прояву й взаємодії властивостей іррадіації й індукції.

Слідовий процес – це залишкові, триваючі якийсь час відчуття після припинення дії подразника. Переривчасті подразнення створюють безперервні відчуття.

Всі зазначені властивості в тому ж аналізаторі проявляються одночасно, і, взаємодіючи один з одним, сприяють розрізненню одного подразника від іншого за зовнішніми ознаками й якостями. Наприклад, у нюховому аналізаторі така взаємодія забезпечує чітке диференціювання запахів за силою, давністю й іншими його елементами. Функціональна взаємодія всіх аналізаторів забезпечує послідовне відтворення у відчуттях цілісних образів подразників, які сприймаються.

Органи чуття – спеціальні утворення, які сприймають подразнення, що йдуть із зовнішнього середовища і від самого організму. Вони дають можливість тварині

спілкуватися з навколишнім середовищем і пристосовуватися до нього. Органи чуття складаються з рецепторів, периферійних провідних шляхів і центрів у корі головного мозку. *В організмі розрізняють такі аналізатори:* зору, слуху, нюху, смаку та дотику.

Нюховий аналізатор реагує на молекули, що перебувають у повітрі, летючі речовини, так звані запахи. По запаху тварина відшукує потрібний корм, виявляє на відстані інших тварин, розрізняє величезну кількість предметів. Нюх допомагає тварині визначити особин протилежної статі, місце свого перебування, вільно орієнтуватися на місцевості, уникати небезпеки.

Нюхові рецептори перебувають у нюховому епітелії в глибині верхнього ходу носової порожнини. У собаки нюхова область дорівнює 250 – 400 квадратних міліметрів і складається з 125 – 224 мільйонів нюхових клітин. Кожна клітина має велику кількість тонких вій, що в багато разів збільшує її нюхову здатність. Висока чутливість до речовин, які знаходяться в повітрі, – особлива властивість клітин нюхового рецептора. Доведено, що собака здатний відчувати наявність однієї молекули пахучої речовини в одному літрі повітря й сприймати запах однієї молекули в одному мілілітрі води. Молекули пахучих речовин, що надходять із повітрям у нюхову область, контактують із ворсинками рецепторних клітин і викликають деполяризацію мембран нюхових нейронів. Деполяризований нейрон генерує у волокні нюхового нерва імпульси збудження певної частоти, сили, амплітуди й тривалості.

Комбінації імпульсів збудження різних параметрів несуть інформацію про запах до нервових клітин нюхових цибулин і нервових центрів нюхових зон скроневої частки кори головного мозку, де формуються певні запахові відчуття з наступним запам’ятовуванням їх у вигляді запахового образу.

Аналітична функція кори головного мозку проявляється в чіткому диференціюванні запахів за найменшими відмітними ознаками. Собака розрізняє до 2 мільйонів запахів. Ця здатність дає йому можливість легко відрізнити потрібний запах від інших запахів навіть у суміші. Пояснюється це тим, що на відміну від людини та інших тварин собака відчуває суміш запахів не узагальнено, а відокремлено. За допомогою нюхового аналізатора собака орієнтується в концентрації й силі запаху, його давнини й свіжості, він здатний розрізняти запахи за давністю з різницею в межах 3–5 хвилин, а запахова пам’ять дозволяє ідентифікувати подібні між собою запахи.

Слуховий аналізатор сприймає звукові коливання, перетворює їх в імпульси збудження, передає слуховим нервом в середній мозок і далі в скроневі частки кори головного мозку.

Рецепторною частиною слухового аналізатора є кортіїв орган, що перебуває в равлику. У ньому розміщені опорні й волосяні клітини, що сприймають звукові коливання. Від волосяних клітин відходять нервові волокна біполярних клітин, які складають слуховий нерв, що містить близько 24 000 поперечних волокон. Більша

частина слухових шляхів перехрещується в середньому мозку й надходить у слухову зону кори головного мозку. У корі формуються звукові відчуття, завдяки яким собака розрізняє силу, ритм, частоту, тембр, тривалість звукових сигналів.

За допомогою слухового аналізатора собака може сприймати звуки із частотою від 12 до 80 000 коливань на секунду (людина - від 16 до 20 000), диференціювати 7 000–9 000 різних за висотою звуків, відчувати силу звуку від 0,1 до 120 децибелів.

Собака може уловлювати звуки середньої сили на відстані до 50 метрів (людина - 5–7 метрів), найкраще він сприймає звуки в діапазоні від 1000 до 100000 герців, а в нічній тиші здатний вловлювати шарудіння на відстані 100–150 метрів.

Собака може визначати напрямок звуку за допомогою вушних раковин з точністю до 3 градусів. Звук, що виник збоку від собаки, сприймається одним вухом на декілька часток міллісекунди раніше, ніж іншим. Ця невелика різниця в надходженні звуку до правого й лівого вуха дає можливість аналізатору встановити досить точно напрямок джерела звуку.

У слуховому аналізаторі при тривалій дії звуку адаптація наступає повільніше, ніж в інших. Найбільша адаптація слуху настає від звуків високих частот. Стомлення швидше настає при тривалій дії шумів і сильних звуків. Ультразвуки, які не відчуває людина, собака добре вловлює. Сильні ультразвуки викликають у собаки неприємні відчуття й страх.

Зоровий аналізатор. Дає можливість зором сприймати навколишнє середовище. Він складається з очного яблука, захисних і допоміжних органів, провідних шляхів і коркового центру. За допомогою зору собака визначає колір, форму, величину, швидкість руху предметів, відстань до них й орієнтується в просторі.

Колір сприймається за допомогою світлочутливих клітин – паличок і колбочок, які називають *фоторецепторами*. Палички й колбочки є двома апаратами зору. Палички забезпечують сутінковий зір. Вони дають безбарвні світлові відчуття. Колбочки – орган денного зору, дають відчуття кольору. Зважаючи на анатомічну будову сітчастої оболонки ока можна припускати, що кольоровий зір у собаки розвинений слабко, чорно-білий – краще. У собак та інших тварин, які ведуть нічний спосіб життя, між шаром паличок і колбочок та пігментними клітинами знаходиться шар із кристалів або ниток. При потраплянні світла на цей шар відбувається його відбиття, що спричиняє своєрідне світіння ока.

Рецептори сітківки передають світлові сигнали моментально, а потім тільки доповнюють сигналами про зміну або зникнення світлового подразника.

Існують рецептори, які передають тільки зображення предметів. Інші рецептори реагують лише на появу чи зникнення світлового сигналу, або його рух. Інформація від сітківки ока передається волокнами зорових нервів у мозкові центри, розміщені в потиличній частині кори півкуль головного мозку.

Зір двома очами (бінокулярний) дозволяє собаці бачити рельєфні зображення

предметів, бачити вглибину й визначати відстань предмета від ока. При цьому зображення предмета виникає на сітківці кожного ока, але вони зливаються в корі головного мозку в одне зображення, собака бачить один предмет. Сприйняття величини предметів обумовлено величиною зображення й відстанню від ока. Собака бачить предмети середньої величини на відстані 100–150 метрів. У порівнянні з людиною в собаки зір набагато слабкіший. Особливість зорового аналізатора собаки полягає в тому, що він добре, з високою точністю бачить всі предмети, що рухаються, зауважує жести й міміку дресирувальника. Вночі бачить краще людини. Людину, що тікає, собака бачить на відстані 300–400 метрів, а після відповідного тренування – до 800 метрів.

У зоровому нерві є близько одного мільйона нервових волокон, кожне з яких поділяється на декілька канальців, здатних передавати самостійно імпульси збудження. З імпульсів, що надійшли, у зорових областях кори формуються світлові відчуття у вигляді стереотипних відображень предметів навколишнього середовища.

Смаковий аналізатор служить для дослідження речовин, що надходять до ротової порожнини з кормом. З його допомогою собака визначає придатність або непридатність їжі, аналізує її смакові якості. Рецептори смаку розміщені в основному в сосочках язика і являють собою особливі утворення, що називаються смаковими цибулинами. Кількість смакових цибулин у собаки, за різними даними, складає від 24 до 1700, тоді як у людини - до 9 тис.

Розчинені слиною хімічні речовини їжі надходять у поглиблення смакових цибулин. Через смаковий нерв подразнення надходить у довгастий мозок і передається в кору великих півкуль, де формуються смакові відчуття. Відомі чотири різновиди смаку: солодкий, гіркий, кислий, солоний і смак води. Собака розрізняє не тільки основні різновиди смаку, але й велику розмаїтість їхніх комбінацій. Відчуття смаку збуджує харчовий центр, що рефлекторно впливає на процеси травлення й обміну речовин. У собак смаковий аналізатор розвинений набагато слабше, ніж в інших тварин, однак він відіграє важливу роль у встановленні рефлекторних зв’язків у діяльності інших органів і систем. Наприклад, смакове відчуття ласощів підвищує тонус нервових центрів м’язової діяльності й сприяє замикальній функції умовно-рефлекторних зв’язків на команди й жести дресирувальника.

Шкірний аналізатор контактує із зовнішнім середовищем і забезпечує три види чутливості: больову, тактильну й температурну. Сприйняття різних видів зовнішніх подразників здійснюється рецепторами, які знаходятся в шкірі. Для кожного виду чутливості є свої рецептори. Від них відходить величезна кількість нервових волокон, що надходять через спинний мозок у довгастий, середній, проміжний, а також у кору півкуль головного мозку. У мозковій частині на всі подразнення формуються певні відчуття: болю, дотику, тиску, тепла й холоду. Весь комплекс відчуттів від зіткнення шкіри з різними тілами називається *дотиком*.

У собаки відчуття дотику на різних ділянках тіла виражено неоднаково. У практиці

дресирування необхідно знати й враховувати зони механічного впливу при виробленні різних умовних рефлексів і навичок.

Больова чутливість здійснюється за допомогою рецепторів, що сприймають больові подразнення. Вони мають вигляд вільних нервових закінчень, збудження яких настає від дії механічних, хімічних, електричних, термічних й інших факторів.

Почуття болю виникає й при дії на інші рецептори, якщо подразники великої сили. Біль – сигнал небезпеки в організмі, показник ступеня порушення нормальних процесів і цілісності частин тіла тварини. Відчуття болю викликає у тварини прагнення звільнитися від подразника, що заподіює біль, який проявляється у відповідних оборонних реакціях. Больові подразники в практиці дресирування застосовуються для розвитку активно-оборонної реакції, злості, вироблення хватки, перехоплювання й інших умовних рефлексів. Больові подразники в цих випадках завдаються помічником дресирувальника.

Тактильна чутливість обумовлена подразненням спеціальних рецепторів, що знаходяться у шкірі. Вони сприймають дотик і тиск, що відрізняються між собою за силою дії. Тактильна чутливість підсилюється при дотику до волосся. У собаки є спеціальне дотикове волосся навколо рота, носа й на повіках, які забезпечують високу чутливість в ділянці голови. У нього досить чітко виробляються умовні рефлекси на місце й характер дотику до шкіри, а також міцний умовний рефлекс заохочення на погладжування в ділянці спини. При тривалому дотику у собаки наступає адаптація, і він, наприклад, не відчуває нашийника, намордника, шлейки.

Температурна чутливість забезпечує організм інформацією про температуру навколишнього середовища. Вона сприймається двома видами рецепторів – тепловими й холодовими. Холодові рецептори розміщені поверхнево, теплові - глибше. За допомогою сигналів про температуру, що надійшли від них, в організмі рефлекторно здійснюється регуляція температури тіла й підтримання її в межах 37,5 – 39°С. Різкі перепади температури навколишнього середовища порушують пристосувальні реакції й відбиваються на загальній умовно-рефлекторній діяльності собаки, що необхідно враховувати при підготовці й використанні службових собак.

Руховий аналізатор забезпечує сухожильно-м’язове чуття й координацію рухів. Рецептори находяться у м’язах, сухожилках і зв’язках. Центральна частина рухового аналізатора розміщена в корі головного мозку, куди безупинно надходять імпульси про стан роботи м’язів. Кожен рух визначається за допомогою вестибулярного апарата, органів зору, слуху й шкіри. Велике значення в оцінці м’язових рухів має тактильна чутливість.

У довгастому та в інших відділах головного мозку відбувається взаємодія не тільки між ділянками рухового аналізатора, але й між різними аналізаторами.

Руховий аналізатор забезпечує автоматичне саморегулювання більшості рухових функцій і зв’язок їх з іншими аналізаторами через систему складних умовних рефлексів.

Рухові умовні рефлекси становлять основу більшості загально-дисциплінарних і спеціальних навичок, які виробляються при дресируванні собак.

При дресируванні собак діючі подразники та обстановка сприймаються рецепторами різних органів чуття. Інформація, що надійшла, спрямовується різними нервовими шляхами у відповідні відділи головного мозку. Здатність нервової системи до елементарного аналізу через рецептори органів чуття називається *первинним аналізом.* Завдяки високій спеціалізації органів чуття отримані сигнали піддаються подальшому якісному й кількісному аналізу. Цей аналіз здійснюється в середньому, проміжному мозку, мозочку і ретикулярній формації. У цих відділах головного мозку кожен сигнал, що надійшов, у свою чергу, піддається розщепленню на притаманні йому властивості і якості. Наприклад, загальний запах помічника розщеплюється на побутовий, індивідуальний та інший супутній запах. Така здатність підкіркових відділів головного мозку до більш глибокого аналізу сигналів, що надійшли, називається *вторинним*, або *проміжним аналізом.*

Найбільш тонкий аналіз здійснюється в клітинах кори головного мозку. Високочутливі нейрони поєднуються в сенсорні зони, розміщені в певних ділянках головного мозку. Разом з розвитком чутливих зон у корі великих півкуль удосконалювалися та спеціалізувалися рецепторні апарати органів чуття. Уловлювання, найтонше сприйняття, розрізнення й виділення окремих істотних ознак з величезної інформації про властивості й якості подразника є складною й вищою формою аналізу. Такий аналіз подразників, якій здійснюється у корі головного мозку, називається *вищим,* або *остаточним.* Наприклад, тонке диференціювання запахів при одорологічній ідентифікації можливе завдяки високій аналітичній діяльності нюхового аналізатора собаки.

До методики вироблення умовних рефлексів при дресируванні собак належать зазначені нижче закономірності умовно-рефлекторної діяльності:

1. Умовні рефлекси в процесі дресирування виробляються не відразу, а поступово, у три стадії, при певній кількості поєднань і вправ протягом декількох днів.

2. Умовні рефлекси, що утворилися на сигнали дресирувальника при відсутності підкріплень, загальмовуються й згасають приблизно в тому ж порядку, як вони вироблялися, при такій же кількості сигналів без підкріплень.

3. Швидкість утворення і стійкість умовних рефлексів залежить від раціонального режиму поєднань і вправ; від вірогідності застосування підкріплень умовного сигналу активуючими та стимулюючими безумовними подразниками; від сили та активності базового безумовного або умовного більш раннього рефлексу (навички), а також від фізичного і емоційного стану собаки під час дресирування. Найбільш стійкі рефлекси утворюються на підставі натуральних рефлексів і спонукальних реакцій поведінки.

4. Умовні рефлекси при подальшому повторенні поєднань взаємодіють й асоціюють між собою, формуючись у складні навички. В утворенні навички вирішальне

значення має підкріплювальний фактор. Часткове підкріплення не ускладнює вироблення навички, але значно сповільнює його згасання при наступному скасуванні підкріплювальних впливів.

5. Нервові процеси в різних нервових центрах, що забезпечують однойменні рефлекси, підсилюють один одного; процеси різнорідних і протилежних рефлексів послабляють або анулюють збудження й викликають гальмування в нервових центрах. Скасування одного рефлексу іншим і вибір відповідної дії в організмі відбуваються за законом його біологічної значимості в цей момент. Співпідпорядкованість рефлексів, що виникли в результаті тривалої еволюції, може змінюватися під дією нових умовно-рефлекторних зв'язків. Вироблені сильні умовні рефлекси домінують над іншими. Слабкі умовні рефлекси скасовуються сильними, звільняючи їм шляхи рефлекторних дуг і сенсорні зони.

6. На сильні подразники утворюються сильні умовні рефлекси та стійкі навички, відповідні реакції яких стають пропорційними силі застосовуваних подразників – закон силових відносин. Дія цього закону обмежується багатьма факторами зовнішнього й внутрішнього середовища, але, головним чином, залежить від індивідуальних особливостей вищої нервової діяльності кожного собаки.

Тема 2. **ЕТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОБАК**

1. Форми індивідуальної поведінки собак та їх функції
2. Репродуктивна поведінка собак
3. Соціальна поведінка собак та фактори, що впливають на її формування

В умовах квартирного утримання або іншої ізоляції соціальна поведінка собаки може бути досить серйозно порушена. Людина не може (і не повинна) бути повноцінним соціальним партнером для собаки. Відносини з іншими тваринами найчастіше реалізуються через прогулянкові зграї, але можуть бути дуже сильно обмежені або навіть повністю виключені.

Територіальна поведінка найбільш повно розвивається в собаки при вуличному утриманні, але в цьому випадку, як правило, виникає найсильніша нестача соціальних контактів із власником, який приділяє собаці дуже небагато часу. Більше того, контакт завжди однобічний, собака в пошуках спілкування не може прийти до господаря, тільки він завжди вирішує, зайнятися собакою або іншими справами.

Статева поведінка собаки, що живе в родині, завжди перекручена й усічена. При найкращому ставленні до собаки власник не може дозволити собі розкіш надати йому можливість повною мірою сформувати статеву поведінку. Комплекс залицяння

зведений до мінімуму, вибір партнера в переважній більшості випадків – справа власника: суку дуже часто примушують до парування з кобелем, якого вона бачить перший раз у житті.

Ігрова поведінка. Зазвичай її вважають необхідною для цуценяти і зовсім необов'язковою для дорослого собаки, проте тварина повинна мати можливість грати протягом практично всього життя. При цьому якщо цуценя багато в чому задовольняє гра із предметами, то для дорослого собаки набагато важливішою є соціальна гра, спілкування з господарем. Відзначимо, що для цуценяти вона також важлива, а саме цим формам гри зазвичай приділяють недостатньо уваги, вважаючи, що дорога іграшка із зоомагазину вирішує всі проблеми.

Дослідницька поведінка. Потреба в інформації є однією з основних потреб організму. Вона задовольняється за допомогою різних форм дослідницької поведінки, що не вичерпується грою з предметами. Здебільшого дослідницька поведінка просто не пов'язана з маніпуляціями. Дослідження нової території провадиться аж ніяк не в грі, собака з'ясовує й запам'ятовує основні особливості цієї території, її зручність для перебування, полювання тощо, тобто створює когнітивну карту. Великі незнайомі об'єкти оцінюються на предмет з'ясування їхньої ворожості.

Дослідницька поведінка від ігрової відрізняється й емоційним забарвленням. Нерідко новизна предмета або явища викликає негативні емоції.

Здатність досліджувати й аналізувати властивості навколишнього середовища пов'язана з досить високим розвитком розумової діяльності в собак.

Розглядаючи поведінку собаки, дуже часто доводиться окремо говорити про кобелів й окремо про сук. Це необхідно, оскільки поведінка двох статей відрізняється настільки сильно, що часом здається, начебто мова йде про різні види тварин.

Кобелі підтримують територіальну структуру популяції, освоюють нові місця перебування, досліджують незнайомі предмети і явища. Їм властива завзятість і допитливість, але одночасно й прямолінійність. Саме кобелі, завдяки складній ієрархічній системі, здатні розподіляти в зграї життєво важливі ресурси з мінімальними втратами для всіх учасників. Сама ж система ієрархії працює, спираючись на розвинену «мову» демонстративних поз, жестів, дистантних звукових і запахових сигналів. Таким чином, у нормі кобелі у своїх соціальних взаємодіях високоритуалізовані.

Основне завдання сук – народження й виховання молодняку, передача традицій зграї. Для досягнення цієї мети у поведінці сукам доводиться бути консервативними за суттю, але дуже гнучкими у методах. У будь-якому конфлікті для суки важливо не самоствердження, а досягнення мети. Саме тому при високому рівні агресивності вони не схильні йти напролом, для них набагато важливіше зберегти себе, у деяких випадках це завдання вони можуть вирішити і ціною життя цуценят задля збереження виду. Здорова статевозріла сука принесе виводок цуценят найбільше роком пізніше,

тим часом як покалічена, швидше за все, не зможе народити або виростити потомство.

Найбільш складні соціальні зв'язки й найбільша кількість різних демонстрацій властиві кобелям. У зграї між ними складається досить гнучка, але одночасно й дуже чітка система взаємин.

Домінант зобов'язаний контролювати порядок у зграї, у тому числі серед сук, досить схильних до жорстоких конфліктів. Подібні обов'язки властиві домінантам з неспотвореною штучним відбором поведінкою. Від ролі домінанта кобель стомлюється. Коли з'являється можливість «відпочити» від товариства сук і молодняку, він з радістю нею користується.

Близькі за статусом до домінанта кобелі приділяють менше уваги підтримці стабільності зграї. Основне їхнє заняття – добування їжі, полювання і дуже часто – пошук тічних сук. В ряді випадків статева активність субдомінантів виявляється куди вищою, а головне, успішнішою, ніж у домінантів.

Кобелі, що не мають власної пари, часто відіграють роль ***няньок і вихователів молодняку.*** Вони пильно стежать, щоб цуценята й підлітки під час гри не застосовували занадто жорстких прийомів, не створювали б зайвого шуму, тобто є тими тваринами, які, крім батьків, передають традиції взаємин у зграї новому поколінню. Досить часто цю роль можуть виконувати старі або середнього віку тварини, що є лояльними союзниками батька або матері цуценяти, у ролі няньки можуть виступати дитинчата, що залишилися при матері з попереднього щеніння (незалежно від статі). У міцній, згуртованій зграї вихованню молоді так чи інакше приділяють увагу практично всі дорослі собаки; добрий домінант неодмінно серед інших справ займається і вихованням.

Найбільш далекі від ядра зграї кобелі воліють триматися ближче до меж території. ***«Прикордонники»*** – найбільш тривожні тварини, що мають низький соціальний статус (як правило, молоді кобелі), на яких лягає тягар охорони території зграї. При цьому вони не кидаються без оглядки в бій, а просто здіймають загальну тривогу гавкотом і, стримуючи зграю собак, що вторглася, або інших порушників території, відступають у житлову зону, де їх готові підтримати основні сили зграї на чолі з домінантом.

У зграї із гнучкою ієрархією можливі переходи з однієї соціальної ролі в іншу. У часі зміни домінантів передача традицій найчастіше забезпечує прихід на це місце його сина або молодого лояльного союзника. Подібне успадкування місця головного зручно для зграї, оскільки новим домінантом стає тварина, що володіє більшим набором високоритуалізованих демонстрацій, яких її навчив батько, і генотипом, що вже підтвердили свою цінність.

Структура відносин у сук зовсім інша, їхня ієрархія здебільшого відділена від ієрархії кобелів, втручатися в неї може лише домінант. Ієрархія в сук не тільки жорстка, але й дуже нестабільна, що тісно пов'язане з фізіологією. За інших рівних

умов агресивність є вищою в тих сук, у кого вище вміст тестостерону в крові. А підйом концентрації цього гормону відбувається безпосередньо перед тічкою. Таким чином, тічні суки більш агресивні, що, однак, не означає, що ранг тічної суки підвищується автоматично.

У зграї в самок статева цикліка синхронізується, і суки приходять в еструс приблизно одночасно, тому в певні періоди року всі суки в зграї стають агресивнішими і дуже активно борються за максимально високий ранг. Його завоювання безпосередньо пов'язане з можливістю привернути увагу кобеля з високим статусом, отже, забезпечити собі й майбутньому потомству краще харчування, безпеку і як наслідок кращі умови входження в зграю. Низький ранг означає вигнання на периферію зграї в сезон гонів, отже, великий ризик залишитися без партнера або знайти в пару кобеля невисокого статусу, що не зможе нормально прогодувати сім'ю.

Вагітність і пологи також пов'язані зі зміною рівня гормонів, і нормально виносити потомство може лише здорова, фізично й психічно міцна сука. Сука, що очікує цуценят, може свій ранг або підвищити, або, навпаки, різко понизити. Після пологів кожна сука стає обережною, потайною, для неї головне – уберегти потомство. Досвідчені суки прагнуть якнайкраще сховати лігвище, захищають малят, не шкодуючи себе. До кобеля-батька або «дядька» мати родини, як правило, ставиться спокійно, приймаючи корм і дозволяючи наближатися до цуценят. У переважній більшості випадків молоді суки загнані на найнижчий щабель ієрархії, багато хто з них примикає до «прикордонників» – так іноді формується шлюбна пара. Дуже рідко суки-підлітки мають досить сил і впевненості, щоб домогтися високого становища після першої ж тічки, хоча іноді особинам з різко вираженим прагненням до домінування це вдається. В основному суки одержують можливість нормально сусідити з іншими значно пізніше однорічного віку.

Необхідно враховувати слабкий розвиток ритуалізації в сук: *набір демонстрацій* набагато бідніший, ніж у кобелів, переважають демонстрації явної погрози, а демонстрації прохання, як правило, адресують переважно кобелям. Дуже важливо, що для сук поза пасивного підпорядкування не є безумовним блоком агресії, подібним тому, як вона діє на кобелів. Навпаки, сука-переможниця може добивати переможену, коли та лежить на спині, повністю відкрившись, і заходиться криками болю.

Ієрархія в сук нестабільна – зі змінами гормонального статусу змінюються й ранги (підвищуються або знижуються). Скільки-небудь постійні стосунки властиві, насамперед, для сук в анэструсі, і то при невеликій чисельності. У нормі ієрархію серед сук контролює кобель-домінант, який безпосередньо перешкоджає бійкам та іншим агресивним взаємодіям. Лояльні союзи, союзи мати-дочка утворюються досить рідко і вони недовговічні, розпадаючись, як правило, з появою цуценят в однієї або обох членів такого союзу. Але у деяких випадках суки виявляються дуже терпимими одна

до одної. Тоді сукам, що народили, доглядати за цуценятами і годувати їх допомагають «тітки», як правило це старші дочки або сестри. Іноді годувальницею стає сука, у якої цуценят немає, в інших випадках матері поєднують цуценят, улаштовуючи своєрідні ясла. Подібні випадки спостерігали серед борзих і пуделів.

Під ***соціалізацією*** розуміють багатоступінчастий процес, у ході якого складається особистість соціальної тварини і утворюються зв'язки з його оточенням. Кожен етап соціалізації обмежений у часі й має критичні строки, коли включаються вроджені програми поведінки й добудовуються за рахунок придбання нових умовних рефлексів, які поступовим тренуванням доводять до досконалості. Цей процес іде на всіх поведінкових рівнях: включаються нові потреби та вроджені компоненти мотивації. Тварина вловлює основні закономірності й причинно-наслідкові зв'язки навколишнього світу, розуміння яких їй необхідно на даному етапі розвитку. Якщо етап або незавершений (спадкова програма включилася, але повністю не добудувалася), весь подальший розвиток собаки як соціальної тварини виявляється збитковим, психіка порушеною, поведінка аномальною.

Перший період соціалізації починається у віці після двох тижнів від народження й триває приблизно до восьми тижнів. Перша й одна з найважливіших подій у житті соціальної тварини – це імпринтинг, у ході якого запам'ятовується образ свого виду й – це особливість собаки – образ людини-партнера. ***Імпринтинг*** – запам'ятовування деяких властивостей середовища, під час якого тварина пізнає особливості батьків, сестер, братів або місця проживання. Імпринтинг, на відміну від звичайного навчання, відбувається лише на певній стадії розвитку тварини і є незворотнім.

В результаті синовнього імпринтингу між молоддю та батьками (справжніми та прийомними) розвивається прихильність, яка втрачає своє значення, як тільки молода тварина досягає зрілого віку. Однак цей ранній досвід може мати віддалений вплив на подальшу соціальну поведінку організму. У собак, наприклад, чутливий період припадає на вік між 3 та 10 тижнями життя; протягом цього періоду у цуценят розвиваються нормальні соціальні контакти. Якщо цуценя ізолювати одразу після народження та тримати в таких умовах більше 14 тижнів, то в нього не сформується нормальна соціальна поведінка. Подібно до деяких птахів, собаки легко сприймають людину як соціального партнера, тому у цуценят може утворитися міцний тривалий зв'язок зі своїм господарем, якщо прихильність виникла в оптимальні строки відповідного чутливого періоду.

Протягом перших тижнів життя виробляються рефлекси спілкування з тваринами свого виду (соціальні). У цуценят це відбувається на другому та третьому тижні після прозріння.

У певний період життя тварини навчаються відрізняти їстівну їжу від непридатної. Часто це відбувається при спостереженні за тим, як харчується мати.

Надбані навички зберігаються на все життя і змінюються дуже важко.

У ході імпринтингу цуценя запам'ятовує свою належність до певного виду тварин, те, як виглядають істоти, з якими він надалі буде в тісних соціальних відносинах. Надто важливо, що імпринтинг відбувається не тільки на образ матері, але й на людину – саме це дозволяє собаці сприймати людину як старшого одноплемінника. Цуценята, яких відняли дуже рано від матері і яких вигодовували люди, сприймають себе саме як людей. При пізніх контактах із собаками вони спілкуються з ними неохоче, обмежено, явно не ототожнюючи себе із цими тваринами.

Запам'ятання образу матері підсилює тягу молодого собаки до тварин тієї ж породи, що й він сам. Із цього образу собака одержує ключові характеристики зовнішності та поведінки для впізнання в майбутньому статевого партнера. Хоча це й не має великого значення для свійських собак, але по суті служить первинним механізмом поділу порід, що далеко розійшлися в ході еволюції, є бар'єром, який затрудняє в таких випадках міжпородні схрещування. Так, наприклад, бульдогів, бассетів, борзих представники інших порід найчастіше просто не сприймають як собак.

Отже, можна зробити наступні висновки:

1. Всі типи поведінки являють собою результат генетичних та середовищних взаємодій.
2. Імпринтинг може мати віддалені наслідки, які особливо відображуються на статевій поведінці тварин.
3. Імпринтинг може мати важливе значення для розвитку здатності розпізнавати близьких родичів, що запобігає спорідненому спарюванню.

Спостереження за цуценятами свідчать, що протягом першого періоду соціалізації формується поняття «МИ». Цуценя на все життя запам'ятовує, як повинні виглядати тварини, до яких належить і він сам. Для цього періоду його життя властиві поява та буквально лавиноподібне наростання двох складних комплексів поведінки: ігрової й нерозривно пов'язаної з ним дослідницької. Кількість контактів, у які може вступати цуценя, велика. Зрозуміло, що нервова система дуже швидко стомлюється, але й настільки ж швидко відновлюється.

Другий період соціалізації може співпадати з першим періодом або перекриватися з ним; припадає на вік приблизно від півтора до п'яти місяців. Суть періоду формування індивідуальності в тому, що цуценя починає виділяти себе серед інших істот, здобуває власне «Я». Різко зростають активність і самостійність. Родичі вже не прагнуть триматися всі разом. Підсилюється дослідницька активність: цуценя енергійно вивчає не лише предмети і явища навколишнього світу, але й можливості власного тіла, у буквальному значенні намагається пізнати себе. Ігрова поведінка є майже переважаючою активністю, набуваючи більш складних та різноманітних форм.

Ігри стають змаганнями, переходять у боротьбу і навіть бійку за місце в цуценячій ієрархії. Найбільш болюче питання другого періоду соціалізації - симпатія юного собаки до всіх зустрічних. Для нього ще не існує поняття «чужі» – , образно кажучи, поняття «внутрішній ворог» цуценяті на другій стадії соціалізації невідоме. Дорослі собаки дійсно ніколи не скривдять його в цьому віці (якщо мова йде про собак з нормально сформованою поведінкою). Більше того, будь-яке цуценя, залишившись на самоті й зустрівши незнайомого чужого собаку, отримує якийсь мінімум уваги: його можуть привести в зграю, де про нього подбають, де його стануть годувати.

Третій період соціалізації припадає на вік 6-10 місяців і безпосередньо пов'язаний з активним статевим дозріванням. Коли раннє дитинство закінчується і собака починає дорослішати, він включається в структуру зграї. В результаті це різко ускладнює для нього можливість легкої зміни соціальних партнерів і мирного переходу до іншої зграї. У цей період чужі собаки вже можуть проявляти агресію до підлітка, соціальне оточення звужується, кількість дружніх зв'язків виявляється обмеженою, для утворення нових потрібні вже особливі умови. Суть третього періоду в тому, що собака розділяє світ за ознакою «свої» та «чужі», до понять «МИ» і «Я» додається «ВОНИ». Останні також, безумовно, є собаками, але такими, що апріорі можуть заподіяти шкоду. Цей етап соціалізації для собаки завершальний.

Оскільки собака сприймає людину як представника свого виду, то і людей у ході останнього етапу соціалізації він розділяє на своїх і чужих. Реакція на чужих залежить від породи: у сторожових, охоронних і подібних їм собак відбір вівся на агресивне ставлення до чужих, причому в деяких породах саме поява недовірливої реакції на сторонніх людей відбувається дуже рано, ще в період становлення «Я». У таких порід третій період соціалізації ніби вклинюється в другий, агресивність з'являється при перших же, ще дуже слабких викидах у кров статевих гормонів. Однак в інших породах, де відбір вівся на дружелюбне ставлення до людини, агресія на неї не з'являється й на третьому етапі соціалізації. У їздових собак явно виражена реакцію уникнення чужих. У деяких собак-компаньйонів третій період так повністю й не завершується, а закінчується формуванням тісного кола спілкування.

Цікавий третій період соціалізації в собак спеціалізованих мисливських порід, особливо яскраво видно це на прикладі гончаків. З настанням статевого дозрівання, з дорослішанням не пов'язане замикання зграї, закриття її меж. Замість цього відбувається дуже своєрідна трансформація поняття «свій» стосовно до людини. «Своїм» сприймається мисливець із цілком певною амуніцією. Для сучасного гончака додатковою ознакою або атрибутом «свого» стосовно людини-мисливця є рушниця. Собака, який хоч раз побував у полі, повністю довіряє будь-якій людині з рушницею. Це найцікавіший випадок, коли поняття «МИ» й «ВОНИ» є атрибутивними у тварин.

У ході третього етапу молодий собака не просто стикається з ворожістю інших

тварин, але й навчається певним чином оцінювати рівень небезпеки від них для себе. Якщо собака з іншої зграї найбільш небезпечний вже тим, що він чужий, то у своїй зграї частина собак зберігає до молодої тварини дружелюбність, інші тільки терплять його, а треті відверто третирують. Собака перестає бути особистістю тільки для себе, він набуває індивідуальних рис для інших собак. Цуценя за великим рахунком не має статі, а його дитячий ранг у середовищі однолітків зовсім не цікавить дорослих тварин. При статевому дозріванні молодий собака здобуває в поведінці риси, які для його одноплемінників чітко асоціюються з певною статтю, тепер він повинен зайняти своє місце в зграї, причому у відповідній статі підсистемі.

Саме на третьому етапі соціалізації собака включається в дорослу систему ієрархії, здобуває певний соціальний статус. Тоді ж відбувається бурхливе формування міжособистісних зв'язків як з однолітками, так і з іншими, більш дорослими собаками. Первинна, цуценяча ієрархія практично перестає існувати. Так, пам'ять про колишні симпатії й антипатії залишається, але ці дитячі стосунки перестають бути актуальними. Саме в цьому віці стає можливим укладання лояльного союзу, оскільки тепер треба поєднувати сили проти зовнішнього світу.

Лояльний союз завжди вигідний і взаємоприємний. Як би не хотіло цуценя потрапити під опіку домінанта, цього не станеться, поки в союзі не виявиться приємної сторони і для останнього. Причому зовсім необов'язково шукати корінь дружніх союзів тільки в полегшенні здобуття їжі, набагато частіше вони заповнюють дефіцит дружніх соціальних контактів, знімають зайву напругу, тільки так можна пояснити укладання союзів не тільки між родичами або «бандитами»- ізгоями, але й між високоранговими та молодими кобелями.

Собаки, що лише вступили на поріг зрілості, найчастіше можуть зайняти в зграї становище «прикордонника» й аутсайдера. Втеча цуценяти зі зграї на другому періоді соціалізації зовсім не є вигнанням. Зграя не відмовлялася від нього, не прагнула позбутися, це цуценя було лише одним із маси, відхід саме його для зграї був непомітним. Справжні вигнанці з'являються лише тоді, коли зграя починає бачити в них індивідуальність, коли їхні особисті якості чимось дратують співтовариство. Тут процес взаємний: не тільки собака уникає спілкуватися з членами зграї, але й ті активно відганяють його геть від себе.

Особливості соціалізації у собаки полягають у наступному: неможливим виявляється виділення чітких меж між критичними періодами, самі періоди накладаються один на інший. Ще не закінчується критичний для поняття «МИ» період, а активне цуценя вже починає пізнавати світ як індивідуальність, зав'язує первинні особистісні зв'язки, формує відносини. Таким же чином поняття відстороненості, неналежності до спільноти «МИ» виникає в деяких породах і в особливо обдарованих інтелектом собак уже в другому періоді соціалізації. З іншого боку, виникає феномен, неприйнятий для дикої тварини – незавершення третього

етапу, інфантильність, атрибутивність поняття «СВОЇ». Все це вказує не тільки на найвищу складність соціальної поведінки собаки, але й унеможливлює сліпе перенесення на нього поведінкових особливостей диких соціальних псових.

Тема 3. **ЕТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОБАК**

1. Вплив генетичних факторів на поведінку тварин
2. Онтогенез поведінки
3. Патології вищої нервової діяльності

Саме для собак була вперше сформульована концепція І. П. Павлова відносно типів вищої нервової діяльності та виділено 4 основних типи (або темпераменту): холерики, сангвініки, флегматики і меланхоліки, а також деяке число проміжних за характером підтипів. Кожен з цих типів ВНД припускав у його носія певну комбінацію більш простих властивостей нервової системи – збудження і гальмування, тобто сили, рухливості і врівноваженості. Типологія ВНД, запропонована І. П. Павловим, відображала прагнення підвести строгу наукову основу і дати кількісну оцінку індивідуальної мінливості ознак поведінки. Перехід до оцінки збудливості як одного з базових властивостей, що забезпечують прояв і вираженність генетично детермінованих особливостей поведінки собак, послужив далі основою для фундаментальних класичних досліджень генетики поведінки цих тварин, проведених Л. В. Крушинським. Л. В. Крушинський припустив, що у російськоєвропейських лайок існує породна схильність до прояву пасивно-оборонної реакції, але вона не виявляється у них через низький рівень збудливості. Гібриди цих собак з вівчарками успадкували від останніх високу збудливість, а від іншого батька – пасивно-оборонну реакцію, у результаті чого ця властивість поведінки – підвищене боягузтво – було виражено у них повною мірою. Таке пояснення було підтверджено простим експериментом з введенням російсько-європейських лайкам кокаїну, дофамінергічного агента, який специфічно активує рухову сферу тварини. У російсько-європейських лайок (але не у собак інших порід), які отримували ін'єкції кокаїну, чітко проявлялася пасивнооборонна реакція. Таким чином, рівень збудливості, який у даних експериментах корелював з рівнем рухової активності, виявився модулятором прояву інших ознак поведінки. Таким чином, генетично детермінований високий рівень ознаки поведінки може не виявлятися у тварин з малозбудливим фенотипом. У той же час у нащадків, отриманих від схрещування таких собак з збудливими особинами, подібна ознака була досить виразною. У середині 40-х років було розпочато найбільш повне і детальне дослідження генетики поведінки собак. Результати цієї багаторічної роботи було викладено в працях американських вчених Дж. Скотта і Дж. Фуллера. Об'єктами дослідження були

собаки 5 порід – бассенджи, біглі, американські кокер-спаніелі, шотландські вівчарки (шелти) і жорсткошерстні фокстер'єри, а також гібридні тварини. Крім порівняння поведінки собак різних порід і їх гібридів, автори були зацікавлені у вивченні формування поведінки собаки в онтогенезі. При дослідженні розвитку поведінки у ряді випадків цуценят виховували перехресно, тобто частина приплоду вирощувалася біологічною матір'ю, а частина – прийомною, причому іншої породи. Невелике число собак усіх порід було вирощено не в розпліднику, а у сім'ях. Якщо поведінка вирощених у домашніх умовах собак по відношенню до людини і була трохи іншим, ніж собак розплідника, то показники більшості тестів практично не відрізнялися від тестів у решти тварин. Автори проаналізували і таку ознаку, як агресивність у грі, яка, за їхніми даними, може контролюватися двома генами без домінування, але може мати і більш складне визначення. Голосові реакції автори аналізували у цуценят різного віку в тесті на домінування, коли двох тварин змушували боротися за володіння кісткою протягом 10 хвилин. Голосові реакції мали дві чіткі і незалежні ознаки. Один з них – це поріг провокації гавкоту, тобто рівень стимуляції, необхідний для прояву реакції. Він виявився високим для бассенджи і низьким – для кокер-спаніелів. Друга ознака – тривалість гавкання. Вона була малою у бассенджи і великою у кокер-спаніелів. За даними схрещувань, низький поріг прояву гавкоту домінує над високим, а частота і тривалість гавкання успадковуються за проміжним типом. Автори вважають, що успадкування рівня порогу провокації визначається двома незалежними домінантними генами, тоді як тривалість гавкання не домінує ні за високими, ні за низькими значеннями і залежить, від одного гена. Подібним чином були проаналізовані й інші ознаки поведінки, успадкування яких також опинилося під контролем одного або двох генів. Представляє інтерес успадкування характеристики естрального циклу самок. У бассенджи тічка настає один раз на рік і суворо приурочена до осіннього сезону. У кокер-спаніелів вона буває 1 раз в 6 місяців у будь-який з сезонів року. Автори оцінили результати своїх досліджень як досить несподівані, оскільки для низки досить складних ознак поведінки було продемонстровано моно- або полігенне успадкування. Вони зазначили, що взяті для дослідження породи собак були достатньою мірою контрастні за поведінкою внаслідок різного тиску відбору при їх формуванні. Був зроблений висновок, що породне розведення собак, хоча і не створює повної інбредності, але сприяє появі гомозиготності за багатьма алелями. Якщо у схрещуванні беруть участь дві неспоріднені між собою породи, то у другого покоління гібридів можна отримати картину розщеплення, яка свідчить про контроль величини ознаки одним або двома генами. Таким чином, у собак досліджених порід величини практично всіх ознак різною мірою перекривалися, тобто не було ознаки, яка б спостерігалася б тільки у однієї породи і повністю була відсутня б у інших. Автори зробили висновок, що не існує особливого породного набору ознак, оскільки у будь-якій породі можна знайти

особин, чиї специфічні ознаки поведінки які перекриваються ознаками іншої породи. Тож, моногенне успадкування характерно тільки для деяких ознак поведінки, а у багатьох випадках розподіл ознак у нащадків свідчить про полігенне успадкування.

У нормі робота головного мозку перебігає так, що вищі його відділи (кора) знаходяться в постійній взаємодії з нижчими відділами (підкірка) і в той же час контролюють і регулюють роботу останніх. При хворобливих станах ці співвідношення можуть змінюватися і нижні відділи мозку можуть випадати з-під контролю вищих. В результаті порушується звичайна поведінка тварини, її емоційний стан.

У процесі дресирування собак нерідко спостерігаються випадки різноманітних порушень умовно-рефлекторної діяльності. Найчастіше ці порушення проявляються у формі поступового або швидкого наростання млявості, пригніченого стану собаки, боязні дресирувальника або інших подразників, або навпаки - надмірної збудливості, метушливості, хаотичності у рухах (собака скиглить, верещить тощо). Як наслідок, собака або працює не чітко, або абсолютно не здатний до роботи. У нього, наприклад, зникає здатність диференціювати запахи при вибірках і роботи по сліду. Він або часто втрачає шуканий запах, або у нього повністю порушується пошукова реакція. При порушенні умовно-рефлекторної діяльності собака нерідко не відповідає як зазвичай на умовні подразники. Можуть з'явитися у нього і спотворені реакції.

Причинами порушення умовно-рефлекторної діяльності собаки, як правило, є: грубе поводження з собакою; вплив на нього дуже сильними подразниками, особливо при вибірках і слідовій роботі; зловживання витримкою у збудливих собак; часте примушення собаки до подолання високих, непосильних для нього перешкод; швидке і різке перемикання собаки при виробленні у нього навичок затримання утікаючої людини із збудженого стану в спокійне шляхом сильних больових впливів; застосування команд, одна з яких суперечить іншій, наприклад «Фас» і «Фу». Всі ці причини призводять до перенапруження збудливого або гальмівного процесів або ж до перенапруження рухливості нервових процесів. В діяльності нервових клітин може виникнути як одне з цих порушень, так і відразу декілька.

Зрив – це легка форма розладу умовно-рефлекторної діяльності, він є початковою стадією неврозу. Зрив відрізняється від позамежного гальмування механізмом розвитку і хворобливим станом нервової системи. Хвороба триває від декількох годин до 2-3 діб.

Невроз – довготривалий процес розладу умовно-рефлекторної діяльності. Хвороба триває від декількох днів до 2-3 тижнів. Неврози у собак можуть проявлятися у різних формах.

Форми прояву неврозів:

– гальмівна форма

- збудлива форма
- парадоксальна форма
- негативна форма
- фобії

– циркулярний невроз

– екзематозна форма

Форми прояви неврозів залежать від того, який нервовий процес зазнав перенапруження і які групи рефлексів зазнали порушення (зриву). Проте всі розлади мають загальні риси. Насамперед неврози розвиваються хронічно і порушення вищої нервової діяльності проявляються стійко. Крім того, при всіх випадках неврозу спостерігається невідповідність поведінки собаки тим умовам, які на нього впливають, а також прояв збочених рефлексів. При неврозах собаки або хаотичні, або мляві, або надмірно збудливі, бояться певних подразників.

Щоб усунути невроз у собаки, необхідно припинити дресирування і надати йому відпочинок на кілька днів, а у важких випадках на кілька тижнів або місяців. Застосовують також препарати брому, кофеїну та інші медикаменти (за вказівкою ветеринарного лікаря). Після одужання не слід допускати дії тих подразників, які викликали невроз, змінити обстановку. Втягувати собаку в роботу потрібно поступово, а поводитись з ним обережно і лагідно.

Щоб уникнути неврозів у собаки, дресирування необхідно проводити за суворо визначеною системою, дотримуватися послідовності і методики вироблення кожної навички, а також режиму вправ на кожному занятті. Крім того, в роботі необхідно дотримуватися індивідуального підходу і застосувань різних подразників.

Змістовий модуль 2. *ФІЗІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ДРЕСИРУВАННЯ СОБАК*

Тема 4. **ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДРЕСИРУВАННЯ СОБАК**

1. Роль та завдання кінологічної служби
2. Поняття про дресирування та його види
3. Поведінка собаки як складна рефлекторна діяльність

Собака — перша домашня тварина, яка приручена людиною. У міру того, як змінювалися умови життя людини, видозмінювалися і способи використання собак.

Людина дуже давно оцінила корисні якості собаки: гострий нюх, тонкий слух, добрий зір, швидкий біг, витривалість і невибагливість. Протягом тисячоліть систематичного відбору, цілеспрямованого впливу у собаки вироблялася яскраво

виражена прихильність до свого господаря, здатність до дресирування. Все це зробило собаку незамінною для виконання багатьох народногосподарських, військових завдань та в наші дні.

Всі породи собак, а їх більше чотирьохсот, за призначенням та способами їх використання можна розділити на чотири види: ***службові, мисливські, кімнатно-декоративні та лабораторно-експериментальні.***

У наші дні, незважаючи на гігантське зростання і вдосконалення техніки, застосування службових собак для потреб народного господарства і для військових цілей не втратило свого значення. До підготовки собак з того чи іншого виду служби пред'являються все більш високі вимоги.
Велику користь приносять пастушеські собаки: вони стережуть худобу, що пасеться, підганяють відсталих і розшукують загублених тварин, охороняють стада від хижаків. Вартові собаки незамінні при охороні різних об'єктів і споруд. На Півночі надійним, а часто і єдиним наземним транспортом є упряжки їздових собак. Собаки розшукової та сторожової служби, які мають прекрасно розвинене чуття і чудовий слух, допомагають виявити і затримати порушників кордону та інших злочинців.

У Велику Вітчизняну війну в Радянській Армії успішно використовувалася собаки санітарно-транспортної, мінно-розшукової та протитанкової служби. Щоб забезпечити різноманітні потреби оборони і народного господарства, потрібно багато тисяч сильних і витривалих собак службових порід. Але використовувати собаку для несення тієї чи іншої служби можна тільки після відповідного загального та спеціального дресирування. При відпрацюванні прийомів загального дресирування дресирувальник отримує можливість вивчити індивідуальні особливості собаки, керувати його поведінкою, фізично розвивати і дисциплінувати собаку. Для подальшого спеціального дресирування більшість прийомів загального дресирування є допоміжними.

Науковою основою дресирування собак є вчення академіка І. П. Павлова та його послідовників про вищу нервову діяльність, що становить головний зміст теорії дресирування всіх видів собак.

У багатьох містах нашої країни є клуби службового собаківництва, що об'єднують велику кількість любителів собак службових порід. Вони проводять величезну роботу по підготовці фахівців кінологів, дресируванню і розведенню собак.

Дресирування – це послідовне і цілеспрямоване привчання тварини до виконання в різних умовах необхідних для служби дій.

Види дресирування собак:

1. *службове; 2. мисливське; 3. циркове; 4. науково – дослідне, 5. спортивне.*

Основні методи дресирування собак базуються на вченні академіка І.П. Павлова про ВНД, яка є діяльністю рефлекторною. Вона спрямована на взаємодію організму з навколишнім середовищем і здійснюється через нервову систему.

Вчення Павлова дозволило визначити:

1. Фізіологічний механізм утворення умовних рефлексів;
2. Взаємовідносини основних нервових процесів (збудження і гальмування) при умовній рефлекторній діяльності;
3. Індивідуальні особливості цієї діяльності, її зміни в нормі та патології.

Поведінка — це спосіб життя і дій тварин у різних умовах. Вона виражає відношення організму до різноманітних явищ навколишнього середовища і спрямована на задоволення виникаючих у нього потреб. ***Потреба*** - специфічна сила живих організмів, що забезпечує їх зв'язок з зовнішнім середовищем для самозбереження і саморозвитку. Вона є джерелом активності організму в навколишніх умовах.

Поведінка собаки – це складна рефлекторна діяльність, результат прояву багаточисельних умовних і безумовних рефлексів на різні подразники зовнішнього та внутрішнього середовища.

До найбільш істотних біологічних потреб живих організмів належать: потреби в їжі, воді, захисті від несприятливих факторів, продовженні роду, орієнтовно-дослідницька (потреба в інформації), у грі, наслідуванні, рухах, економії сил (потреба у відпочинку) та ін. Потреби у собаки супроводжуються переживанням сильних емоцій: голоду, спраги, статевої реакції, страху, гніву (злоби), доброзичливого ставлення до людини (господаря) та ін. Емоції відносяться до процесів внутрішньої регуляції поведінки. Вони є суб'єктивною формою вираження потреб і передують тієї діяльності (руховій реакції), яка спрямована на їх задоволення, спонукаючи і направляючи її до досягнення мети (мотивація). Вони виражають відношення тварини до того чи іншого подразника, який може сприяти або передувати здійсненню будь-якої діяльності. Наприклад, ставлення собаки до дресирувальника і сторонньої людині буде різним (собаки ділять людей на господарів і ворогів).

Розпізнавання — це основна властивість тварин, що забезпечує їх доцільну поведінку. При цьому одні подразники викликають позитивні емоції, а інші — негативні. Емоційний досвід собак змінюється і збагачується в процесі їх вирощування і виховання, в результаті емоційного резонансу при спілкуванні з батьками та іншими тваринами і під впливом умов життя і виховання. При виробленні у собаки навичок сторожової служби гальмуються зайві емоції агресії, особливо їх зовнішній прояв (голосова реакція — гавкіт та ін), а, наприклад, при розвитку злоби — емоції агресії посилюються, удосконалюються.

У поведінці велику роль відіграють не лише зовнішні подразники, а й домінуюча мотивація і минулий досвід. Притаманні живим істотам потреби надають психічному відображенню і поведінці в цілому початкову активність, а їх

рефлекторна природа робить поведінку цілеспрямованою, що відповідає об'єктивним умовам навколишнього зовнішнього середовища.

Дресирування — це вироблення у тварин певних навичок (звичок), необхідних для управління їх поведінкою і використання на будь-якій роботі. Дресируванням собаку можна привчити до певної поведінки в певних обставинах. За допомогою цілеспрямованого спеціального навчання людина привчає собаку до конкретної, часто досить складної роботи. Наприклад, його можна навчити розшукувати відсталих від стада тварин, захищати свого господаря, охороняти майно і житло, рятувати потопаючих, розшукувати речі і людину по запахових слідах, переносити та перевозити легкі вантажі, допомагати при полюванні на птахів і звірів, буксирувати лижника, виконувати роль провідника сліпих, виявляти витік газу, розшукувати корисні копалини і навіть шукати гриби.

Собаки порівняно легко піддаються різноманітному дресируванню через наявність у них високорозвиненої нервової системи і чудово розвинених органів чуття: нюху, слуху, зору та ін. До того ж собака по-своєму розумна тварина, що володіє елементарним мисленням, яке у неї виникло в процесі тривалого розвитку у відповідь на необхідність біологічно пристосовуватися до мінливих умов життя, а також в результаті спільного життя з людиною і служби ній.

Своєрідний розум собаки проявляється у здатності використовувати попередній досвід в самих різних обставинах, здатності швидко перебудовувати і пристосовувати свою поведінку до нових умов, чіткості дій при виконанні складної роботи за сигналами дресирувальника. Однак при дресируванні собак не слід забувати, що їх мислення якісно відрізняється від розумової діяльності людини, здатної до відверненого мислення, абстрактного. Мислення собаки різко обмежене. Він здатний осягнути лише те, що безпосередньо може побачити, понюхати, почути. Тільки це дозволяє йому за виглядом, запахом, звуком, температурою, смаком та іншими факторами встановлювати зв'язки між предметами та явищами в часі і просторі.

Навчання собаководів-аматорів дресирування службових собак включає три розділи спеціальної підготовки:

1. Вивчення теорії (фізіологічних основ) поведінки собаки та його дресирування;

2. Вивчення техніки дресирування;

3. Практичну роботу на дресирувальних майданчиках або в польових умовах по виробленню навичок у собак.

Знання фізіологічних основ поведінки і дресирування собаки необхідно для того, щоб розуміти особливості його психіки і у відповідності з ними правильно будувати свою роботу з тваринами.

Техніка дресирування включає в себе правила впливу на собаку певними подразниками з метою вироблення у нього необхідних навичок. Крім того, техніка дресирування вчить режиму дресирування і послідовності вироблення навичок.

Прийнято розрізняти дресирування загальне і спеціальне, а також тренування службових собак.

Загальне дресирування має за мету вироблення у собаки порівняно простих навичок загальної слухняності, необхідних для щоденного управління поведінкою собаки, а також для вироблення спеціальних навичок. Навички загального дресирування зазвичай називають загальним курсом дресирування (ЗКД), так як з їх допомогою людина може дисциплінувати поведінку собаки. Навички ЗКД виробляються у всіх собак, незалежно від їх службового призначення.

Спеціальне дресирування навчає собак службових порід певній службі: вартовій, сторожовій, розшуковій, їздовій, пастушеській, мінно-розшуковій, рудопошуковій, газорозвідувальній, пошуково-рятувальній, провідників сліпих. Тренування собак являє собою повторення пройденого і проводиться з метою збереження в пам'яті собаки навичок, вироблених у нього при дресируванні і вдосконалення їх. Тренування необхідно проводити в тих умовах, в яких собака застосовується на службі. Вміле тренування підвищує службові якості собаки.

Тема 5. **РОЛЬ АНАЛІЗАТОРІВ ТА РЕЦЕПТОРІВ СОБАК У ПРОЦЕСІ ДРЕСИРУВАННЯ. КЛАСИФІКАЦІЯ РЕФЛЕКСІВ**

1. Рецептори та аналізатори собак
2. Поняття про рефлекс
3. Прості і складні безумовні рефлекси
4. Умовні рефлекси і схема їх утворення. Види умовних рефлексів

Тваринний організм не може існувати, не отримуючи інформації про стан і зміни, які відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі та в усіх частинах тіла.

Перш ніж з'ясувати, яким чином організм відповідає на подразники зовнішнього середовища, розглянемо, як він сприймає ці подразники. Подразники бувають різні: звукові, запахові, світлові, механічні, теплові та ін. І кожнен з них сприймається строго визначеними чутливими нервовими закінченнями — рецепторами. Велика кількість рецепторів є в м'язах. Вони забезпечують узгоджену роботу м'язів і руху собаки. Внутрішні органи собаки - серце, легені, нирки, кровоносні судини, кишечник, шлунок — також мають рецептори. Вони володіють великою чутливістю до дії хімічних, температурних, механічних і інших подразників, а також сприймають зміни у внутрішньому середовищі організму і

сигналізують про них у центральну нервову систему (про скорочення м'язів, тиску, температури та ін).
Світлові подразники сприймаються рецепторами очей, звукові — рецепторами вух, запахові — рецепторами носу. Отже, при сприйнятті подразників відбувається їх розрізнення, тобто аналіз. Виникаючий в рецепторах процес збудження проводиться по нервових волокнах в ту чи іншу зону кори великих півкуль головного мозку. Тут відбувається більш тонке розрізнення подразників: визначаються, наприклад, характер запаху, особливості звуку, форма предмету. Органи, що забезпечують сприйняття і розрізнення подразників, В. П. Павлов назвав ***аналізаторами***. Таким чином, кожен аналізатор складається з трьох частин. Наприклад, зоровий аналізатор складається з зорових рецепторів, зорового нерва і зорової зони кори півкуль головного мозку. Так що тварина бачить предмети не одними очима, а за допомогою зорового аналізатора в цілому. Якщо порушити зв'язок ока з мозком, зір буде втрачено. При порушенні роботи зовнішніх рецепторів у корі головного мозку перестануть виникати різні відчуття і тварина зануриться в глибокий тривалий сон.

Рецептори трансформують енергію зовнішнього подразнення в нервові імпульси. У природних умовах на організм собаки діє багато подразників одночасно. В кору головного мозку поступають сигнали про кожний з них. Але відповідна реакція, завдяки аналізу, виникає лише на найбільш важливі. Реакція на інші, неістотні подразники гальмується. Таким чином, діяльність різних аналізаторів обумовлює тонке пристосування організму до умов зовнішнього середовища.

Як правило, організм реагує на один, найважливіший для нього в даний момент подразник: виникає тимчасово пануючий рефлекс, а інші поточні рефлекси гальмуються, чим підкріплюють основну домінанту поведінки. Оптимальний спосіб реагування собаки на різні подразники необхідно виробляти за допомогою наполегливого систематичного тренування. Кожній частині тіла відповідає своя ділянка кори головного мозку. В корі знаходяться центри всіх чутливих (рецепторних) систем, представництва всіх органів і частин тіла. До кори підходять доцентрові нервові імпульси від усіх внутрішніх органів або частин тіла, і вона може керувати їх роботою. Через кору великих півкуль відбувається замикання умовних рефлексів, за допомогою яких організм постійно, протягом усього життя дуже точно пристосовується до мінливих умов існування.

Рецептори, подразнення яких супроводжується виникненням у корі великих півкуль головного мозку відчуттів, називаються ***органами чуття***. Роль органів чуття при дресируванні собак надзвичайно велика. Наприклад, з допомогою зору собака чітко вловлює особливості руху людини та окремих частин її тіла, різні жести рукою, міміку обличчя, позу і темп рухів дресирувальника і т. п. Зір дозволяє собаці побачити людину на відстані 500-700 м. Правда, навколишній світ собака бачить у чорно-білому кольорі.

Реакція на відстань як на подразник містить і безумовні і умовно-рефлекторні компоненти.

Орган слуху собаки сприймає звукові хвилі до 40 тисяч коливань в секунду. Собака чітко розрізняє команди, різні шуми, шарудіння і т. п. Слабкі шерехи, які людина чує на відстані не більше 6 м, собака чує на відстані 24 м. Виключно сильно розвинений у собаки нюх. Він у 11 500 разів сильніше, ніж у людини. Собака розрізняє до півмільйона запахів. З допомогою нюху собака здатний знаходити людину за її запаховим слідом, виявляти витік газу в газопроводах, виявляти поклади руд на глибині до 5-7 м.

Рецептори шкіри собаки сприймають тепло, холод, дотик, тиск, больовий вплив. Завдяки цьому дресирувальник може впливати на собаку повідцем, дотиком.

Органи чуття можуть пристосовуватися до подразників різної сили. Ця їх властивість використовується при дресируванні собак. Собаку можна, наприклад, привчити спокійно реагувати на постріли і інші сильні звуки. Але властивість рецепторів пристосовуватися до подразників може мати і негативну дію.

При повторних діях подразника, якщо він не служить задоволенню життєвої потреби, реакція на нього слабшає і з часом зникає зовсім. Наприклад, при тривалій роботі з одними і тими ж запахами у собаки знижується чутливість нюху. Все це потрібно враховувати при дресируванні собак і їх службовому застосуванні.

Доцільна поведінка собаки можлива при взаємодії зовнішніх та внутрішніх аналізаторів. Серед аналізаторів руховий виконує провідну роль: до нього йде збудження від всіх інших аналізаторів, і виникає певна рухова реакція організму, спрямована на досягнення певного кінцевого ефекту. Внутрішні рецептори (інтерорецептори) мають велике значення при пошуку їжі, зміні пози, охолодженні або нагріванні тіла, сечовипусканні, дефекації. Таким чином, функцію сприйняття зовнішньої і внутрішньої інформації, передачу її і аналіз у вищих відділах мозку здійснює система аналізаторів. Скелетномоторна рухова діяльність, звернена у тварини переважно до зовнішнього середовища, є основною та найбільш характерною формою прояву вищої нервової діяльності, її основним виразником і реалізатором.

Як було з'ясовано, організм сприймає і оцінює різні подразники зовнішнього і внутрішнього середовища аналізаторами, і якщо подразник був оцінений аналізатором як несуттєвий, то відповідна реакція не відбувається (загальмовується). Але припустимо, що собака вколов лапу. Він моментально забере її. Це означає, що центральна нервова система оцінила больовий подразник як сигнал небезпеки і тут же дала у відповідь імпульс — команду організму. Таким чином, дія подразника викликала певну реакцію організму, здійснену за участю центральної нервової системи. Таке явище прийнято називати ***рефлексом***.

Рефлекс у перекладі з латинської означає «відображати, повертати назад». Рефлекс є формою зв'язку організму з зовнішнім середовищем, але завжди зумовлений певними причинами. Перебігає рефлекс абсолютно без участі мислення, навіть якщо останнє і є у живого організму. Більш того, рефлекторна реакція нерідко здійснюється навіть всупереч свідомості і волі. Особливістю рефлексу є ще й те, що відповідна реакція організму на подразники завжди біологічно корисна, що вона спрямована на збереження життя. Ця чудова властивість нервової системи виникла в результаті тривалого історичного розвитку живих істот.

В організмі тварини безперервно йде обмін речовин, в результаті чого виникає потреба в їжі, воді та ін. Виникаюча потреба викликає поведінку, спрямовану на її задоволення. Відчуття страху, холоду або інші причини змушують тварин певним чином реагувати на навколишні подразники. Все ці вроджені реакції. Вони передаються спадково і проявляються у кожної тварини. Такі вроджені дії, які стійко передаються спадково у відповідь організму на подразники внутрішнього та зовнішнього середовища, називаються ***безумовними рефлексами***.

Вроджені безумовні рефлекси можуть бути простими (звуження або розширення зіниць під дією світла, відсмикування лапи при уколі, мігальний рефлекс) і більш складними. Більш складні рефлекси зазвичай називають ***інстинктами.***

Всі інстинкти поділяються на дві основні групи:

1. *інстинкти самозбереження*: харчовий, оборонний, орієнтовний, наслідування, стадний, охайності, рефлекс боротьби з обмеженнями (рефлекс свободи), рефлекс мети, ігровий інстинкт та ін;
2. *інстинкти, спрямовані на збереження роду*: статевий, батьківський.

П. В. Симонов складні безумовні рефлекси (інстинкти) вищих тварин ділить на три основні групи:

1. *вітальн*і (від лат. vita — життя) - рефлекси, що забезпечують фізичне виживання (інстинкти самозбереження). Сюди відносяться інстинкти харчові, питні, регуляції сну, пасивно і активно-оборонної реакції, рефлекс економії сил (потреба у відпочинку) та ін.

2. *рольові (зоосоциальні)* рефлекси. Вони можуть проявитися шляхом взаємодії з іншими особинами того ж виду. До них належать статевий, батьківський, емоційного резонансу («співпереживання»), територіальний (тварина в ролі «господаря» або «прибульця»), ієрархічний (тварина в ролі лідера або веденого).

3. *рефлекси саморозвитку:* дослідницький, рефлекс свободи, наслідувальний (імітаційний) та ігровий. Ці рефлекси як би звернені до майбутнього і спрямовані на освоєння нових умов у просторі і часі.

Розглянемо кілька докладніше деякі з цих інстинктів.

Рефлекс мети виражається в тому, що якщо почався руховий акт, то потрібно його завершення. Собака прагне оволодіти дратівливим предметом. На цьому рефлексі засноване вироблення у собаки хватки та інших навичок. Собаководи знають, як собака чинить опір, коли на нього вперше намагаються надіти намордник. Це ніщо інше, як боротьба з обмеженнями — прояв рефлексу свободи. *Орієнтовний рефлекс*, що виникає на будь-які зміни в навколишньому середовищі, на кожний новий подразник (звуковий, нюховий та ін), виражається у рухах очей, поворотах вушних раковин, голови, а іноді і всього тулуба в бік подразника, а також у прислуханні, принюхуванні, розгляданні цього подразника. Залежно від характеру подразника орієнтовний рефлекс може змінитися потім на оборонний, харчовий, ігровий або інший, а також, на відміну від інших безумовних рефлексів, може згаснути при багаторазовій дії подразника, що не має важливого значення для організму.
У тварин механізм уваги заснований на біологічній потребі і домінанті. Собаки мають елементарну розумову діяльність і складну соціальну поведінку.

На відміну від простих безумовних рефлексів, ***складні безумовні рефлекси*** складаються з цілого ланцюга простих. У складному безумовному рефлексі дія одного рефлексу є подразником для іншого. Наприклад, турбота суки про цуценят проявляється в цілому ряді дій: вона перегризає пуповину при народженні, облизує їх, годує, обігріває, захищає. Завдяки інстинктам, сформованим тисячами попередніх поколінь, новонароджені тварини вже з самої появи на світ здатні реагувати на деякі впливи зовнішнього середовища такою же доцільною поведінкою, як і їх батьки. Але не всі інстинкти проявляються у тварин в перші ж хвилини їх життя і не всі залишаються на все життя.

Доцільна успадкована реакція дає про себе знати тільки при специфічних умовах, незалежно від віку тварини. Вона може і не з'явитися, якщо в ній не буде потреби. З віком у собак проявляється статевий інстинкт, який при старінні організму різко слабшає.

В основі інстинктивної поведінки лежать різні співвідношення нервових і гормональних факторів. Ступінь і форми прояву інстинктів залежать не тільки від фізіологічного стану організму, але і від впливу навколишнього середовища. Внаслідок цього у дорослого собаки прояв інстинктів завжди ускладнюється набутим досвідом. Достатньо порівняти поведінку новонародженого, спрямовану на пошук їжі, і дорослої тварини. Пошук новонародженого невпевнений, дуже обмежений у своїх можливостях, а доросла тварина спрямовується до того місця, де вона раніше неодноразово задовольняла цю потребу.

У придбанні навичок молодими тваринами велику роль відіграють батьки. Цуценята наслідують поведінку дорослих собак. Батькам та іншим собакам цуценята підпорядковуються завжди. Бійки, що виникають між цуценятами,

присікаються дорослими собаками без особливого опору з боку перших. Батьки стежать за поведінкою своїх цуценят і спрямовують їх діяльність в доцільне русло. Батьки навчають своє потомство відрізняти у величезній різноманітності навколишнього середовища подразники, що сприяють або, навпаки, перешкоджають задоволенню основних, життєво важливих потреб. В подальшому кожна тварина поповнює свій досвід самостійно. В залежності від умов життя, у неї виробляється багато умовних рефлексів, які допомагають їй більш успішно задовольняти свої потреби.

Різноманітні поведінкові акти з'являються і розвиваються поступово, по мірі росту і дозрівання організму собаки. Спільні ігри цуценят служать формуванню рухових навичок, взаємодій у групі, становленню ієрархічних відносин. Пізніше на цій основі виникають ритуалізовані форми поведінки при спілкуванні з собі подібними. Всередині групи одні тварини постійно домінують над іншими. Ранній досвід показує найважливіший вплив на подальше формування всіх форм високоспецифічної поведінки, як у молодому, так і в зрілому віці, в тому числі й соціальної (групової). Емоційне життя, що перебігає при постійній взаємодії із собі подібними, сприяє формуванню багатьох рис поведінки, характерних для виду та породи.

Виховання — це вчення проявляти певним чином емоційні реакції на конкретні подразники. У дресируванні собак велике значення мають так звані *складні безумовні рефлекси положення*. Під цими рефлексами зазвичай розуміють дії собаки, за допомогою яких він приймає певне положення, наприклад, сідає, лягає, стрибає. Сигнали, що надходять в центральну нервову систему з рецепторів, викликають або нові реакції, або змінюють перебіг діяльності, яка відбувається у даний момент.

В основі рефлекторної діяльності знаходяться потреби, від яких залежить, на який зовнішній подразник відповість тварина або відповіді не буде взагалі. Інстинкт — це пристосування тварин до строго певних умов середовища. Тому, якщо умови змінюються, тварині, щоб пристосуватися до них, необхідно доповнювати інстинкти, вносити поправки у поведінку. У зв'язку з цим у тварин розвинулася здатність вчитися, використовувати в поведінці «особистий» досвід. В основі цієї здатності лежить умовний рефлекс, завдяки якому можливе дресирування. Вроджений досвід поведінки є типовим для кожного виду тварин в цілому.

Умовні рефлекси — це відповідні дії організму на подразник, вироблені при певних умовах. Саме спираючись на умовні рефлекси, людина керує поведінкою собаки і використовує його на роботі. У виробленні у собаки потрібних рефлексів полягає фізіологічна сутність дресирування. Умовні рефлекси за своїм характером – тимчасові, вони зникають, якщо змінюються

умови, які їх викликали. Виробляються умовні рефлекси на базі безумовних або на базі іншого умовного рефлексу.

Дослідженнями встановлено, що після видалення кори великих півкуль головного мозку умовно-рефлекторна діяльність у собаки різко порушується, а складні умовні рефлекси зникають назавжди. Це дозволило вважати, що кора головного мозку і є орган умовних рефлексів.

Розглянемо, як утворюється у собаки умовний рефлекс на команду «Сидіти». Дресирувальник подає собаці команду (умовний подразник) і слідом за цим рукою натискає на поперек ближче до крижів (механічна дія — безумовний подразник). Команда «Сидіти» сприймається органом слуху собаки, і по нервах імпульси доходять до слухового центру кори головного мозку — виникає перший осередок збудження. Від тиску рукою в області попереку також виникають відповідні імпульси збудження, які по інших чутливих нервах доходять до рухового центру кори головного мозку — виникає другий осередок збудження. Собака сідає. При багаторазовому повторенні дії цих двох подразників в корі головного мозку утворюється зв'язок між слуховим і руховим центрами. Тепер достатньо подати команду «Сидіти» — і збудження в корі головного мозку з слухового центру піде в руховий, а потім по нервах до м'язів. В результаті собака сяде.

Кожен рефлекс пов'язаний з багатьма іншими рефлексами і в цілому відповідь організму на подразник перебігає досить складно. Проте механізм утворення умовних рефлексів завжди зводиться до замикання зв'язків між осередками збудження в корі великих півкуль. Поряд з цим істотну роль в утворенні умовних рефлексів грають і всі інші відділи головного мозку.

Умовний подразник є пусковим сигналом на основі наявних слідів пам'яті досягнення майбутнього кінцевого результату. Пам'ятні сліди збуджень перетворюються в активний початок рухових дій, які здійснюють целеспрямовану поведінку. Все це перебігає на фоні відповідної мотивації та емоційного збудження.

Мотивація (певна потреба) складається на основі потреби: відбувається активування в пам'яті слідів тих зовнішніх об'єктів і необхідних дій, які здатні задовольнити наявну в організмі потребу (харчова мотивація, питна, статева, оборонна, догляду за потомством тощо). Все це здійснюється на основі спадково закріплених і набутих досвідом дій. Всяка мотивація емоційна. Умовні рефлекси, що виникли на основі сильних негативних емоцій, не згасають довго, можуть зберігатися на все життя. Фізіологи встановили, що при хвилюваннях відбувається кодування інформації в довготривалій пам'яті за допомогою молекулярних змін у мозку. Жодне хвилювання не проходить безслідно. Тому основою навчання є переживання (емоції). Закони навчання поширюються на всі живі істоти, які змушені керувати своєю поведінкою, пристосовуючись до середовища за допомогою психічного відображення.

Поведінка — це взаємодія з навколишнім середовищем. Умовний рефлекс не обов'язково виникає на основі власного досвіду. Він може передаватися і через механізм наслідування. Існує кілька видів умовних рефлексів. Умовні рефлекси, які утворюються на природні ознаки безумовного подразника, називаються ***натуральними (природними).***

Розглянемо наступний приклад. Їжа є безумовним подразником. При попаданні в організм викликає безумовні рефлекси: слиновиділення, виділення шлункового соку і т. д. Але слиновиділення може викликати не тільки сама їжа, але і її природні ознаки — вид і запах. У цьому випадку слиновиділення є вже натуральним умовним рефлексом. Інший подразник натурального умовного рефлексу, але вже оборонного, а не харчового - вид палиці в руках людини. Як і інші умовні рефлекси, натуральні виробляються шляхом індивідуального досвіду. Але оскільки виробляються вони з покоління в покоління, то утворюються натуральні умовні рефлекси швидко (потрібно 1-2 поєднання) і утримуються стійко.

Умовні рефлекси, які утворюються при поєднанні дії двох подразників, абсолютно різних між собою, називаються ***штучними***. Штучним, наприклад, є рефлекс, вироблений на команду, підкріплюваний їжею або механічним впливом. Такі рефлекси виробляються значно важче, потрібні десятки, іноді сотні комбінацій дії двох подразників. До того ж вони менш стійкі порівняно з рефлексами натуральними.

Якщо дія двох подразників при виробленні умовних рефлексів майже одночасна (перший подразник діє на 1-2 секунди раніше), виробляється *співпадаючий* умовний рефлекс. Якщо ж перший подразник діє, наприклад, 1 хвилину, а другий підключається в кінці дії першого, то виробляється *спізнілий* умовний рефлекс. І, нарешті, якщо перший подразник подіяв, а другий застосовується через деякий час (до 5 хвилин), то виробляється *слідовий* умовний рефлекс.

Умовний рефлекс майже ніколи не виробляється на простий, одиночний подразник, так як це можливо тільки в лабораторних умовах. У природних умовах на організм зазвичай діє декілька подразників (комплекс). Наприклад, вже сам дресирувальник є для собаки комплексним подразником. Обставини, в яких проводиться дресирування, також є складним подразником. Тому при навчанні собаки завжди виробляються рефлекси на комплексні подразники. Як вже говорилося, умовні рефлекси за своїм характером тимчасові, тобто можуть зникнути, якщо їх тривалий час не підкріплювати безумовними подразниками.

Припинення реакції організму на будь-які подразники, а також зникнення раніше утворених умовних рефлексів відбувається завдяки процесу гальмування. Збудження і гальмування — це дві нерозривно пов'язані між собою форми прояву вищої нервової діяльності. Розрізняють кілька видів так званого внутрішнього

гальмування умовних рефлексів. Один з них - згасаючий. Умовний рефлекс згасає, якщо умовний подразник довгий час не підкріплюється безумовним. Наприклад, собака забуде команду «Сидіти», якщо умовний рефлекс (команду) довгий час не підкріплювати безумовним рефлексом (натиском в області крижів).

За допомогою гальмування собака може розрізняти (диференціювати) складні подразники, наприклад запахи при роботі по сліду або при вибірці людини і речі. Досягає цього дресирувальник тим, що один із застосовуваних умовних подразників (запах) він підкріплює безумовним подразником (ласощами, заохоченням, механічним впливом), а інші не підкріплює. В результаті підкріплюваний подразник набуває характер позитивного умовного подразника (виробляється позитивний умовний рефлекс), а інші подразники стають умовними негативними (гальмівними подразниками). Такий різновид гальмування називається *диференційним*. Якщо дресирувальник подає собаці команду «Сидіти», а натиск на поперек робить не відразу, а через, наприклад, півхвилини, то в результаті навчання собака буде сідати після поданої команди також не відразу, а через півхвилини, тобто із запізненням. Це відбудеться в результаті гальмування, яке називається *запізнювальним*. Цей різновид гальмування застосовується для вироблення у собаки витримки в різних позах. Для цього дресирувальник при виробленні умовного рефлексу підкріплює умовний подразник не одразу, а через деякий час (наприклад, дає собаці ласощі через хвилину після того, як він сяде по команді).

Умовний рефлекс може тимчасово не проявитися, якщо після подачі команди на собаку подіє інший сторонній сильний подразник (наприклад, постріл) і виникне зовнішнє гальмування. Зовнішнє гальмування відбувається від того, що сторонній сильний подразник викликає у відповідному центрі кори головного мозку найсильніший осередок збудження і тим самим гальмує роботу центру умовного рефлексу.

Якщо інтенсивність процесу збудження перевищить межу працездатності клітин кори головного мозку, може розвинутися так зване *позамежне* гальмування. Ось чому при дресируванні слід застосовувати умовні подразники помірної сили і не надто часто їх повторювати, тобто дотримуватись режиму вправ. Занадто часте повторення вправ при виробленні будь-якого умовного рефлексу призводить до виникнення позамежного гальмування (передресирування).

Тема 6. **РЕАКЦІЇ ПОВЕДІНКИ ТА ТИПИ ВИЩОЇ НЕРВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОБАК**

1. Реакції поведінки собак та їх класифікація
2. Типи вищої нервової діяльності собак
3. Порушення умовно-рефлекторної діяльності собак при дресируванні

Інстинкти, як відомо, передаються спадково, але ступінь і форма їх прояву залежать як від стану організму, так і від впливу навколишнього середовища. В процесі життєдіяльності інстинкти доповнюються великою кількістю умовних рефлексів, тому у дорослого собаки прояв їх ускладнюється і являє собою складні реакції (дії).

У собак проявляються такі основні складні реакції: харчова, оборонна, орієнтовна і статева.

Харчова реакція проявляється у голодного собаки, вона спрямована на пошук і поїдання їжі. При цьому проявляється ціла група різноманітних харчових рефлексів (захоплення їжі, розгризання, ковтання, слиновиділення).

Оборонна реакція дає можливість собаці уникати небезпеки. Вона проявляється у двох формах: активно-оборонній та пасивно-оборонній.

Орієнтовна реакція проявляється при дії на собаку нових подразників. Вони проявляються у собаки в обнюхуванні предметів, прислуханні, в насторожуванні та ін. В процесі життя цей вроджений рефлекс ускладнюється і собака з його допомогою не тільки знайомиться з новою для нього обстановкою або незнайомими подразниками, але може проявити і більш складні дії, наприклад, знайти зниклого господаря.

З орієнтовних рефлексів починають проявлятися інші рефлекси. Якщо в результаті орієнтування новий подразник виявиться оборонним, то собака почне нападати на нього, або тікати, тобто орієнтовний рефлекс зміниться оборонним в активній або пасивній формі. Якщо орієнтовний рефлекс виникає на запах їжі, то він зміниться харчовим.

Статева реакція виникає при статевому збудженні. Вона спрямована на забезпечення процесу розмноження. Статеві та батьківські рефлекси проявляються внаслідок дії внутрішніх подразників при одночасній наявності зовнішніх. При дресируванні статеві та батьківські рефлекси не використовуються. Володіючи великою силою прояву, вони можуть навіть заважати йому, викликаючи гальмування всіх інших рефлексів.

В залежності від спадкових особливостей, фізіологічного стану і умов життя (виховання), основні складні реакції поведінки у собаки проявляються в різному ступені. Реакція на спеціальні подразники, що проявляється у собаки відносно постійно і в найбільш сильному ступені, називається *домінантою.* Деякі основні реакції розвиваються і проявляються у собак в рівній мірі. У цьому випадку їх називають змішаними перевагаючими реакціями. Наприклад, зустрічаються злобно-боязкі собаки, собаки з однаковою силою активно-оборонного та харчового рефлексів або орієнтовних і пасивно-оборонних рефлексів.

Для того, щоб встановити, яка реакція у собаки є перевагаючою, на нього впливають різними подразниками. З цією метою собака потрапляє в нові для нього обставини (подразник орієнтовної реакції) з наявністю схованок. Дослідження рекомендується проводити вранці до годівлі або не менш ніж через 4 години після годівлі. У дослідженні беруть участь два помічника (незнайомі собаці), інструктор і дресирувальник (господар).

Спочатку дослідники ховаються і спостерігають за поведінкою прив'язаного собаки в нових обставинах (як він реагує на зникнення господаря). Потім один з помічників створює галас, через деякий час виходить із-за укриття, спокійно проходить повз собаку на відстані 5-6 м і ховається у іншу схованку. Метою цієї дії є виявлення у собаки реакції на людину, яка спокійно рухається. Як тільки перший помічник зник, з протилежного боку виходить другий помічник з прутом у руці, швидко прямує до собаки, активно на нього нападає, а потім ховається. Слідом за цим виходить дресирувальник (господар), ставить перед собакою годівницю з їжею і йде. Як тільки собака починає їсти, виходить помічник з прутом, нападає на собаку, двічі робить спроби відібрати в нього годівницю з їжею, потім повертається в схованку. На цьому виявлення перевагаючої реакції закінчується.

На підставі спостережень за реакціями, які проявляються у собаки на нові обставини, на їжу і на дії помічників шляхом порівняння робиться висновок, яка реакція перевагає, тобто які рефлекси проявляються найбільш активно. При цьому керуються наступними основними ознаками:

Собака з перевагаючою оборонною реакцією в активній формі швидко реагує на всі зміни обстановки. При появі помічника орієнтовна реакція змінюється у нього на оборонну — собака рветься у бік помічника, гавкає, прагне на нього накинутися. Ще активніше проявляє він ці дії при виході другого помічника. Коли помічник починає дратувати собаку в момент поїдання корму, він негайно переключається на нього, прагнучи зробити хватку, і до корму повертається не відразу.

Собака з перевагаючою оборонною реакцією в пасивній формі в нових обставинах боязко озирається по сторонах, при появі помічника прагне втекти, коли його дражнять, відбігає в протилежну сторону або притискається до землі. Корм іноді їсть уривками або зовсім відмовляється від нього.

Собака з перевагаючою харчовою реакцією при підході помічника лащиться, коли його дражнять, огризається. Корм їсть з великою жадібністю і на помічника при цьому не реагує.

Собака з перевагаючою орієнтовною реакцією прислухається, обнюхує землю, озирається по сторонах. При наближенні помічника тягнеться вперед, принюхується і лащиться. Корм їсть не відразу. Коли його дражнять, оборонної реакції не проявляє. Орієнтовна реакція передує іншим реакціям і порівняно швидко змінюється ними. Як переважаюча дана реакція зустрічається дуже рідко.

При активно-оборонній реакції в комплексі з харчовою спостерігається однаковий ступінь розвитку оборонних і харчових рефлексів. Собака активно накидається на стороннього і одночасно при можливості прагне поїдати їжу. Дресирувальник повинен вміти використовувати кожну реакцію, і особливо перевагаючу. Це допоможе на основі наявних у собаки міцних умовних рефлексів виробляти нові.

Умовні рефлекси виробляються у собак з різною швидкістю і легкістю. Поряд з цим вироблені рефлекси у одних тварин дуже міцні, в інших легко руйнуються. Все це багато в чому залежить від типу вищої нервової діяльності собак, який визначається співвідношенням сили, рухливості і врівноваженості процесів збудження і гальмування.

Розрізняють чотири основних типи вищої нервової діяльності:

1. ***Сильний неврівноважений тип (холерик)*** характеризується сильним збудливим процесом і відстаючим по силі гальмівним. Собаки цього типу сміливі, відрізняються великою енергією і рухливістю. У них швидко утворюються і міцно закріплюються умовні рефлекси, але важко виробляється диференціювання та витримка у різних положеннях. Вимуштрувані собаки проявляють добру працездатність, у них тренується і значно поліпшується недостатнє гальмування.

2. ***Сильний врівноважений рухливий тип (сангвінік)*** має однаково сильні процеси збудження і гальмування. Вони досить рухливі, що забезпечує високу гнучкість і стійкість у важких умовах. Швидко утворюються і міцно зберігаються умовні рефлекси (сила), легко здійснюється переробка динамічного стереотипу (рухливість), добре виробляється диференціювання (врівноваженість).

3. ***Сильний врівноважений інертний тип (флегматик*)** характеризується сильними процесами збудження і гальмування і поганою їх рухливістю, він завжди має труднощі при переключенні з одного виду діяльності на інший. Цей тип має малу рухливість нервових процесів. У флегматиків утворюються міцні умовні рефлекси (сила) і міцне диференціювання (врівноваженість).

4. ***Слабкий тип (меланхолік)*** характеризується слабкістю обох нервових процесів — збудження і гальмування, погано пристосовується до умов навколишнього середовища, уникає сильних подразників, так як вони викликають загальне пригнічення внаслідок позамежного гальмування. Умовні рефлекси є нестійкіми, легко піддаються зовнішньому гальмуванню. Собаки цього типу володіють високою чутливістю, але слабкою витривалістю. Кращі з них можуть дресируваться і використовуватися на службі. Собаки з надмірною слабкістю нервових процесів до дресирування непридатні.

Кожен тип нервової системи пристосований до життя по-своєму. Типи вищої нервової діяльності частіше зустрічаються в змішаних, проміжних формах. Визначити тип можна лише в процесі дресирування, і то орієнтовно і з

великими труднощами, так як зовнішня поведінка собаки не завжди відповідає типу вищої нервової діяльності. Наприклад, лякливий собака може бути і слабкого і сильного типу вищої нервової діяльності. Тому в практиці тип зовнішньої поведінки собаки краще визначати в цілому. Він визначається порівняно швидко шляхом спостереження за поведінкою собаки в різних обставинах і в різний час.

Виділяють чотири типи зовнішньої поведінки собак:

а) помірно збудливий;

б) малорухливий, спокійний;

в) збудливий;

г) пасивно-лякливий.

Для дресирування доцільно відбирати собак енергійних, активних, сміливих, рухливих і досить збудливих.

У нормі робота головного мозку перебігає так, що вищі його відділи (кора) знаходяться в постійній взаємодії з нижчими відділами (підкірка) і в той же час контролюють і регулюють роботу останніх. При хворобливих станах ці співвідношення можуть змінюватися і нижні відділи мозку можуть випадати з-під контролю вищих. В результаті порушується звичайна поведінка тварини, її емоційний стан.

У процесі дресирування собак нерідко спостерігаються випадки різноманітних порушень умовно-рефлекторної діяльності. Найчастіше ці порушення проявляються у формі поступового або швидкого наростання млявості, пригніченого стану собаки, боязні дресирувальника або інших подразників, або навпаки - надмірної збудливості, метушливості, хаотичності у рухах (собака скиглить, верещить тощо). Як наслідок, собака або працює не чітко, або абсолютно не здатний до роботи. У нього, наприклад, зникає здатність диференціювати запахи при вибірках і роботи по сліду. Він або часто втрачає шуканий запах, або у нього повністю порушується пошукова реакція. При порушенні умовно-рефлекторної діяльності собака нерідко не відповідає як зазвичай на умовні подразники. Можуть з'явитися у нього і спотворені реакції.

Тема 7. **ПОДРАЗНИКИ, ЇХ РОЛЬ У ДРЕСИРУВАННІ СОБАК. МЕТОДИ ДРЕСИРУВАННЯ ТА ВИРОБЛЕННЯ НАВИЧОК**

1. Роль подразників у дресируванні собак
2. Безумовні та умовні подразники
3. Методи дресирування собак
4. Навички та правила їх вироблення

Все, що впливає на органи чуття (рецептори) собаки і викликає відчуття, називається ***подразниками***.

Умови зовнішнього середовища діють на організм собаки насамперед як подразники. Зміни зовнішніх умов (нова освітленість, вологість і температура повітря, нова обстановка і т. п.) викликають всередині організму певні зміни, які, в свою чергу, призводять до зміни зовнішнього поводження тварини. Дія умовних подразників може вплинути не тільки на зовнішню поведінку, але і стан внутрішніх органів. Наприклад, на команду «Фас» собака збуджується, у нього посилюється робота серця, легенів, м'язів і т. п.

На поведінку собаки сильно впливають і внутрішні подразники: нестача поживних речовин і води викликають рефлекси пошуку їжі, води. Статеве збудження робить його метушливим, неспокійним.

Сильні або незвичайні нові подразники, що викликають зміни поведінки собаки і відволікають його від роботи за сигналами дресирувальника, називаються *відволікаючими* подразниками. Наприклад, собака, що йде по запаховому сліду людини, побачивши зайця, може кинутися за ним, залишивши роботу по сліду. Це відволікання (гальмування) відбулося в силу виникнення більш сильного нового рефлексу.

Зовнішні відволікаючі подразники — це найчастіше тварини, птахи, шум і гуркіт транспорту, сторонні для собаки люди та ін. Необхідно привчати собаку спокійно реагувати на них. Чим краще вироблені в собаки навички, тим менше він відволікається на зовнішні подразники. До внутрішніх відволікаючих подразників належать больові відчуття в результаті захворювання, різке стомлення, переповнення сечового міхура і прямої кишки та ін. Ці подразники завжди будуть гальмувати (незгасаюче гальмування) звичайну роботу собаки. Тому дресирувальнику необхідно пам'ятати про їх вплив і вчасно приймати заходи до їх усунення.

При дресируванні на собаку впливають наступними зовнішніми подразниками:

1. ***звуковими*** (словесні команди, свист, звук пострілу та ін);
2. ***світловими або зоровими*** (жести рукою, поза дресирувальника, форма і розмір предметів, форма одягу тощо);
3. ***харчовими*** (м'ясо, цукор, хліб та ін);
4. ***механічними*** (ривок повідцем, тиск рукою, удар прутом тощо);
5. **нюховими** (індивідуальний запах людини, запах їжі тощо).

Поряд з цими комплексними подразниками для собаки є подразниками дресирувальник і його помічник. У процесі дресирування на собаку також впливають подразники тієї обстановки, в якій дресирувальник працює з собакою: різні шуми, предмети, рух інших тварин, транспортних засобів і т. п.

Подразники, що застосовуються при дресируванні, можуть бути умовними і безумовними.

Безумовними називаються подразники, які викликають прояв безумовного рефлексу. При дресируванні собак з безумовних найчастіше застосовують харчові подразники і механічні.

Харчові подразники. Ними можуть бути шматочки м'яса, іноді цукор, хліб. Застосовують харчовий подразник для підкріплення умовного. Наприклад, вимовляють кличку собаки і відразу ж дають йому шматочок м'яса; або вимовляють команду «Сидіти», натискають рукою в області попереку і, як тільки собака сяде, дають йому шматочок м'яса. Таким же чином їжу використовують для привчання собак долати перешкоди, підходити до дресирувальника, для голосової реакції і т. д.

Щоб харчовий подразник діяв досить сильно, дресирувати собаку необхідно до годівлі або через 3-4 години після неї. Шматочки м'яса (ласощі) повинні бути однакових розмірів, середньої величини. Дрібні шматочки є слабким подразником, а великі шматки швидко насичують собаку, і він починає повільно працювати. Зазвичай дача ласощів поєднується з заохоченням: вигуком «Добре» і погладжуванням собаки, що призводить до утворення умовного рефлексу на ці подразники. Коли навички у собаки виробилися, ласощі даються рідше і замінюються заохоченням «Добре» і погладжуванням.

Механічні подразники. Механічні дії на шкіру собаки дресирувальник здійснює різним шляхом: завдає удари прутом, рукою натискає на певні частини тіла (поперек, холку і ін), або погладжує собаку; впливає суворим нашийником; впливає поводком (ривок, підтягування). Дресирувальник, застосовуючи механічні подразники, викликає у собаки потрібні рухи, що підпорядковують його поведінку до своєї мети. Але слід враховувати силу подразника і особливості собаки, щоб він не боялася дресирувальника і не намагався кусати його.

Якщо механічні подразники застосовує помічник дресирувальника, то він повинен прагнути викликати у собаки тільки активно-оборонну реакцію. У всіх випадках собака повинен наступати, а помічник дресирувальника відступати. Тільки при цих умовах у собаки виробляться злість, сміливість і недовірливе ставлення до сторонньої людині. Корисний при дресируванні такий механічний подразник, як погладжування собаки в поєднанні з дачею ласощів, так як він не тільки призводить до утворення харчового умовного рефлексу, але й зміцнює прихильність собаки до дресирувальника.

Механічні оборонні подразники слід застосовувати рідше, ніж харчові.

Умовними (сигнальними) називаються подразники, які викликають прояв умовного рефлексу. При дресируванні собак в якості умовних застосовують звукові подразники (команди), зорові (жести), запахові та ін. Умовним подразником може стати час, поза собаки, певна обстановка і т. п.

Наприклад, якщо постійно привчати собаку працювати за запаховим слідом рано вранці, то в денний час він буде працювати гірше. Якщо дресирувальник напочатку занять підкріплює команди і жести ласощами, а до кінця занять перестає це робити, то утворюється умовний зв'язок на час. Напочатку занять собака буде працювати активно, а як тільки дресирувальник перестане давати ласощі, активність у роботі різко знизиться. Ще один приклад. Зазвичай собаку привчають гавкати на команду «Голос» в позі сидячи. В подальшому, коли такий рефлекс виробився, собака, почувши команду «Голос», спочатку сідає, а потім вже гавкає. Для нього поза, разом з командою, теж стала умовним подразником. Якщо ж навичку подачі голосу виробляти тільки в одному якомусь приміщенні або місці, то собака не буде виконувати цю команду в іншому приміщенні. В даному випадку і обстановка стає умовним подразником. Разом з тим умовними подразниками можуть стати міміка обличчя, інтонація голосу, пози і темп рухів дресирувальника. Зсунуті брови людини, її крик, різкий нахил корпусу призводять собаку в сум'яття, так як ці сигнали пов'язані у нього з больовими впливами.

Дресирувальник використовує умовні подразники і для управління діями собаки на відстані, що буває необхідно при застосуванні собаки на службі.

Команди. Застосовуються в якості умовних подразників. ***Команда*** — це комплекс звуків; одну команду від іншої собака відрізняє за різними поєднаннями звуків і різною їх кількістю. Змінені або спотворені команди не викликають у собаки відповідних дій. Наприклад, якщо собака привчений підходити до дресирувальника по команді «До мене», то на команду «Іди сюди» він не підійде. Якщо дресирувальник при навчанні собаки спотворює команду, марнословить, вмовляє собаку, то це тільки відволікає його і шкодить дресируванню.

Для собаки слово — це комплекс звуків, звуковий подразник. Для людини слово — це поняття. Команда - не простий, а комплексний подразник, так як собака здатний розрізняти не тільки поєднання звуків, але й інтонації команди. Якщо команду в звичайному тоні не підкріплювати ласощами, а в наказовому підкріплювати, то рефлекс буде проявлятися тільки на наказовий тон. Дресирувальник у залежності від мети та умов роботи застосовує команди в наказовій, загрозливій і звичайній інтонаціях.

Наказова інтонація застосовується при виробленні у собаки самих різних навичок. Команда вимовляється наполегливо, впевнено і підкріплюється безумовним подразником (їжею, ривком повідця). Гучність команди — середня.

Загрозлива інтонація застосовується для посилення дії команди, у випадках примушення і заборони, а також у тих випадках, якщо собака не реагує на команду, виголошену в наказової інтонації і на яку вже вироблений умовний рефлекс. Команда вимовляється різко, у підвищеному тоні і підкріплюється більш сильним больовим впливом, ніж при наказовій інтонації (різкий ривок, сильний натиск тощо).

Основою для вироблення умовного рефлексу на команду в загрозливій інтонації є больовий подразник. У загрозливій інтонації застосовується забороняюча команда «Фу». Вона подається голосно, різко і підкріплюється ударом прута, різким ривком, натиском і т. п. Цією командою припиняється всяка небажана для дресирувальника дія собаки. Але не можна зловживати загрозливими інтонаціями, так як це часто приводить до розвитку лякливості у собаки і утрудняє його дресирування.

Звичайна інтонація застосовується для дуже чутливих собак або в порядку схвалення його дій. У схвальній інтонації вимовляється заохочення «Добре». Слово вимовляється тихо, лагідно. Команди повинні бути короткими, чіткими, стандартними. Змінювати їх не можна («Апорт», але не «Принеси предмет»). Слід враховувати і особливості поведінки собаки на різні інтонації. Наприклад, у деяких собак загрозлива інтонація викликає пасивно-оборонну реакцію, що ускладнює вироблення умовних рефлексів. У таких випадках трохи підвищений тон наказової інтонації буде виконувати роль загрозливої інтонації.

Жести. Застосовуються для вироблення навичок в цілях безшумного управління собакою при використанні його на службі. Жестами дресирувальник впливає на собаку на відстані, вказує йому напрям руху при розшуку і піднесенню предметів, при обшуку приміщень, місцевості і т. п. Навички на жест (зоровий сигнал) виробляють зазвичай після міцного засвоєння цього досвіду на словесну команду.

Жести, як і команди, слід подавати стандартно і чітко.

Запахові подразники. Нюх у собаки грає виключно важливу роль. З його допомогою собака впізнає господаря, розшукує їжу, вистежує дичину, рятується від ворогів. Нюх відіграє важливу роль у статевих інстинктах, в оцінці якості їжі. Висока чутливість нюху дозволяє використовувати дресированого собаку для розшуку людини за запахом слідів великої давності, в складних умовах і на великі відстані. Ця властивість обумовлена здатністю тварини зберігати в пам'яті сприйнятий конкретний запах і в разі втрати знаходити його шляхом зіставлення безпосереднього відчуття з запахом, який вона запам’ятала. Кожна людина володіє індивідуальним запахом, за яким собака без особливого зусилля відрізняє його від іншого. Запах поту, шкірного сала і епідермісу утворює комплекс, що носить назву індивідуального запаху людини.

Крім індивідуального, людина є джерелом і інших запахів: взуття, мила, тютюну, парфумерних засобів, житла, запахів, пов'язаних з професією, та ін. Але в цьому складному комплексі найбільш стійким є індивідуальний запах. Пересуваючись, людина розсіює запахові частки, які складають запаховий слід. До нього приєднуються запахи ґрунтового покриву, рослин, роздавлених дрібних комах та ін.

Запах, заданий собаці для пошуку, є для нього сигналом до відшукання джерела запаху. Тому під час дресирування по розшуковій службі собака повинен завершити пошук по сліду нападом і боротьбою з розшукуваним. Ступінь чутливості нюху у собаки може змінюватися в залежності від ряду причин (втома, хвороба, тривалий вплив запахів тощо). Розшук злочинців за запаховими слідами, обшук приміщень і ділянок місцевості, вибірка людини по заданому запаху і інші завдання можуть успішно виконуватися собакою тільки з добре натренованим нюхом у процесі вирощування і дресирування. Нюх у собак служить не тільки для пошуку їжі, але і для орієнтації в навколишньому середовищі і спілкування з собі подібними. Для збудження нюхового рецептора достатньо, щоб на нього подіяло кілька молекул пахучої речовини.

Під методом дресирування розуміють комплекс способів і прийомів, за допомогою яких у собаки виробляються умовні рефлекси. *При дресируванні собак застосовують чотири основних методи: механічний, смакозаохочувальний, контрастний і наслідувальний.*

Механічний метод. При цьому методі умовний подразник підкріплюється механічним (натиск, ривок за поводок, удар прутом). Наприклад, команда «Сидіти» супроводжується натискуванням рукою в області крижів собаки і легким натягуванням поводка вгору і назад. Механічним методом можна виробити багато, але не всі рефлекси. Наприклад, не можна виробити цим методом навички вибірки предметів за запахом. Крім того, механічні дії нерідко викликають у собаки боязнь дресирувальника, пригнічений стан. Тому дресирувальник повинен вміло користуватися механічним методом, не допускати частих і тривалих больових впливів, враховувати індивідуальні особливості поведінки собаки.

Смакозаохочувальний метод. При цьому методі умовний подразник підкріплюється дачею собаці ласощів. Наприклад, команда «До мене» супроводжується показом собаці ласощів, а коли собака підійде, дресирувальник віддає йому їх. Смакозаохочувальний метод використовується для вироблення у собак загальнодисциплінарних і спеціальних навичок. Зрозуміти першопричину будь-якої поведінки тварини — отже, відповісти на питання: яка потреба викликала її. Наприклад, ставлення до корму у голодної тварини буде іншим, ніж у ситої.

Застосовують підкріплення регулярно або епізодично (ймовірне підкріплення). Для підтримки вже виробленої навички (поведінки) на певному рівні надійності слід припинити регулярні підкріплення і перейти на епізодичні, випадкові в непередбачуваному порядку, але з певною ймовірністю. При ймовірному підкріплення (50 %) деякі умовні рефлекси виробляються швидше, ніж при 100%-му підкріпленні, що пов'язують з емоційним збудженням, яке досягає максимуму саме в даній ситуації.

Найважливішим подразником для собаки є дресирувальник. Дресирувальник — комплексний подразник. Він впливає на собаку своїм індивідуальним запахом, голосом, жестами, мімікою обличчя, позою, формою одягу, темпом руху і т. п. Найсильніше впливають на собаку його голос, рухи, індивідуальний запах. Собака добре відрізняє особливості його голосу (висоту, силу, тембр, інтонацію), чітко реагує на команди, що він подає і не реагує на команди, які виходять від іншої особи. Собака без особливого зусилля знаходить господаря за його запаховими слідами.

Найбільш сильний вплив має на собаку та людина, яка вирощує його, виховує, а потім дресирує. Систематичний догляд і годівля собаки зміцнюють контакт. Але дресирувальник повинний бути стриманим і суворим у поводженні з собакою. Надмірна ласка, часта гра надають негативний вплив на дисциплінованість собаки.

При навчанні собаки часто буває необхідною участь помічника дресирувальника (сторонньої для собаки людини), а іноді й кількох помічників. Особливо важливу роль відіграє помічник при виробленні у собаки спеціальних навичок, таких як затримання утікаючої людини, вибору людини за запахом речі, обшук приміщень і ділянок місцевості, пошук людини по запахових слідах.

Помічник дресирувальника, як і сам дресирувальник, також є комплексним подразником для собаки (він впливає на собаку своїм зовнішнім виглядом, запахом, завдає удари собаці тощо). Від дій помічника багато в чому залежать якість дресирування, вироблення у собаки потрібних навичок. Тому його дії повинні бути наперед продумані з урахуванням характеру поведінки собаки. Дресирувальник повинний поставити помічникові конкретну задачу і вказати послідовність і порядок дій. Помічник має діяти чітко, виявляючи спритність і винахідливість. Помічник не повинний боятися собак. Найкраще впорається з обов'язками помічника людина, яка знає правила дресирування.
Умовні рефлекси на основі харчового підкріплення виробляються відносно швидко і добре утримуються. Крім того, собака активно працює, зміцнюється його прихильність до дресирувальника. Однак не всі навички можна виробити цим методом, тому смакозаохочувальний метод найчастіше застосовують у поєднанні з механічним.

Контрастний метод. Суть методу в тому, що дія умовного подразника підкріплюється механічним, а потім харчовим подразником. Наприклад, подавши команду «Сидіти», роблять натиск в області попереку і натягують повідець вгору і назад, а коли собака сяде, дають йому ласощі. Контрастний метод сприяє чіткій, безвідмовної роботи собаки в різних умовах. Крім того, завдяки смаковому заохоченню він сприяє підтриманню і зміцненню прихильності собаки до дресирувальника.

При впливі на собаку спочатку механічним, а потім харчовим подразниками викликається два види поведінки: перший захисний, мотивований прагненням

позбутися неприємних больових відчуттів, тому собака приймає певну позу, ухиляючись від натиску; другий — спрямований на очікування харчового задоволення, стимульованого позитивною мотивацією (отримання ласощів). Захисна поведінка дає можливість дресирувальникові отримати від собаки потрібні дії (прийняти необхідне положення) на фоні негативних емоцій, а потім дачею ласощів підкріпити виконання дії позитивними емоціями. Такий контрастний емоційний фон сприяє виробленню міцних навичок, так як основою будь-якої поведінки є переживання (емоції). Без емоцій навички не виробляються.

Наслідувальний метод заснований на використанні природженої здатності тварини наслідувати дії іншої тварини. Наприклад, достатньо одному собаці збудитися, як на його гавкіт починають реагувати і інші собаки. Наслідувальний метод застосовують при навчанні собак подоланню перешкод, хватці за одяг помічника, затриманню утікача, прояву гавкоту по команді та багато іншого, а також при виховному дресируванні цуценят.

Навички — це дії собаки, які в результаті тривалого повторення у відповідь на дії подразника стали проявлятися як би автоматично. Навички тварин неусвідомлені. Вони виробляються в ході пристосування до навколишніх умов і цілеспрямованого дресирування. Зазвичай навичка — це послідовний прояв собакою кількох позитивних і гальмівних умовних рефлексів. Наприклад, навичка на команду «До мене» складається з кількох умовних рефлексів, які перебувають між собою в певному поєднанні. По-перше, проявляється рефлекс руху собаки до дресирувальника, по-друге, собака сідає близько до дресирувальника, і, по-третє, виявляється гальмівний рефлекс, що забезпечує витримку собаки певному положенні.

Процес вироблення навички у собак можна умовно розділити на три стадії:

1 стадія. Дресирувальник підбирає умови без сильних сторонніх подразників і починає вироблення першопочаткового умовного рефлексу, що входить до складу навички. Наприклад, навичку підносити предмети починають з вироблення у собаки по команді «Апорт» хватки за предмет, що знаходиться в руках дресирувальника.

2 стадія. Удосконалюючи початковий умовний рефлекс, починають послідовне вироблення нових рефлексів, що входять до складу даної навички. Наприклад, хватальний рефлекс за предмет по команді «Апорт» доповнюється виробленням нових рефлексів: спочатку собаку привчають брати предмет, кинутий поблизу, потім відшукувати предмет, закинутий далеко, привчають брати його зубами і підносити до дресирувальника. Таким чином, виробляється навичка в цілому.

3-я стадія. Продовжується засвоєння виробленої у 2-й стадії навички до автоматичного виконання по команді дресирувальника в різних умовах і при наявності відволікаючих подразників.

Як вже говорилося, вироблена навичка складається з кількох умовних рефлексів, які проявляються послідовно. Таке явище зазвичай називають *динамічним стереотипом*, так як на основі однієї навички виробляють наступну і т. д. Більш прості навички входять, як правило, до складу більш складних. Чим міцніше вироблені певні стереотипні рухи (навички) в процесі дресирування, тим більш безвідмовною буде робота собаки при його службовому використанні.

При дресируванні собак необхідно дотримуватись наступних правил:

1. Наявність двох подразників: один повинний бути умовний (наприклад, команда), другий — безумовний (ривок повідцем, їжа);
2. Вироблення умовного рефлексу повинне грунтуватися на базі обов'язкового сильного безумовного рефлексу. Тільки в цьому випадку умовний рефлекс виробиться досить стійко і в більш короткий час. Тому якщо умовний рефлекс виробляється на базі безумовного харчового, то собаку перед роботою рекомендується не годувати.
3. Сила збудження собаки на безумовний подразник має бути більшою, ніж на умовний сигнал, хоча чіткість і приказна інтонація команди теж обов'язкові. Так, наприклад, натиск рукою на собаку повинний бути достатньої сили, чітким, короткочасним. Якщо команду «Сидіти» подавати навіть дуже голосно, але на поперек не натискати, а лише торкатися до нього, тобто надавати слабке подразнення, то рефлекс не утворюється. Але сила подразників повинна відповідати особливостям нервової системи собаки.
4. Умовний і безумовний подразники потрібно правильно поєднувати у часі. Безумовний подразник застосовують через 1-2 секунди після умовного. Наприклад, подається команда «Поруч» і через 1-2 секунди робиться ривок повідцем.
5. Подразники (умовні та безумовні) повинні застосовуватися багаторазово. Повторювати їх дію можна приблизно через 2-3 хвилини. Протягом дня рекомендується до 15-40 вправ при виробленні навичок на харчове підкріплення і до 15-20 вправ при виробленні оборонних рефлексів. Однак коли навичка, що виробляється, стає більш сталою, необхідно змінювати режим вправ і час між вправами скорочувати, або подовжувати.
6. Напочатку дресирування повинні бути відсутні сторонні подразники, так як вони викликають орієнтовний рефлекс, а значить, відволікають собаку, заважаючи виробленню потрібного рефлексу. Однак коли умовний рефлекс вже вироблений, обстановку слід поступово ускладнювати, щоб собака міг працювати в будь-яких складних умовах.
7. Команди слід подавати чітко, коротко, без зайвих слів і крику.

8. Собака, що дресирується, повинен мати нормальну працездатність нервової системи, тобто бути здоровим, бадьорим. У млявого, хворого собаки рефлекси не утворюються.
9. Поводитись з собакою треба спокійно, дбайливо. При грубому поводженні умовні рефлекси у собаки не утворюються: цей процес гальмується захисними реакціями організму.

Важливу роль у виробленні умовних рефлексів відіграє наслідування. Якщо собака спостерігає певні дії іншого добре навченого собаки, то вироблення навички значно прискорюється.

Рухові умовні рефлекси виробляються швидше, якщо потрібні рухи собака робить самостійно і вони вчасно підкріплюються дресирувальником. Можна викликати у собаки пасивні рухи, наприклад, змусити його сісти, натиснувши в області попереку. Але рефлекс на команду «Сидіти» утворюється швидше, якщо створювати такі умови, щоб собака починав сідати сам, а дресирувальник тут же подавав команду і потім заохочував собаку ласощами. Такий метод називається ***методом наштовхування.***

У дресируванні собак необхідно користуватися цілим комплексом факторів, поєднуючи їх між собою по мірі необхідності і можливості (наслідування, гру, природні звички, наявні навички і безпосередній вплив на собаку), з урахуванням індивідуальних особливостей поведінки тварини і завдань дресирування.

Завжди потрібно застосовувати підкріплення умовного подразника (команда, жест) безумовним (натискання на частини тіла собаки, дача ласощів та ін).

У початковий період вироблення навички підкріплення слід застосовувати систематично. Як тільки навичка починає проявлятися на сигнал (команду, жест), дресирувальник змінює порядок застосування підкріплення. Вважається доцільним підкріплення застосовувати все рідше і рідше, в невизначеному порядку і як би несподівано для собаки. Собака весь час чекає підкріплення, але коли воно буде, після якої за рахунком вправи, залишається для нього невідомим. Цей фактор підтримує активність собаки в роботі. В подальшому, по мірі ще більшого зміцнення навички на сигнал дресирувальника, підкріплення застосовують лише від випадку до випадку. У ході вироблення у собаки потрібних навичок правильні його дії заохочуються (вигуком «Добре», погладжуванням, дачею ласощів) а неправильні зупиняються і виправляються (впливом руки, ривком повідця і ін), що також сприяє кращому виробленню рефлексів.

Коли навичка міцно закріплена, вона проявляється автоматично на умовний сигнал і без підкріплення: ситий собака буде добре працювати за командами дресирувальника. Тут вже провідна роль у формуванні поведінки починає належати зовнішнім факторам і виниклій потребі здійснювати певні м'язові рухи (динамічний стереотип).

Враховуючи закономірності утворення навички, не слід на одному занятті починати вироблення декількох навичок. Доцільно виробляти одну навичку, потім зробити перерву в роботі (7-10 хвилин), змінити обстановку і лише потім переключитися на більш легку роботу.

Кількість вправ з вироблення тієї чи іншої навички може значно коливатися в залежності від ряду факторів.

1. Від характеру навички, що виробляється. Наприклад, навички ЗКД вимагають максимальної кількості вправ. При виробленні більш складних спеціальних навичок кількість вправ зменшується, а при таких, як розвиток у собаки агресивності (злоби), затримання утікаючої людини і т. п., кількість вправ доводиться до мінімуму: 2-3 на одному занятті. Кількість таких вправ може бути більшою для менш злісних, але сильних собак.
2. Від характеру підкріплення умовних подразників. При харчовому підкріпленні кількість вправ збільшується і доводиться до максимуму, а при підкріпленні механічними (больовими) впливами — зменшується.
3. Від індивідуальних особливостей поведінки собаки і швидкості формування виробленого досвіду. Якщо собака помітно стомлений, заняття слід припинити. Кількість вправ зменшується, змінюється сила застосовуваних подразників для собак, які швидко втомлюються. На собак більш активних і збудливих навантаження збільшується. Якщо у собаки швидко формується навичка, то тривалість і кількість занять можна скорочувати до мінімуму, але так, щоб навички на кожному занятті зміцнювались та удосконалювались.

Тема 8. **ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ ДРЕСИРУВАННЯ СОБАК**

1. Підготовчі прийоми дресирування
2. Основні та додаткові прийоми дресирування собак
3. Встановлення контакту дресирувальника з собакою
4. Відпрацювання команд «До мене» і «Поруч»

Методика дресирування – це науково обґрунтована система відпрацювання у собак комплексу складних навичок, необхідних для використання їх на службі. Вона визначає:

1. Загальну кількість навичок та час, необхідний для підготовки собак до певної служби.
2. Оцінку переважаючих реакцій поведінки та вибір методів дресирування.
3. Періоди дресирування (підготовчий, початковий, заключний) та їх завдання.
4. Індивідуальний підхід до собаки з врахуванням формування умовних рефлексів.
5. Послідовність відпрацювання та взаємозв'язок навичок за періодами дресирування.
6. Вплив конкретної обстановки та інших зовнішніх умов на роботу собаки.
7. Режим дресирування і нормативи підготовки собак за періодами.
8. Можливі помилки дресирувальників. Небажанні зв'язки у собак.

Прийом дресирування - методично обґрунтована система дій на собаку різними подразниками з метою вироблення навичок.

В результаті накопиченого досвіду підготовки та використання собак склались певні прийоми дресирування для кожного виду служби, які по цільовому призначенню розділяють на три групи:

1. Підготовчі прийоми – ті, за допомогою яких виробляються умовні рефлекси або першопочаткові навички у молодого собаки, які необхідні для якісної його підготовки. Вони завжди відпрацьовуються перед основними прийомами і значно полегшують вироблення та формування основних загальнодисциплінарних та спеціальних навичок. За допомогою цих прийомів формується курс підготовки, підвищується якість підготовки, попереджаються можливі помилки в дресируванні і небажані зв'язки.

Загальними підготовчими прийомами є: встановлення контакту, привчання до клички, нашийника, повідка, прив'язі, намордника і показу для огляду.

2. Основні прийоми – ті, за допомогою яких у собаки виробляються загальнодисциплінарні і спеціальні навички. Види і кількість навичок залежить від виду службового використання собаки.

Загальнодисциплінарний курс передбачає привчання до команд „Сидіти", „Лежати", „Голос", „Місце".

Спеціальні навички:

а) розшукові собаки (слідова робота, затримання, вартування, обшук місцевості, сторожова служба).

б) спеціальні собаки (пошук наркотичних і вибухових речовин в транспорті, вантажах).

3. Додаткові прийоми – використовують для більш поширеного використання собак і як додаткові до основних. Це такі як їзда на коні, їзда на автомобілі, робота по сліду в парі, плавання.

Зміст кожного прийому визначається:

1. Його призначенням
2. Тереотичним аналізом прийому:
- підбором і способом застосування подразників;
- базою, на якій виробляється навичка;
- способом застосування і підбором підкріплень
3.Методичним обґрунтуванням прийому:
- вибором метода;
- визначенням робочого режиму;
- визначенням системи вправ
- послідовністю вводу ускладнень
4. Нормативами і показниками у відпрацюванні прийому:
- необхідним часом;
- кількістю вправ;
- сигналами та відстанню, на якій собака повинен виконувати команду.
5. Помилками, що допускаються при виробленні даної навички.

Підготовка службових собак здійснюється за системою, яка називається ***методикою дресирування***. Вона включає в себе сукупність методів та прийомів, що застосовуються в підготовці собак для тієї чи іншої служби, в тому числі методику вироблення умовних рефлексів.

Методикою вироблення умовних рефлексів (УР) називається система поєднань та вправ у визначеному режимі роботи з урахуванням індивідуальних можливостей собаки.

Для вироблення УР використовуються готові реакції поведінки, які ускладнюються утворенням різних умов і різних подразників з метою вироблення у собак стійких динамічних навичок.

Складовими частинами і основними положеннями методики є:

- визначення і практичне застосування оптимальної системи поєднань умовного і безумовного подразників при виробленні УР;
- визначення та раціональне застосування системи вправ для формування навички;
- вибір і вміле застосування підкріплення умовного і безумовного подразника при виробленні УР;
- визначення режиму роботи по часу, силі, робочому навантаженню з метою вироблення у собаки робочого стану.

Поєднанням в дресируванні називають застосування умовного і безумовного подразника з метою вироблення УР. Способи безумовної дії на собаку можуть бути різними. Їх призначення – забезпечити виконання собакою необхідної дії (реакції).

Умовний процес середньої складності виробляється після виконання 30-40 поєднань. Але необхідно знати, що безперервне повторення великої кількості поєднань не прискорює, а гальмує утворення УР. Виникає необхідність визначити необхідну кількість поєднань для вироблення УР.

Вправою в дресируванні називають виконання груп поєднань з метою вироблення першопочаткового УР і формування із нього навички. Кількість поєднань у вправі встановлюється шляхом дослідження для кожної навички окремо. Після кожної вправи собаці надається необхідний відпочинок по команді „Гуляй!”

Початковими даними для наступних вправ вважається така кількість поєднань в одній вправі, при яких собака не губить активності і зберігає зацікавленість в продовженні роботи.

Підкріпленням називається застосування безумовного подразника після сигнального подразника з метою примусити собаку виконувати необхідні дії, а також заохочення за правильну дію після застосування подразників.

Головною умовою успішного дресирування і управління собакою є правильні взаємовідносини дресирувальника з собакою. Позитивний контакт базується на довірі та прихильності тварини до дресирувальника. Основними способами привчання собаки до дресирувальника є годівля собаки дресирувальником, своєчасні й систематичні прогулянки з собакою, правильний догляд за ним і вміле застосування умовних та безумовних подразників.

Встановлення контакту починається з моменту першого підходу до собаки і зміцнюється в процесі повсякденного спілкування і дресирування.

Характерними показниками позитивного контакту дресирувальника з собакою є наступні:

- при підході дресирувальника собака стрибає, гавкає, лащиться;
- після відходу дресирувальника стежить за ним, прагне слідувати за ним;
- по першій команді підходить до нього, коли ж дресирувальник ховається за якимось місцевим предметом, активно шукає його;
- собака не проявляє ознак боягузтва при підвищенні інтонації голосу дресирувальника.

***Можливі помилки дресирувальника*:** грубе, невитримане поводження з собакою, безпричинні, різкі ривки повідцем, недоречні удари прутом, окрики, що викликають боягузтво або агресивність; надмірно ласкаве поводження з собакою, часті і недоречні ігри, які заважають виробленню дисциплінованості;

боязке і нерішуче поводження з собакою, яке викликає у нього недовіру і настороженість.

Привчання собаки до нашийника, шлеї і повідця здійснюється, як правило, в цуценячому віці. Спочатку треба привчити тварину спокійно ставитися до одягнутого нашийника (шлеї). Нашийник краще підібрати м'який. Спочатку, знайомлячи собаку з нашийником, треба його показати і дати обнюхати. Потім, погладжуючи собаку, нашийник накладають йому на шию і, підтримуючи за кінці та відволікаючи тварину грою, надягають нашийник. Якщо собака не проявляє занепокоєння, то надітий нашийник залишають на ньому. Якщо ж собака починає непокоїтись, нашийник знімають, і після невеликої перерви вправу повторюють. З кожним днем час перебування в нашийнику собаки (шлеї) потрібно поступово збільшувати. Якщо привчання до нашийника проводити в період утримання цуценят в групі, то треба стежити за тим, щоб вони не звикли гризти нашийники один у одного. Так само привчають до шлеї.
Для приучення собаки до руху на повідці спочатку користуються легким мотузковим повідцем довжиною 5-6 метрів. Погладжуючи собаку, повідець треба пристібнути до заздалегідь одягнутого нашийника і вивести собаку на прогулянку. Захоплений прогулянкою, він зазвичай слабо реагує на поводок. Якщо собака почне турбуватися, потрібно відволікти його ласощами або грою.

Необхідно стежити за тим, щоб собака не грав повідцем, не хапав його. У процесі привчання собаки до нашийника (шлеї) і повідка не можна заподіювати йому біль, це може викликати страх нашийника і повідка, а також недовіру до дресирувальника.

Привчання до намордника також слід починати в цуценячому віці. Намордник слід підібрати за формою і розміром, відповідним морді собаки. Для собак з великою оброслістью морди (ердельтер'єр, різеншнауцери, чорні тер'єри та ін) підбираються більш вільні намордники, щоб волосся не потрапляло тварині в рот. Перед виходом на прогулянку або під час вигулювання, тримаючи собаку на повідку біля себе, дресирувальник показує намордник, дає обнюхати його і, вибравши зручний момент, одягає намордник на морду собаки та застібає ремені. Зазвичай собака намагається зняти намордник — мотає головою, дряпає лапами. В цей час дресирувальнику потрібно відволікти собаку грою, пробіжками, дачею ласощів через отвір намордника і продовжувати рух швидким кроком, виконуючи ривки повідцем. Для відволікання собаки також можна підхопити його рукою під морду, дати через намордник ласощі. Собака менше реагує на намордник при виході на вигул після тривалого перебування в приміщенні.

На перший час достатньо 2-3 хвилин перебування собаки в намордннку, після чого дресирувальник заохочує собаку ласощами і знімає намордник. В подальшому тривалість прогулянок і занять в намордннку слід збільшувати.

Інший спосіб надягання намордника полягає в наступному. Усередину намордника кидаються ласощі. Коли собака, намагаючись дістати ласощі, суне морду до намордника, дресирувальник одягає його повністю, але потім швидко знімає. Вправа повторюється кілька разів в день, при цьому час перебування в намордннку збільшується. Після того як собака буде намагатися сам всунути морду при вигляді намордника, дресирувальник одягає його повністю і застібає ремені, поступово збільшуючи час перебування собаки в намордннку. Привчаючи собаку до намордника, треба виключити такі помилки, як застосування неправильно підібраного намордника та примусового його надягання. У таких випадках собака може злякатися або навіть укусити дресирувальника.

Привчання собаки до клички. *Кличка* — звуковий сигнал, необхідний для залучення уваги тварини. Для клички слід підбирати коротке, звучне слово, виключаючи імена людей, назви національностей, міст, держав і т. п.

Собака привчається до клички, як правило, в цуценячому віці. Але і дорослого собаку можна привчити до клички. Для цього при кожному підході до собаки ласкавим тоном вимовляється кличка, потім пропонується корм (під час годівлі) або заздалегідь підготовлені ласощі. Кличку з дачею ласощів можна повторювати 2-3 рази при кожному підході до собаки. В подальшому, по мірі вироблення у собаки умовного рефлексу на кличку, ласощі замінюють погладжуванням і словом «Добре».

Можливі помилки дресирувальника: вимова клички занадто голосно; надмірно часта вимова клички, особливо перед кожною командою, що привчає собаку виконувати команди тільки в поєднанні з кличкою.

Привчання собаки до переходу у вільний стан.

Умовні подразники — команда «Гуляй» і жест — швидке піднімання правої руки долонею вниз у бік бажаного руху собаки і опускання до стегна правої ноги, з невеликим нахилом корпусу вперед. *Безумовні подразники* — внутрішні природні потреби собаки до свободи. Прийоми привчання собаки переходити у вільний стан відпрацьовуються під час прогулянок і в період вироблення навичок на команди «До мене» і «Поруч».

Порядок виконання вправи. Собака знаходиться біля лівої ноги дресирувальника. Він прикріплює до нашийника подовжений повідець, подає команду «Гуляй», робить жест у бік бажаного руху собаки і одночасно здійснює невелику пробіжку.

Після пробіжки собаці дають можливість вільно погуляти на відстані подовженого повідця. Через 2— 3 хвилини собака підзивається, заохочується погладжуванням, дачею ласощів, і вправа повторюється.

Згодом вправу ускладнюють. Вільний стан надається собаці з різних положень (коли він лежить, сидить, стоїть та ін.). Відпрацьовують вигул без повідка, в

комплексі з іншими прийомами. До цього періоду собака повинний бути привчений до спокійної роботи при надітому намордник.

Навичка вважається виробленою, якщо собака по першій команді «Гуляй» і жесту дресирувальника відразу ж переходить у вільний стан за будь-яких умов навколишнього середовища і з будь-якого положення, але не тікає занадто далеко від дресирувальника.

Можливі помилки дресирувальника: ривки повідцем і грубі окрики при виконанні вправ, що порушує контакт з собакою і ускладнює вироблення навички; неуважне спостереження за поведінкою собаки під час надання йому вільного стану, що може призвести до утворення небажаних звичок (пошуку і поїдання корму, нападу на тварин і птахів тощо); передчасний перехід до вигулювання без повідка.

Привчання собаки підходити до дресирувальника.

Умовні подразники — команда «До мене» і жест — швидке опускання правої руки до стегна правої ноги, попередньо піднятою в сторону на рівень плеча долонею вниз. *Безумовні подразники* — ласощі, легке підтягування повідцем, погладжування.

Початкові навички на команду «Гуляй», «До мене» і «Поруч» виробляються в один і той же період, а надалі вдосконалюються на наступних заняттях в комплексі з усіма іншими навичками. Навичку підходу до дресирувальника по команді «До мене» слід виробляти у собаки в цуценячому віці шляхом виконання простих вправ у наступній послідовності. Під час вигулювання собаки на подовженому повідку дресирувальник, тримаючи повідець в одній руці, називаючи кличку собаки з ласкавою інтонацією, подає команду «До мене», показуючи іншою рукою ласощі. Зазвичай ласощі приваблюють собаку, і він біжить до дресирувальника. Потім дресирувальник відбігає на кілька кроків, повторюючи команду «До мене» і показуючи ласощі. Коли собака підходить, він заохочує його ласощами, погладжуванням і вигуком «Добре». Якщо собака не підходить до дресирувальника, то команду «До мене» він подає знову і одночасно легко, без заподіяння болю повідцем підтягує собаку до себе, повторюючи команду «До мене». Коли собака опиниться біля дресирувальника, він заохочує його ласощами, погладжуванням і вигуком «Добре». Ці дії періодично повторюються до тих пір, поки собака не почне підбігати до дресирувальника по одній команді «До мене».

Умовний рефлекс на жест виробляється наступним чином. Дресирувальник під час вигулювання собаки на подовженому повідку називає його кличку, подає команду «До мене» і одночасно або трохи раніше робить відповідний жест. При підході собака заохочується. При повторенні вправи команда поступово подається не пізніше жесту і коли після багаторазових повторень жест і команда набувають для собаки однакове значення, він починає підходити як по команді, так

і по жесту. Якщо ж собака на один жест не підходить, його знову подають одночасно або трохи раніше команди, але команда повинна надалі подаватися все пізніше, а потім не вимовлятися взагалі.

Поступово умови дресирування ускладнюють. Команду жестом виробляють з різних положень собаки, відпрацьовують підхід собаки по команді або жесту без повідка, привчають його, підійшовши, вставати біля лівої ноги дресирувальника.

Переконавшись, що навичка підходити до дресирувальника по команді «До мене» собакою твердо завоєна, його слід привчати до обходу дресирувальника справа ззаду і посадці біля його лівої ноги. Для цього дресирувальник показує собаці ласощі в правій руці. При підході собаки він відводить праву руку за спину, перекладає ласощі в ліву руку і висуває її вперед ліворуч від себе, спонукаючи собаку, що рухається за ласощами, обходити себе ззаду і ставати у своєї лівої ноги. Потім він перекладає ласощі в праву руку і піднімає її перед мордою собаки вгору і трохи назад, спонукаючи собаку сісти. Якщо собака не сідає, то подається команда «Сидіти». Після посадки собаки біля лівої ноги дресирувальник його вирівнює (виправляє лівою рукою) і потім заохочує ласощами.

Поступово навичку повторюють в більш швидкому темпі з тим, щоб собака по команді «До мене» швидко підбігав, оббігав дресирувальника ззаду і правильно сідав біля лівої ноги. Якщо собака після обходу дресирувальника забігає вперед або не доходить до лівої ноги, то дресирувальник, взявши за нашийник, змушує його прийняти правильне положення біля лівої ноги.

Собаку, який підбіг по команді, можна привчити до посадки біля лівої ноги дресирувальника без обходу його ззаду. Для цього, коли собака буде від дресирувальника на відстані одного кроку, він бере лівою рукою поводок на відстані 15-20 см від нашийника і, нахиливши корпус вперед, витягнутою лівою рукою за допомогою повідця змушує собаку прийняти правильне положення біля лівої ноги, тобто такий стан, який повинен прийматися собакою по команді «Поруч». Потім його привчають сідати біля лівої ноги дресирувальника за методикою привчання до посадки при обході дресирувальника ззаду.
В заключний період відпрацювання прийому поступово збільшують відстань, з якої кличуть собаку, проводять заняття на місцевості з великою кількістю відволікаючих подразників, в різну погоду і різний час доби.

Навичка вважається виробленою, якщо собака з будь-якої відстані, у різний час і при наявності відволікаючих подразників по першій команді і жесту швидко підбігає до дресирувальника, оббігає його справа ззаду, зупиняється біля його лівої ноги й сідає. Допускається посадка собаки біля лівої ноги дресирувальника без обходу його ззаду.

Можливі помилки дресирувальника: подача команди «До мене» із загрозливою інтонацією; сильний больовий вплив при підтягуванні повідцем; покарання собаки після його підходу до дресирувальника.

Привчання собаки до руху поруч із дресирувальником.

Умовні подразники — команда «Поруч». У багатьох відомствах застосовується жест — поплескування долонею лівої руки по стегну лівої ноги. *Безумовні подразники* — ривок повідцем, погладжування, ласощі.

Прийоми привчання собаки до руху поруч із дресирувальником відпрацьовуються у наступному порядку. Дресирувальник приймає основну стійку з собакою. Для цього він бере собаку на короткий поводок і ставить його з лівого боку від себе так, щоб коліно лівої ноги торкалося правої лопатки собаки. Таке положення собаки відносно дресирувальника є найбільш зручним для управління собакою і пересування з ним.

Лівою рукою дресирувальник бере повідець у 20-30 см від нашийника так, щоб він вільно рухався в злегка стислій кисті руки. На праву руку вище кисті надягає зашморг повідця і решту повідця за середину утримує правою рукою так, щоб не заважати руху рук при ходьбі.

Домігшись правильного положення собаки у ноги, дресирувальник заохочує його погладжуванням, вигуком «Добре», ласощами. Потім він називає кличку собаки, подає команду «Поруч», робить ривок повідцем вперед і одночасно починає рух. Напочатку час собака зазвичай відстає від дресирувальника, забігає вперед або відбігає в сторону. У цих випадках потрібно в спокійній наказової інтонації подати команду «Поруч» і зробити ривок повідцем: вперед, якщо собака відстає; назад, якщо собака забігає вперед; до себе, якщо собака відходить в сторону. Як тільки собака прийме правильне положення у ноги дресирувальника, його слід заохотити і продовжити рух. Виконуючи вправу, дресирувальник повинен стежити, щоб повідець був завжди ослаблений, даючи тим самим собаці можливість помилятися (відходити від ноги дресирувальника). Кожну таку помилку треба негайно виправляти командою «Поруч» і ривком повідця.

На перших заняттях слід рухатися прямолінійно, без різких поворотів і в одному темпі. *Потім умови дресирування ускладнюють*. Дресирувальник під час руху з собакою змінює темп, робить зупинки, повороти на місці і в русі. Змінюючи темп руху, спочатку подається команда «Поруч» і лише потім проводиться ривок повідцем. При поворотах на місці і в русі також спочатку подають команду «Поруч» і слідом роблять ривок повідцем: при повороті направо — вперед, при повороті наліво—назад (як би осаджуючи собаку). Повороти кругом з собакою виконуються через праве плече, при цьому ривок повідцем проводиться вперед.

Вдосконалення первинного умовного рефлексу до навички здійснюється з поступовим ускладненням умов. Привчаючи собаку до руху поруч без повідка, його

тримають спочатку на дуже ослабленому повідку. Якщо при цьому собака слабко реагує на команду, то, подавши команду «Поруч» із загрозливою інтонацією, роблять сильний ривок повідцем. Коли собака починає чітко виконувати команду, повідець знімають. При безвідмовному виконанні команди собаку заохочують вигуком «Добре», погладжуванням, ласощами.
При виробленні цього навику іноді користуються суворим нашийником (парфорсом). Але користуватися ним треба лише у виняткових випадках, коли ривок повідцем не чинить на собаку бажаної дії, і завжди враховуючи індивідуальні особливості собаки.

Навичка вважається виробленою, якщо собака, перебуваючи без повідка, по першій команді дресирувальника швидко займає правильне положення біля його лівої ноги і довго зберігає його при будь-яких змінах напрямку і темпу руху.

Можливі помилки дресирувальника: зайві різкі і сильні ривки повідцем, подача занадто гучних команд і часте застосування їх із загрозливою інтонацією, використання парфорса без урахування індивідуальних особливостей собаки; постійне натягування поводка, що приводить до утворення у собаки небажаного зв'язку — постійно тягнути вперед; часте повторення команди «Поруч» без підкріплення ривком повідця.

Тема 9. **ПІДГОТОВКА СОБАК ДЛЯ РОЗШУКОВОЇ СЛУЖБИ**

1. Призначення розшукових собак
2. Вибірка речей за запахом людини і вибірка людини за запахом її речі
3. Пошук людини по сліду і вибірка людини зі сліду
4. Обшук місцевості і приміщень
5. Можливі помилки дресирувальника
6. Вимоги до собак розшукової служби

Основне призначення розшукових собак — розшук людей за їх невидимими запаховими слідами, затримання і конвоювання затриманих. Вони використовуються для обшуку місцевості і приміщень з метою виявлення схованки людей, їх слідів і речей, для сторожової служби, вибірки людини і речі.

Розшукові собаки можуть опрацьовувати сліди, не тільки прокладені нещодавно («гарячі»), але й середньої та великої давності (до 10-12 годин з часу прокладення слідів і більше), і до того ж на протягом великої відстані (до 25-30 км). Тому дресирування собак для розшукової служби вимагає більшої кількості часу, майстерності та наполегливості від дресирувальника, ніж для інших видів служби.

Кращої, неперевершеною собакою для розшукової служби є німецька вівчарка. Крім того, у розшуковій службі можуть використовуватись ердельтер'єр,

різеншнауцер, коллі та ротвейлер. Собаки, що відбираються до дресирування, повинні бути фізично розвиненими, витривалими, мати гарний зір, відмінний слух, добре розвинений нюх. Їх вік не повинен перевищувати 3 років.

Високі вимоги пред'являються також до дресирувальників і їх помічників. Вони повинні бути спостережливими, витриманими, терплячими. Від них потрібні знання основ теорії та практики дресирування собак. Бажано, щоб дресирувальники мали поняття про сліди, які залишаються на місцевості людьми, тваринами і транспортними засобами та про способи пошуку людей, тварин і транспортних засобів за їх видимим слідом.

***До спеціальних навичок розшукових собак відносяться*:** вибірка речей за індивідуальним запахом людини і вибірка людини за запахом його речі; недовірливість і злоба до сторонніх людей, затримання, охорона, конвоювання людей і захист дресирувальника; пошук людини по її запаховому сліду і вибірка людини зі сліду; обшук місцевості і приміщень; вартування на місці і в русі.

Дресирування собак для розшукової служби починають після вироблення навичок загального курсу дресирування (ЗКД).

Привчання собак до вибірки речей за запахом людини напочатку ведеться так само, як і собак для захисно-караульної служби. Потім дресирування ускладнюється: урізноманітнюють речі за формою, розміром, матеріалом (маленькі, великі, дерев'яні, текстильні, шкіряні та ін). Кількість речей з запахами різних людей збільшують до 6-8. Обрану річ закладають (маскують) речами інших помічників. Періодично проводиться контрольна перевірка собаки (собака посилається на вибірку до групи речей, де шукана річ відсутня). Вироблення навички вибірки людини за запахом її речі слід починати після того, як собака стане чітко вибирати речі помічника з 3 речей з запахами інших людей. Привчання собаки до вибірки означає вироблення в нього навички після обнюхивания речі певної людини активно обнюхувати групу людей і, чітко диференціюючи їх індивідуальні запахи, знайти власника цієї речі.

Умовні подразники — команда «Нюхай» і жест — викидання правої руки долонею вниз убік групи людей і опускання до стегна правої ноги з невеликим нахилом корпусу вперед. Допоміжні умовні подразники — команда «Апорт», «Дай», «Фу», вигук «Добре». *Безумовні подразники* — апортувальний предмет, помічник і ласощі.

До приходу дресирувальника з собакою 3-4 помічника стають в один ряд на відстані кроку один від одного. Один з помічників кладе у 3-4 кроках перед групою свою річ і стає в групу. Інші помічники тримають в правій або лівій руці речі, аналогічні покладеної. Дресирувальник з собакою на короткому повідку підходить до покладеної речі і дає собаці її обнюхати. Потім повертає собаку в протилежну від людей сторону. Основний помічник піднімає свою річ і знову стає в стрій.

Дресирувальник підводить собаку до групи людей (краще з флангу) та командою «Нюхай» спонукає його послідовно обнюхати речі, які вони тримають. Якщо собака починає обнюхувати річ основного помічника і намагається схопити її, то помічник, зробивши крок вперед, виходить з групи і віддає собаці річ. Дресирувальник, взявши річ по команді «Дай», заохочує собаку ласощами. Якщо собака, обнюхавши річ, не бере її, дресирувальник подає команду «Апорт», якщо вона намагається взяти річ у іншого помічника — команду «Фу», але приглушеним голосом.

При повторних вправах помічники ховають речі в рукав або кладуть в кишеню, і собака, виявивши шуканий запах, витягує помічника з групи за рукав чи іншу частину одягу. Для привчання малоактивних собак хватати обрану людину за одяг помічник злегка ворушить рукавом чи краєм куртки, піджака, а дресирувальник подає команду «Апорт». При повторних вправах основний помічник щоразу змінює своє місце в групі. Допомога собаці у вибірці людини (ворушіння рукавом чи краєм одягу, команда «Апорт») робиться тільки на перших заняттях. Надалі цього не роблять, щоб у собаки не утворювалась небажана звичка обирати людину не за запахом його речі, а по руху одягу або по команді.

На наступних заняттях вправи ускладнюють: кількість помічників поступово збільшують до 5-6 осіб; помічник після обнюхування собакою речі цю річ не бере; собака пускається на вибірку без повідка; вибірка проводиться з групи сторонніх людей, що не мали спілкування з собакою; собака привчається до вибірки при наявності відволікаючих подразників (людей, тварин, транспортних засобів).

Далі проводиться почергова вибірка помічників з однієї і тієї ж групи людей. Для цього собака перед черговим посиланням обнюхує річ обраного помічника. Вибраний собакою помічник у групу не повертається. В кінці підготовки собаку привчають обнюхувати річ з ослабленим, давнім запахом. Для цього речі, які використовують для обнюхування, заздалегідь кладуть в певне місце, вибірка проводиться через деякий час, який поступово доводиться до декількох годин. Вибірку слід проводити в різний час доби і при різних метеорологічних умовах.

При виробленні цієї навички можливі наступні основні помилки дресирувальника:

- часте використання одного і того ж помічника або розміщення його в групі на одному і тому ж місці, в результаті чого у собаки виробляється звичка шукати «знайомого» помічника;

- завжди однаковий одяг основного помічника або одяг, що різко відрізняється від одягу людей в групі (у цьому випадку собака звикає шукати людей не по запаху, а за зовнішнім виглядом);

- часте залучення помічником уваги собаки за допомогою слабких рухів при його підході. У цьому випадку собака привчається вибирати помічників за сигнальним рухом.

Пошук людини по сліду і вибірка людини зі сліду. Вироблення цієї складної навички, яка є основною в дресируванні розшукового собаки, слід починати лише після того, як у собаки вироблені добра слухняність і злість з прагненням переслідувати утікаючого помічника, а також здатність здійснювати вибірку речей за запахом людини.
Привчання до розшукової службі означає вироблення в собаки навички по команді «Слід» і «Нюхай» самостійно знаходити запаховий слід людини, визначати його напрям, зацікавлено йти по сліду і затримувати людину, яка проклала слід.

Умовними подразниками при виробленні цього навику є команди «Слід» і «Нюхай», а також запах слідів. Допоміжні умовні подразники — команда «Шукай слід», вигук «Добре», жест правою рукою долонею вниз в сторону сліду з невеликим нахилом корпусу вперед, апортувальний предмет. *Безумовні подразники* — помічник дресирувальника, удари прутом або джгутом, ласощі.

Вироблення навички грунтується на добре розвинутому нюховому аналізаторі собаки і інстинктивному прагненні переслідувати звіра чи людину. Поділяється на два періоди. *У* ***перший період*** собака привчається до зацікавленого (чіткого) пошуку помічника за його запаховим слідом. ***У другому періоді*** — до прооблення сліду в складних умовах.

Перші заняття першого періоду рекомендується проводити в місцях, де мало відволікаючих подразників, краще всього вранці, при росі, на місцевості, порослій низькою травою, з рідкими чагарниками і деревами. Спочатку використовуються сліди, які добре відомі дресирувальникові. Дресирувальник вказує помічникові, на яку відстань, у якому напрямку слід прокладати, де закінчувати, де і які речі залишати на сліду. Слід прокладають при попутному вітрі. Після 10-15 занять з відомими (контрольними) слідами вводяться сліпі сліди (напрямок і довжина слідів дресирувальникові не відомі).

Є два основних методи привчання собаки до роботи по сліду: при першому використовується активно-оборонна реакція собаки, при другому — прагнення до пошуку апортувального предмета.

Перший метод. Прийшовши на місце занять, дресирувальник прив'язує собаку і інструктує помічника, що знаходиться у схованці (за кущем, деревом, в канаві), потім дресирувальник повертається до собаки і стає позаду нього. Помічник виходить з-за схованки і підходить до собаки. Якщо собака починає проявляти активно-оборонну реакцію, помічник його не чіпає, але якщо він залишається спокійним, помічник нападає й завдає кілька ударів джгутом або прутом. Дресирувальник подає команду «Фас». Після цього помічник йде у вказаному йому напрямку для прокладки сліду. На початку запахового сліду він ковзаючими рухами ніг позначає вихідну точку сліду, а потім, волочачи ноги по

траві, тікає на 100-150 м від собаки так, щоб вийти з поля його зору. Рухаючись спочатку по прямій, до кінця він округює лінію сліду і ховається за укриттям.

Після невеликої витримки дресирувальник бере собаку на довгий повідець, розправляє його і, тримаючи повідець до 1-2 м від нашийника, підводить собаку до вихідної точки сліду. Подавши команди «Слід» і «Нюхай» і жестом вказавши руки на слід, дресирувальник направляє собаку на запаховий слід. Собака, збуджений помічником, прагне знайти, і, принюхуючись, біжить по сліду. Дресирувальник йде за собакою, направляючи його по сліду.
Велике значення тут має вплив на собаку повідцем. Не допускаючи ривків, дресирувальник повинен уміти вчасно і швидко скоротити або збільшити його довжину. Якщо собака збивається зі сліду, повідець коротшає, і собака спрямовується на слід. Якщо собака йде по сліду, не принюхуючись, повідець пропускають від нашийника між передніми ногами, щоб мати можливість змусити собаку нагнути голову і принюхатися. Коли собака в кінці сліду знайде помічника, дресирувальник надає йому можливість напасти на нього і потріпати за одяг (тримаючи собаку на повідку). Після нетривалої боротьби помічник тікає і знову прокладає слід, збільшуючи його довжину на 30-40 м. Собака знову пускається по сліду. Так повторюється 2-3 рази. Заняття закінчується затриманням і конвоюванням помічника.

Другий метод використовують при дресируванні собак, зацікавлених у апортуванні, а також злісних і збудливих. Полягає він у тому, що дресирувальник, використовуючи апортувальний предмет, привчає собаку спочатку працювати по своєму сліду і тільки потім переходить до роботи по сліду помічника.

Дресирувальник, прив'язавши собаку, бере в руку апортувальний предмет, і подавши команду «Апорт», видом і рухом предмета збуджує собаку. Після цього відходить від собаки на 3-4 кроки і ковзаючими рухами ніг позначає початок сліду. Проклавши слід на відстані 75-100 м, спочатку прямо, а потім, закругливши його, дресирувальник в кінці сліду кладе апортувальний предмет. Назад до собаки він повертається точно по своєму сліду. Взявши собаку на довгий повідок, підводить його до початку сліду і, подавши команди «Слід» і «Нюхай», жестом показує на слід. Якщо собака прагне бігти на пошук апортувального предмета, дресирувальник заохочує його вигуком «Добре», подає команду «Слід» і направляє тварину по сліду. За знайдений предмет собака заохочується ласощами. Вправа повторюється 3-4 рази.

Після 2-3 занять собака переключається на слід помічника. Для цього дресирувальник кладе перед прив'язаним собакою апортувальний предмет. Помічник підходить до предмета, бере його і показує собаці. Позначивши початок сліду на землі і траві, він прокладає слід на 100-150 м, йдучи з поля зору собаки, в кінці сліду кладе предмет на землю, а сам ховається за укриття.

Дресирувальник пускає собаку по сліду. За знайдений предмет собака заохочується вигуком «Добре», ласощами. Як тільки собака почне чітко проробляти сліди помічника і знаходити віднесені їм предмети, вправа ускладнюється затриманням помічника. Перед цим проводяться заняття з розвитку злості. Затриманий в кінці сліду помічник вириває ться від собаки і тікає, прокладаючи новий слід. Собака знову пускається на слід. Це повторюється 3-4 рази, потім затриманий помічник конвоюється.

Коли собака по команді «Нюхай» і «Слід» стане добре принюхуватися до сліду і знаходити помічника, команду «Нюхай» починають застосовувати тільки в тих випадках, якщо собака збився зі сліду. Залишається тільки одна команда «Слід».

Роботу собаки по сліду поступово ускладнюють. На кожному занятті довжину сліду подовжують в середньому на 50 м, а давність його збільшують на 5 хвилин. Потім собаку привчають до виявлення і відпрацювання запахового сліду з обшуком місцевості. Для цього дресирувальник приводить собаку на довгому повідку в район сліду і за 35-40 м до нього по команді «Шукай слід» пускає на обшук місцевості (в бік сліду), домагаючись, щоб він виявив і відпрацював слід. У собаки також виробляється навичка виявлення і відпрацювання сліду по запаху речі, яка належить прокладальнику сліду. З цією метою перед пуском собаки на запаховий слід йому дають обнюхати річ прокладальника сліду. Коли собака буде впевнено виявляти слід, поряд з ним прокладають запаховий слід іншої людини. При спробі собаки піти по іншому сліду дресирувальник вимовляє забороняючу команду «Фу» і за допомогою повідця направляє собаку на шуканий слід. Ускладнюючи вправи, при прокладці сліду вводять різні кути (прямі, тупі, гострі і петлі).

Для привчання собаки до опрацювання кутів дресирувальник повинний перед поворотом трохи притримати собаку повідцем. Щоб уникнути небажаного зв'язку на повідець (собака може звикнути змінювати напрямок руху після притримування повідцем) слід іноді притримувати собаку повідцем і на прямому сліду.

Собаку привчають також знаходити на сліду речі і підносити їх (речі залишаються помічником при прокладенні сліду). Якщо собака знаходить і подає дресирувальникові річ, він його заохочують вигуком «Добре», ласощами. Якщо собака проходить близько речі, дресирувальник командою «Апорт» змушує собаку підняти її.

В кінці першого періоду дресирування по запаховому сліду собака повинний відпрацьовувати «сліпі» сліди, прокладені на місцевості з рослинним покривом, довжиною 500 м, давністю до 30 хвилин, з трьома кутами і трьома кинутими речами.

У другому періоді дресирування умови відпрацювання запахових слідів ускладнюються і наприкінці наближаються до умов, що зустрічаються в реальних умовах роботи розшукових собак. Насамперед, вводиться перетинання шуканих слідів іншими слідами. Для цього другий помічник за 10-20 хвилин до прокладки

основного сліду (слід першого помічника) перетинає під прямим кутом його намічену лінію. Шуканий слід перетинається іншими слідами під різними кутами, час між прокладанням додаткових і шуканих слідів скорочується, шукані сліди прокладаються через стежки і дороги.
Якщо собака втрачає шуканий слід на дорозі чи стежці або перемикається на сліди інших помічників, дресирувальник командою «Нюхай», «Слід», надсилає його за потрібним слідом. Правильний рух собаки по сліду заохочується вигуком «Добре».

Далі собаку привчають до вибірки прокладальника шуканого сліду з групи людей (після опрацювання сліду). Всі помічники повинні бути однаково одягнені. Розташовуються вони так, щоб собака міг їх помітити в кінці запахового сліду. Спочатку собака повинний вибирати помічника — прокладальника сліду з групи в складі 2 осіб (включаючи і прокладальника сліду), потім 3, 4, 5 і 6 осіб. Для вироблення навички вибірки людини зі сліду прокладальник сліду в 20-30 м від його кінця залишає на ньому свою річ. Собака повинний обнюхати цю річ, а потім, коли дресирувальник підпустить його до групи людей, по команді «Нюхай» провести вибірку. Якщо собака вибірку не робить, то напочатку вироблення навички помічникові дозволяється легкими рухами спонукати собаку до хватки за його одяг. Проте зловживати цим прийомом не варто, так як у собаки може виникнути звичка робити вибірку людини не за запахом його сліду, а за рухом.

Застосовується й *інший метод привчання собак до вибірки людей*, але тільки у випадках, коли вони не дуже злобні. При цьому методі, після відпрацювання сліду і затримання собакою помічника, він вирівається від нього, прокладає слід в 100—150 м і стає в групу людей (інших помічників). Собака опрацьовує додатковий слід і по команді «Нюхай» обирає помічника — прокладальника сліду. Обрані собакою помічники беруться під охорону і передаються іншій особі.

Поступово умови дресирування ускладнюються. Заняття проводять в різній місцевості, в різний час доби, при будь-якій погоді. Слід основного помічника під різними кутами перетинають кількома (3-4) слідами інших помічників. Вводять кутову і віялову вибірку сліду. Для цього другий помічник підходить до одного з кутів шуканого сліду з зовнішнього боку і, зробивши поворот, йде в протилежному напрямку. При віяловій вибірці до шуканого сліду з різних боків підходять 3-4 помічника, а потім розходяться в різних напрямках.

Собаку привчають не відволікатися на сторонніх людей. Для цього в безпосередній близькості від сліду з'являються помічники (3-4 і більше). Спочатку помічники стоять поодинці, а на наступних заняттях йдуть назустріч собаці. Якщо собака нападає на них, то дресирувальник застосовує команду «Фу».

Собаку поступово привчають до провадження сліду в населених пунктах. Перші заняття проводять рано вранці або пізно ввечері, коли мало відволікаючих подразників. Спочатку помічник прокладає слід до околиці населеного пункту, там

він зупиняється і через 30-40 хв прокладає короткий слід (від 200 до 400 м) по населеному пункту. Собаку привчають опрацьовувати сліди, які перериваються водними перешкодами (струмки, нешироκі річки), дорогами та ін. У цих випадках дресирувальник спочатку допомагає собаці виявляти перерваний слід. В подальшому собака пускається на самостійний пошук сліду по команді «Шукай слід». До кінця дресирування слідова робота поєднується з обшуком місцевості і вартуванням.

При виробленні навички пошуку людини по сліду і вибірці людини зі сліду можливі наступні основні помилки дресирувальника:

- однотипне прокладання сліду (один напрямок, однакові кути) на однотипній місцевості (така прокладка сліду привчає собаку працювати за направленням, а не по запаху сліду);

- неодноразове прокладання сліду в місцях, де добре видно відбитки взуття помічника (сирий, глинистий або піщаний грунт, сніговий покрів), що привчає собаку до роботи по видимому сліду;

- постійне стримування собаки повідцем перед кутами або речами на сліду, що викликає небажаний зв'язок — робити поворот або піднімати річ при натягненні ланцюга;

- маскування помічника в кінці сліду за одноманітними місцевими предметами (кущ, дерево), внаслідок чого собака привчається шукати його в кінці сліду за цими зоровими орієнтирами;

- часте наведення собаки дресирувальником на обираного з групи помічника. У собаки виникає небажаний зв'язок — робити вибірку з допомогою дресирувальника.

Привчання собаки до обшуку місцевості означає вироблення у нього навички робити обшук місцевості по команді «Шукай» і навичок зигзагоподібного обшуку місцевості зі знаходженням предметів помічника і поднесенням цих предметів до дресирувальника.

Умовні подразники — команда «Шукай» і жест — викидання правої руки долонею вниз у напрямку посилу собаки на обшук і опускання до стегна правої ноги з невеликим нахилом корпусу вперед. Допоміжні умовні подразники — команда «Апорт», «Дай», «Фу», вигук «Добре». *Безумовні подразники* — ласощі, погладжування, апортувальні предмети.

З навичок ЗКД у собаки повинна бути вироблена навичка апортування. Заняття рекомендується проводити на відкритій місцевості (поле, узлісся, пустир, двір) площею близько 240 квадратних метрів, при безвітряній або маловітряній погоді, і так, щоб невеликий вітер дув назустріч собаці. Відволікаючих подразників (сторонніх людей, тварин, транспортних засобів) має бути як можна менше.

Дресирувальник, не заходячи на ділянку, розкидає по ній 3 апортувальних предмети так, щоб вони розташувалися трикутником на відстані 15-20 м один від іншого. Потім дресирувальник з собакою виходить на середину сторони (межі) ділянки, що дозволяє стояти обличчям до ділянки і проти вітру, і по команді «Шукай» і жесту посилає собаку на обшук місцевості, давши попередньо обнюхати свій предмет або руку. Слідуючи за собакою, він управляє його пошуком, вимагаючи руху зигзагом (човником), для чого крім команди «Шукай» подає жест правою рукою. Команду «Апорт» потрібно застосовувати лише в тих випадках, якщо собака не підніме знайдений предмет. Подача предметів дресирувальникові заохочується вигуком «Добре», ласощами. Вправа повторюється 2-3 рази, краще кожного разу на новому місці.
Якщо собака добре виконує всі команди дресирувальника і проявляє зацікавлений зигзагоподібний пошук, переходять до занять з помічником, який розкидає не 3, а 4 речі, останню залишаючи поблизу від місця, звідки дресирувальник буде посилати собаку на обшук. Давши обнюхати предмет і пославши собаку на обшук, дресирувальник йде по середній лінії ділянки, управляючи собакою. Якщо собака проходить повз шуканих предметів, не помічаючи їх, дресирувальник жестом допомагає йому виявити ці предмети

На наступних заняттях умови дресирування ускладнюють. Площу обшукуваних ділянок збільшують до 420 квадратних метрів, привчають собаку працювати без повідка. Посилання на обшук після розкидання предметів відтягують (від 5 до 30 і більше хвилин), що веде до ослаблення запаху людини на розкиданих речах. І нарешті, обшук місцевості проводять без попереднього обнюхування собакою речі дресирувальника або помічника. Потім вводять «порожні кути» без апортувальних предметів, щоб собака не змінював напрямку руху тільки після виявлення предмета.

Для того, щоб навчити собаку обгавкувати предмети, які він не в змозі піднести до дресирувальника, помічник у зазначених дресирувальником місцях залишає важкі предмети або маскує зверху травою, листям і засипає землею (снігом) тілогрійку, пальто та ін. Деякі предмети помічник підвішує на гілки дерев, кущів або на паркан. На перших заняттях дресирувальник при обшуку місцевості наводить собаку на ці предмети, командою «Голос» спонукає його гавкати і заохочує за гавкіт вигуком «Добре», ласощами. Потім собаку привчають до самостійного пошуку і обгавкуванню цих предметів.

Щоб навчити собаку виявляти схованку людини, помічник, розкидавши речі для пошуку, ховається в кінці ділянки, що обшукується. Собака по команді «Шукай» і жесту спочатку виявляє речі, а потім знаходить і затримує помічника, який береться під охорону і конвоюється.

Привчання собаки до обшуку приміщень проводиться наступним чином. Помічник поблизу приміщення (сараю, землянки і ін) раптово нападає на собаку і дресирувальника, а потім, вирвавшись, утікає в приміщення, де ретельно ховається. Дресирувальник із собакою входить у приміщення, де командою «Шукай» і жестом пускає тварину на обшук. Виявлений та затриманий собакою помічник передається іншій особі (помічнику). На наступних заняттях помічник не тільки сам ховається в приміщенні, але і ховає речі, які собака при обшуку повинний знайти.

При виробленні навички обшуку місцевості і приміщень можливі наступні основні помилки дресирувальника:

- проведення занять на одній і тій же місцевості, внаслідок чого собака звикає до пошуку в певних умовах і погано працює в інших;
- першочергове вироблення навички у кількох собак на одному і тому ж місці, внаслідок чого собака відволікається на запах, залишений на місцевості іншими собаками (особливо кобелі на запах сук);
- використання однакових однотипних речей, що викликає загальмованість собаки при виявленні предметів, що сильно відрізняються від звичних;
- розкладка речей кожен раз біля одних і тих же місцевих предметів (орієнтирів), що привчає собаку шукати речі тільки у певних предметів.

Після закінчення курсу дресирування за розшуковій службі собака повинен:

1. Опрацьовувати запахові сліди людей довжиною не менше 500 м і давністю не менше 30 хвилин. Виявляти і затримувати прокладників слідів і виявляти і підбирати на сліду 3 речі, не відволікаючись на сторонні подразники.

2. Після обнюхування предмету помічника по команді «Нюхай» самостійно вибирати річ помічника з розкладених поруч на відстані 30-40 см 3 речей інших помічників і підносити її до дресирувальника. Здійснювати вибірку помічника з групи 4 осіб, включаючи помічника.

3. По команді «Шукай» і жесту, рухаючись зигзагоподібно, знайти 3 апортувальних предмети, розкладених на відстані 15-20 м один від одного, по черзі піднести їх дресирувальника і віддати йому.

4. По команді «Фас» і жесту активно нападати і затримувати помічника («зловмисника»), проявляти міцну хватку з перехопленням, бути пильним при обшуку й охороні затриманого. Спокійно ставитися до пострілів і інших сильних звукових подразників.

До розшукових собак прикордонних, внутрішніх військ, міліції, воєнізованої охорони МНС і інших пред'являються більш високі вимоги.

Тема 10. **МЕТОДИКА І ТЕХНІКА ПІДГОТОВКИ СОБАК ДО ПОШУКУ ТА ВИЯВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ (ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ)**

1. Мета та мотивування собак до пошуку наркотичних засобів (зброї)
2. Види мотивування собак та їх комбінування
3. Форми закріплення характерної поведінки собаки при виявленні наркотичних засобів (вибухових речовин, стрілецької зброї та боєприпасів)
4. Методика і техніка дресирування
5. Нормативи підготовленості дресирувальників і собак

Навичка огляду спеціальним собакою вантажів і багажу необхідна для виконання службових завдань по пошуку та виявленню наркотичних засобів (вибухових речовин, стрілецької зброї та боєприпасів).

Умовні подразники: команда "Шукай" та жест - показ рукою в напрямку пошуку; допоміжні: команди "Дістань" або "Голос", "Сидіти", "Нюхай", "Дай". *Безумовні подразники*: предмет (зразок) з запахом наркотичних засобів (вибухових речовин, стрілецької зброї та боєприпасів – далі: «зброя»), ласощі, погладжування, іноді підтягування повідцем.

Навичка виробляється на базі нюхово-пошукової реакції, а також реакції гри та здобування. Основний метод дресирування - наштовхування.

Прийом вводиться в першому періоді дресирування собак, після відпрацювання спеціальних підготовчих вправ по розвитку у собаки зацікавленості у грі та здобуванні предметів із запахом наркотичної, вибухової речовини, а також закріпленню характерної поведінки собаки при виявленні предмету із запахом, який знаходиться за перешкодою, що проглядається.

Основою дресирування собак для пошуку наркотичних засобів (зброї) є вроджена реакція поведінки собаки - потреба у грі та здобуванні.

Мета підготовки спеціальних собак полягає у виробленні умовного рефлексу і навички пошуку та виявлення наркотичних засобів (зброї) - сильного потягу до здобування предмету з запахом наркотичних засобів (зброї) і гри з ним у вигляді комплексного видового характеру поведінки (біг вперед, обнюхування, позначення характерною реакцією поведінки при виявленні місцезнаходження джерела запаху наркотичних засобів (зброї) - царапання, обгавкування, кусання, посадка, укладання і т. д.).

Суттєвою передумовою для успішного дресирування і цільового використання службового собаки в процесі підготовки є цілеспрямоване мотивування собаки до пошукової роботи в окремих варіантах його ведення і на різних контрольних об’єктах. При цьому необхідно використовувати природні

здібності службового собаки (його характерну поведінку при виявленні об'єкту здобичі), а також враховувати, якими подразниками необхідно діяти на собаку, щоб запах наркотичного засобу (зброї), команди голосом та жести рукою приймали для собаки сигнальне значення.

Цільова мета мотивування собаки - здійснити збудження до захвату об'єкту здобичі; визвати прагнення до пошуку; забезпечити самостійний та тривалий пошук об'єкту (здобичі).

При дресируванні для собаки необхідно створити мотив для пошуку наркотичних засобів (зброї), щоб собака здобув сильний біологічно значний досвід, працюючи із зразками з запахом (в якості об'єктів здобичі та гри). Тобто, необхідно розвинути у собаки реакцію гри на здобування і виробити навичку апортування предметів з запахом.

При виявленні характеру пошуку службового собаки можна виділити, в залежності від використання органів чуття та подразників, наступні види мотивування: *оптичне, запахове та акустичне*.

Виходячи з природних здібностей, собаки реагують на всі рухомі предмети, мають відповідні уяви про здобич та її величину. Тому зразок з запахом за розміром і формою концентрується як здобич. Властивості органів чуття собаки використовуються таким чином, щоб з допомогою рухомих об'єктів або видимих дій помічника чи дресирувальника перевести собаку в такий збуджений стан, при якому у нього виникає готовність до пошуку. Для досягнення достатнього збудження собаки необхідно здійснити один із наступних варіантів дій:

Перший варіант:

- дресирувальнику підвести собаку безпосередньо до об'єктів, які підлягають обшуку;
- помічнику або дресирувальнику провести симуляцію приховування зразка з запахом в об'єктах, що підлягають обшуку собакою, та залишити зразок в найближчому об'єкті, який має бути підготовленим для наркотичної речовини;
- дресирувальнику відвести (відвернути) собаку від об'єктів або закрити йому рукою очі;
- помічнику змінити розташування об'єкта, в якому знаходиться зразок без запаху;
- дресирувальнику, підвівши собаку (або відкривши йому очі), посадити його по команді "Сидіти" перед об'єктами.

Другий варіант:

- дресирувальнику разом із собакою пройти вздовж об'єктів, які підлягають обшуку та вказати рукою на окремі об'єкти;

- посадити собаку безпосередньо перед об’єктами та змінити розміщення та послідовність укладання об’єктів.

Після того як одну з вищерозглянутих мотивуючих дій здійснено, по команді "Шукай" та жесту витягнутою правої руки собака спрямовується на обшук першого об’єкту, який знаходиться найближче до собаки.

При роботі з помічником собака не усаджується, а дресирувальник утримує його на повідці (або усаджує біля лівої ноги) та стоїть на відповідній відстані (як правило, 2-3 метри) від найближчого об’єкту, з якого буде розпочатий в подальшому пошук собакою.

Якщо поведінка собаки при пошуку і виявленню закріплена в простих умовах (наприклад, огляд одного ряду багажу), то в подальшому собаку переводять на більш високе навантаження при пошуку (наприклад, огляд двох-трьох рядів багажу).

Цільова мета оптичного мотивування полягає в тому, щоб службовий собака у відповідності з умовами оперативної практики здійснював самостійний огляд кожного з відповідних об’єктів.

Під час проведення запахового мотивування на основі збудження нервової системи у собаки викликається прагнення до пошуку об’єкта здобичі.

Запахове мотивування має на увазі те, що за допомогою засобу впливу на орган нюху собаки запахом, який має сигнальне значення, буде викликана готовність собаки до дій по обшуку окремих контрольних об’єктів.

Однією із важливих умов успішного привчання собаки до пошуку наркотичних речовин є вміння дресирувальника правильно ознайомлювати собаку з запахом наркотичного засобу (зброї). В підготовчому періоді дресирування у собаки необхідно виробити умовний рефлекс спокійного відношення до зажиму морди (так як при обнюхуванні рот у собаки повинний бути закритим), а також спокійного, зацікавленого обнюхування пропонуємих предметів, які активовані наркотичним засобом (зброєю). Напочатку допускається їх злегка змащувати речовиною з запахом, який привертає увагу собаки, - риб’ячий жир, м’ясний відвар, консервний сік і т. п. Запах предмету рекомендується давати обнюхувати 2-3 рази тривалістю 3-5 секунд з проміжками такої ж тривалості.

Необхідно пам’ятати, що якщо собака обнюхує запах предмету довго (більше 10 - 15 секунд), то в нього може наступити адаптація, тобто звикання нюху до сили запаху, що призведе до втрати чутливості. Для того, щоб собака знову відчув цей запах, необхідно посилювати його концентрацію або дати тимчасовий відпочинок органу нюху.

Для ознайомлення собаки з запахом предмету перш за все необхідно зафіксувати морду собаки: зажати верхню та нижню щелепи рукою так, щоб рот був закритим. При ознайомленні собаки з запахом предмет повинний знаходитись перед

його носом непорушно, так як рух предмета відволікає собаку, і він погано принюхується до запаху.

Положення собаки (сидячі чи стоячи) при ознайомленні його з запахом предмету залежить від індивідуальних особливостей собак: збудливих, рухливих не обов'язково усаджувати, а слабо збудливих необхідно більше тримати в положенні сидячи, щоб на огляд об'єктів вони йшли більш активно.

Спостереженнями встановлено, що звичайна запахова пам'ять собаки після обнюхування предмету зберігається не більше хвилини. Тому в процесі дресирування необхідно поступово збільшувати час від початку проведення запахового мотивування до введення собаки в пошук до 3-5 хвилин.

Для проведення запахового мотивування використовуються маленькі текстильні хустинки, які активізують відповідним запахом окремого наркотичного засобу (зброї). В невеликий контейнер укладаються активовані хустинки з носієм запаху, до якого привчений собака, і в такій формі даються йому для сприйняття органом нюху. Собака знаходиться поруч з дресирувальником. Подаючи команду "Морда", дресирувальник охоплює лівою рукою пащу собаки (великий палець на верхній щелепі, решта на нижній), дає команду "Нюхай" (говориться розтягнуто та заспокійливо) з одночасним підведенням правою рукою відкритого контейнера з пахучою речовиною до носа собаки так, щоб він міг сприйняти специфічний запах наркотичного засобу (зброї). Після сприйняття собакою запаху дресирувальник застосовує вигук "Добре" в ласкавій інтонації та заохочує собаку ласощами.

Контейнер з пахучою речовиною надається собаці:

- при привчанні до специфічного запаху наркотичного засобу (зброї);
- перед початком пошукової роботи без попередніх вправ для закріплення характеру пошуку та диференціювання запаху;
- при довготривалій перерві в роботі по пошуку або після планових пауз для відпочинку собаки;
- при довготривалій, монотонній роботі по пошуку (наприклад, на рухомому транспорті або проведенню пошуку великих приміщень, таких як трюми і коридори на морських судах або в місці з багажем на великій палубі).

Значимість запахового мотивування полягає в тому, що собака може сприймати запах від об'єктів, в яких знаходиться наркотична речовина: валізи, сумки, невеликі посудини. Для цього відповідний об'єкт буде наданий собаці для сприйняття запаху (так само як і контейнер з пахучою речовиною) і в подальшому покладений або встановлений у контрольний ряд.

Акустичне мотивування собаки для проведення пошуку, як правило, проводиться одночасно і у взаємодії з оптичним і запаховим мотивуванням. Для цього в основному застосовуються команди голосом "Шукай" і "Нюхай" та вигук "Добре". Ці команди при регулярному застосуванні в поєднанні з позитивним

досвідом (оволодіння предметом здобичі, заохочення ласощами) набувають у собаки сигнального значення і діють при їх правильному застосуванні на роботу собак. Тільки з допомогою цих заходів можна досягнути того, що службовий собака в складних умовах зможе проводити самостійний і мотивований пошук.

Оптичне, запахове та акустичне мотивування можуть застосовуватись окремо або в комбінації одне з одним. Комбінована форма надає можливість одночасно або в безпосередній серії діяти на багато органів чуття собаки.

Запахово-акустичне мотивування.

Дресирувальник, даючи можливість собаці сприйняти запах наркотичного засобу (зброї) (запахове мотивування), подає команду "Нюхай" та слово "Добре". В даному випадку команда "Нюхай" та слово "Добре" (якщо вони набули у собаки сигнального значення) визначають одночасно акустичне мотивування.

Оптично-акустичне мотивування.

Дресирувальник після сприйняття собакою запаху кидає валізу з наркотичним засобом (зброєю) помічнику, який кладе її в контрольний ряд багажу (оптичне мотивування). Під час оптичного мотивування дресирувальник діє на собаку командами "Увага", "Апорт" і т. п. (акустичне мотивування).

Акустично-оптичне мотивування.

Собака вводиться в пошук командою "Шукай" в поєднанні з видимим знаком (жестом) руки в напрямку першого об’єкту, який підлягає огляду. Під час пошуку дресирувальником подаються команди "Шукай", "Нюхай" (акустичне мотивування), а також жестами (оптичне мотивування).

Цільова мета мотивування з фізіологічної точки зору полягає в тому, щоб забезпечити оптимальне збудження в центральній нервовій системі собаки. Це потребує диференційованого мотивування перед проведенням пошуку та під час пошуку з урахуванням характерної поведінки і типу ВНД собаки, а також працездатності кожного службового собаки.

Послідовність дій дресирувальника при відпрацюванні прийому:

- усаджує собаку в початковому положенні по команді "Сидіти";
- за допомогою контейнеру (посуду, об’єкту) з пахучою речовиною проводить запахове мотивування собаки;
    - підбадьорює собаку легким похлопуванням по грудях правою рукою та командою "Шукай" вводить собаку в пошук з одночасним зоровим знаком - жест правою рукою на перший об’єкт, який підлягає огляду, або на зону, де собака повинен приступити до пошуку;
    - забезпечує послідовний та зосереджений пошук собакою за допомогою необхідного впливу на собаку командами та жестами;
    - підтримує та вимагає від собаки чіткого і тривалого позначення шукаємого об’єкту характерною поведінкою;

- завершує пошукову роботу та позначення собакою з закріпленням характерної поведінки в залежності від отриманого завдання;
- після завершення роботи за допомогою команди "Рядом" відводить собаку від останнього контрольного об’єкту.

Основна та вимагаюча високої витривалості і зосередженості пошукова робота буде вважатись виробленою у службового собаки тільки в тому випадку, коли як початок, так і завершення пошуку буде визначатися дресирувальником. Це має важливе значення при застосуванні спеціальних собак, так як в противному випадку собака може самостійно закінчувати пошук після неповного або поверхневого огляду.

Виникнення у собаки мотиву (зацікавленості) у веденні пошуку безпосередньо пов’язане з достатнім збудженням (мотивуванням) собаки до нього. Тому достатньо багаторазово діяти на собаку різними видами мотивування для того, щоб він вже після декількох вправ за умов першої стадії дресирування міг самостійно або з незначною підтримкою показувати необхідний характер поведінки при виявленні в об’єктах наркотичних засобів (зброї).

Формами закріплення характерної поведінки собаки при виявленні наркотичних засобів (зброї) є:

- надання можливості собаці оволодіти (схопити) виявленим предметом - носієм запаху наркотичного засобу (зброї);
- давання ласощів;
- заохочення словом "Добре" в ласкавій інтонації;
- погладжування.

Вищеперелічені форми найбільш доцільно застосовувати в комплексі, тобто використовувати одночасно (або в поєднанні) декілька форм закріплення.

Розглянемо порядок надання можливості собаці схопити виявлений предмет як найбільш ефективної форми закріплення характерної реакції собаки при виявленні та позначенні місця знаходження джерела запаху наркотичного засобу (зброї).

Дана форма закріплення може застосовуватись використанням наступних способів:

1. підкидання предмету собаці, який в цей час проявляє характерну поведінку здобування (царапає, сідає або лягає, обгавкує або кусає) на об’єкт (місце), де знаходиться наркотичний засіб (зброя);
2. надання можливості собаці схопити прихований предмет з запахом наркотичного засобу (зброї). При цьому предмет як об’єкт здобичі закладається (приховується) до початку ведення пошуку собакою;
3. надання можливості собаці схопити прихований предмет з запахом наркотичного засобу (зброї). При цьому предмет підкладається після

того, як собака виявив місцезнаходження наркотичного засобу (зброї), проявив характерну поведінку здобування і був відведений неподалік від контрольного об’єкту. Предмет в даному випадку повинен підкладатись непомітно для собаки.

При використанні першого способу зразок з запахом підкидається дресирувальником або помічником на контрольний об’єкт так, щоб собака зміг відразу схопити підкинутий предмет, але при цьому потрібно не допускати, щоб собака помічав момент підкидання предмету, тобто не бачив звідки з’явився предмет. Також не менш важливим є те, щоб підкидання предмету здійснювалось саме в момент активного прояву собакою реакції здобування (царапання, обгавкування і т.п.). У випадку, якщо собака проявляє реакцію здобування у вигляді царапання, необхідно підкидати предмет в передні лапи собаки так, так щоб дані дії асоціювались у собаки з тим, що він якби вицарапав предмет здобичі.

Необхідно зауважити, що даний спосіб потребує відповідного навику у того, хто здійснює підкидання предмету, і повинен використовуватись лише в певних випадках, так як при хоча б одному підкиданні предмету на виду у собаки виникає значна ймовірність виникнення небажаного умовного рефлексу - собака після виявлення запаху наркотичного засобу (предметів) буде слідкувати за дресирувальником або помічником, очікуючи підкидання предмету і не проявляючи активного позначення характерною поведінкою місцезнаходження наркотичного засобу (зброї).

*При використанні другого способу***,** який є найбільш ефективний, під час позначення собакою місцезнаходження наркотичного засобу (зброї) дресирувальнику необхідно відкрити об’єкт, в якому завчасно підкладено до "закладки" предмет здобичі, та надати тим самим можливість собаці схопити виявлений предмет. Для більш міцного закріплення у собаки характерної поведінки при виявленні зразку «здобич» може закріплюватись на гумовій стрічці, що при захваті зразка створює у собаки враження, що це жива здобич.

При використанні третього способу після виявлення та позначення характерною поведінкою собака заохочується вигуком "Добре", погладжуванням, по команді "Рядом" відводиться дресирувальником неподалік від контрольного об’єкту і, після підкладання помічником зразка до місця знаходження наркотичного засобу (зброї), вводиться в повторний пошук. При цьому зразок може бути частково прихованим і собака при повторному пошуку зможе легко його виявити та оволодіти ним, або повністю прихованим, що буде вимагати від собаки повторного прояву реакції здобування.

Третій спосіб необхідно застосовувати лише після вироблення у собаки стійкого рефлексу пошуку та виявлення наркотичного засобу (зброї). Використання

третього способу значно сприяє виробленню у собаки рефлексу активного та тривалого позначення (царапання, обгавкування і т.п.) місцезнаходження закладки.

Для більш ефективного закріплення характерної реакції поведінки собаки при виявленні зразка необхідно, щоб дресирувальник своїми діями сприяв прояву собакою необхідної активності (збудження) при позначенні виявленого контрольного об'єкту. Також варто звернути увагу на те, що ні в якому разі не можна нехтувати заохоченням собаки за допомогою ласощів, який є дуже важливою формою закріплення характерної реакції поведінки собаки.

Якщо собака, не дивлячись на зосереджений пошук, не виявляє контрольного об'єкта або не показує достатньо активного пошуку, то необхідно здійснити відповідне мотивування собаки та повторно вести в пошук. Для цього дресирувальник відводить собаку після сприйняття запаху від об'єкта (укриття), в якому знаходиться зразок, і вільною рукою відкриває його та пересуває ("оживляє") зразок для наштовхування собаки (оптичне мотивування). Одночасно дресирувальник діє на собаку відповідними командами голосом (акустичне мотивування). Після цього дресирувальник закриває контрольний об'єкт, а помічник непомітно для собаки кладе його в ряд об'єктів, що оглядаються. Далі собака вводиться повторно в пошук. У випадку виявлення і активного позначення собакою контрольного об'єкту необхідно відкрити даний об'єкт та надати можливість собаці схопити зразок.

Команди голосом, які повинні служити підтримкою для собаки при позначенні, необхідно подавати відповідним тоном лагідно та підбадьорююче. Сила голосу повинна вибиратись такою, щоб у собаки після дії команди не загальмовувалась реакція здобуття виявленого предмету.

Методика і техніка дресирування.

Вправи виконуються напочатку заняття, коли собака в бадьорому і напівголодному стані. Підбираються невеликі по формі апортувальні предмети, на які собака реагує зацікавлено. Предмет ховають так, щоб собака міг легко його виявити. Початкова вправа відпрацьовується наступним чином.

Дресирувальник, підвівши собаку, усаджує його по команді "Сидіти" біля лівої ноги. Далі за допомогою помічника проводяться необхідні види мотивування, після чого дресирувальник, подаючи команду "Шукай" та одночасно застосовуючи жест правою рукою, направляє собаку на обшук багажу. При можливому відволіканні собаки під час пошуку дресирувальник повинен привернути увагу собаки до себе та знову ввести його в пошук. Під час обшуку дресирувальник може застосовувати різноманітні додаткові команди, які сприятимуть більш активному та зосередженому веденню пошуку собакою. При виявленні собакою місця знаходження зразка дресирувальник добивається від собаки прояву характерної поведінки (дряпання, обгавкування або кусання), після чого заохочує собаку

вигуком "Добре" та наданням можливості схопити виявлений зразок. Після схоплення собакою зразка дресирувальник проводить "боротьбу" з собакою за зразок біля місця виявлення і далі, віддавши зразок собаці, пробігає з ним кілька десятків метрів. Зупинившись після пробіжки, дресирувальник по команді "Дай" забирає зразок і заохочує собаку ласощами.

На одному занятті вправу рекомендується відпрацьовувати 3-5 разів.

Після вироблення у собаки рефлексу зацікавленого пошуку і виявлення частково прихованого зразка з запахом вводяться слідуючи ускладнення:

- зразок з запахом закладається так, щоб при виявленні собака міг його чітко сприймати, але не мав можливості вільно дістати;
- привчання собак до пошуку та виявлення повністю прихованого зразка з запахом;
- привчання собак до пошуку та виявлення зразка, підкладеного до місця знаходження наркотичної речовини (зброї);
- збільшення кількості оглядаємих місць багажу;
- привчання собак до пошуку та виявлення зразків при сторонніх харчових і нехарчових запахах;
- закладання зразків в двох місцях багажу;
- зменшення концентрації запаху наркотичних речовин (зброї);
- закладання зразків в трьох місцях багажу;
- вдосконалення навички в умовах, близьких до реальних умов служби.

Нормативи підготовленості дресирувальників і собак.

Навичка пошуку та виявлення наркотичних засобів (зброї) у багажі.

Команда "Шукай". Огляду підлягають три контрольні ряди, у кожному з яких повинно знаходитись десять одиниць багажу (ящики, тюки, валізи, дипломати, сумки, рюкзаки та інше). Контрольні ряди багажу розміщуються на одній лінії один за другим або у три лінії на відстані 15-20 метрів. Відстань між багажем повинна бути 0,5-1 метр. У багаж вкладаються різні речі, якими користуються люди, та речі з різним запахом (харчові продукти, парфуми та інше). У кожний контрольний ряд багажу не пізніше як за дві години до початку випробовування собаки закладається зразок (наркотичний засіб, зброя). Багаж, у якому закладається зразок, не повинен відрізнятися від іншого багажу і не мати будь-яких ознак знаходження в ньому зразка.

Прийом виконується три рази з інтервалом 1-2 хвилини. Огляд кожного контрольного ряду багажу (10 одиниць) виконується не більше однієї хвилини. Перед початком випробовування дресирувальник повинен доповісти перевіряючому про готовність до виконання вправи і про характерну поведінку собаки у разі

виявлення наркотичного засобу (зброї) у багажі. Собака місце виявлення зразка в багажі повинен позначити дряпанням перешкоди і гавканням.

За командою "Шукай" та спрямованим жестом правої чи лівої руки, які можна повторювати, дресирувальник з початкового місця спрямовує собаку вздовж першого контрольного ряду багажу. Дресирувальник після подачі сигналу зупиняється і спостерігає з цього місця за роботою собаки, поки собака не закінчить огляд багажу або виявить у ньому зразки. Про виявлення собакою зразка та про місце його знаходження дресирувальник негайно доповідає перевіряючому, який перебуває поруч. Після перерви дресирувальник самостійно проводить огляд другого та третього контрольних рядів багажу.

Перевіряючий повинен враховувати умови, у яких проводиться випробовування. Під час випробовування дресирувальнику дозволяється подавати окремі заохочувальні команди, проте постійно це робити заборонено. Відволікання собаки на подразники під час випробовування враховуються перевіряючим. Випробовування негайно припиняють у разі порушення чи неможливості дотримання заходів безпеки.

Тема 11. **ПІДГОТОВКА СОБАК ДЛЯ СТОРОЖОВОЇ СЛУЖБИ**

1. Призначення сторожових собак
2. Вибір собак для сторожової службм
3. Сторожіння на місці і в русі
4. Можливі помилки дресирувальника
5. Вимоги до собак сторожової служби

Сторожові собаки призначаються для своєчасного оповіщення своєю поведінкою (насторожуванням, прагненням рухатися вперед, але без подання звуку) про появу сторонніх людей для їх затримання і конвоювання, обшуку місцевості і приміщень, а також розшуку людей по свіжих («гарячих») запахових слідах. Для сторожової служби найбільш придатна німецька вівчарка, але можуть успішно використовуватися собаки інших службових порід (ердельтер'єр, різеншнауцер, ротвейлер, коллі). Собаки, що відбираються для дресирування, повинні бути середнього і вище середнього зросту, мати гострий зір, гарний нюх і слух, володіти середньої збудливістю.

Від дресирувальника сторожової собаки потрібні велика витримка і швидка реакція на поведінку собаки. Дресирувальник повинний ретельно інструктувати перед кожним заняттям своїх помічників. Слід якомога частіше міняти їх.

До спеціальних навичок сторожових собак відносяться: злість, навички затримання, охорони, конвоювання людей, захист дресирувальника; навичка пошуку людини по запаховому сліду; навичка обшуку місцевості і приміщень; навичка тривалої сторожкості на місці і в русі.

До вироблення цих спеціальних навичок слід приступати після того, як у собаки буде встановлений хороший контакт з дресирувальником, вироблені навички руху поруч із дресирувальником, а також навички на команди «До мене», «Сидіти», «Апорт» і «Фу».

Дресирування собак до сторожової служби починають з розвитку злості, сміливості, вироблення навичок затримання і конвоювання людей. Потім собаку навчають пошуку людей по сліду, обшуку місцевості і приміщень, сторожінню на місці і в русі.

Слід пам'ятати, що розвиток злості у сторожових собак повинен проводитись з урахуванням особливостей їх поведінки. Собак злісних не рекомендується багато дресирувати з розвитку злості, так як у них згодом, при виробленні навичок несення сторожової служби, буде важко виробляти витримку (не проявляти гавкіт при наближення сторонніх людей та ін). У собак флегматичних злобність потрібно розвивати більше, щоб на цій основі можна було успішно привчити їх до пошуку людини по його запаховому сліду, затриманню цієї людини, захисту господаря від нападу та конвоюванню.

Привчання до сторожіння — це вироблення в собаки навички по команді «Слухай» насторожуватися і безшумно сповіщати своєю поведінкою про наближення сторонніх людей.

Умовні подразники — команда «Слухай» і жест — викидання правої руки долонею вниз убік, звідки очікується помічник, і опускання до стегна правої ноги з невеликим нахилом корпусу вперед. Допоміжні умовні подразники — команда «Фас», «Фу», вигук «Добре». *Безумовні подразники* — помічник, що наносить удари прутом або джгутом.

Вироблення цієї навички варто починати після того, як собака буде привчений до затримання і конвоювання помічника.

Спочатку собаку привчають до сторожіння на місці. Заняття, як правило, проводять в темний час доби, на місцевості з наявністю кущів, ярів, інших схованок для помічника. Дресирувальник розташовується з собакою за кущем, деревом, високим горбом, в траві в 60-70 м від помічника, який заздалегідь сховався в укритті. Посадивши собаку з лівого боку від себе і притримуючи його за поводок біля нашийника, дресирувальник, після того як собака заспокоїться, подає помічникові певний сигнал (тихий свист, світло кишенькового ліхтаря і ін). Можна обійтися і без сигналу, заздалегідь обговоривши час виходу помічника з-за укриття. Після того як сигнал помічникові поданий або настав визначений час, дресирувальник подає

собаці команду «Слухай» і робить жест рукою в бік помічника. Помічник, отримавши сигнал від дресирувальника і витримавши 2-3 хвилини, або в обумовлений час виробляє слабке шарудіння (вдаряє прутом по дереву, землі та ін), а потім крадеться в бік собаки, зрідка зупиняючись і продовжуючи шарудіння. Якщо собака насторожується у бік помічника, дресирувальник подає команду «Слухай» і заохочує собаку вигуком «Добре» і погладжуванням. Гавкіт собаки дресирувальник присікає ривком повідця і командою «Фу». При наполегливому гавкоті він затискає йому щелепи рукою або повідцем. Припинення гавкоту заохочується.

Для собаки з підвищеною збудливістю хорошим способом припинення гавкоту є переключення його на рух у бік помічника: собаці дається можливість зробити кілька кроків у бік останнього. Дресирувальник при цьому залишається на місці і так натягує повідець, що нашийник здавлює горло тварини, гальмуючи її гавкіт. Якщо собака слабко реагує на шарудіння помічника, він повинен підкрастися до нього і нанести кілька слабких ударів прутом або джгутом і втекти, після чого дресирувальник пускає собаку на затримку.

З собакою, навченим до сторожіння на місці, приступають до занять з вироблення навички сторожіння у русі (при патрулюванні). Заняття проводяться в місцях, де є схованка для помічника. Добре, якщо ділянка, на якій проводяться заняття, перетинається дорогою чи стежкою.
Для руху (патрулювання) дресирувальник з собакою заздалегідь намічає маршрут від 200 до 300 м. Помічник ховається в безпосередній близькості від маршруту руху. Дресирувальник з собакою на короткому повідку поволі йде дорогою (стежкою). Зрідка зупиняючись, тихим голосом він подає собаці команду «Слухай». При насторожуванні собака заохочується. Наблизившись до місця, де сховався помічник, і призупинившись, дресирувальник подає команду «Слухай», жест рукою в бік помічника і за насторожування заохочує собаку. Якщо собака потягне в бік помічника, дресирувальник прямує за ним. Коли помічник вийде з укриття і нападе на собаку, дресирувальник подає команду «Фас» і за допомогою собаки затримує його. Затриманий помічник береться під охорону і конвоюється.

На наступних заняттях тривалість маршруту поступово подовжується до 1 і більше кілометрів. Помічник віддаляється від дороги (стежки) на відстань 10-15 м і більше. При затриманні вводяться постріли. Заняття проводяться при різних метеорологічних умовах.

Після того, як собаку підготують до сторожіння на місці і в русі, дресирування по сторожінню починають поєднувати з обшуком місцевості і слідовою роботою. Для цього, за домовленістю з дресирувальником, помічник під час сторожіння до собаки не підходить, а, зробивши шарудіння на відстані 40-50 м від собаки, ховається. Після того, як собака відреагує на шарудіння помічника, дресирувальник командою «Шукай» пускає собаку на обшук місцевості і сам слідує за ним.

Виявлений помічник затримується і конвоюється. Згодом помічник ховається на відстані 80— 100 метрів від собаки і діє по-іншому. Періодично проводячи шарудіння, він потай від собаки проходить через ділянку, що охороняється. Після того, як собака відреагує на шарудіння помічника, дресирувальник бере його на довгий повідець і пускає командами «Шукай», «Слід» на обшук місцевості для виявлення сліду помічника. Собака відпрацьовує виявлений слід, помічник затримується і конвоюється.

При виробленні навичок сторожіння на місці і в русі можливі наступні основні помилки дресирувальника:

- проведення занять з собакою в одноманітних умовах (на одній і тій же місцевості), внаслідок чого собака буде добре працювати тільки в даних умовах і відмовлятися від сторожіння при зміні місця роботи;

- вихід помічника з одного й того ж визначеного напрямку, внаслідок чого собака буде проявляти настороженість тільки в цьому напрямку;

- недотримання індивідуального підходу до собаки з боку помічника (наприклад, часте шарудіння при дресируванні збудливих собак), що може викликати у них велике збудження і гавкіт;

- застосування команди «Слухай» перед кожною появою помічника викликає небажаний зв'язок — насторожування собаки тільки після команди і швидке припинення насторожування.

Після закінчення курсу дресирування по сторожовій службі собака повинен:

1. При сторожінні на місці і в русі безшумно сповіщати своєю поведінкою (насторожуванням, прагненням вперед) дресирувальника про наближення сторонніх людей не менш ніж за 50 м, затримувати і конвоювати їх, охороняти дресирувальника (господаря) від нападіння.

2. Робити обшук місцевості і приміщень і знаходити схованки людей, їхні речі і сліди.

3. Опрацьовувати запахові сліди давністю не менше 30 хвилин і довжиною не менше 500 м.

Тема 12. **СПОРТИВНЕ СОБАКІВНИЦТВО**

1. Класифікація кінологічних видів спорту
2. Аджиліті (класифікація снарядів, відбір собак, техніка підготовки)
3. Поняття про вейтпуллінг
4. Етапи проведення змагань з флайболу (фрісбі)
5. Поняття про фрістайл з собакою
6. Їзда на собачих упряжках, скіджоринг, байкджоринг та канікрос

7. Класи та програма курсу обідієнс, методи підготовки собак

Спорт із собаками, або кінологічний спорт – це збірне поняття, в яке вкладають значення «спортивні ігри з собаками». Ця дисципліна має два напрямки: коли пес працює самостійно, за незначної участі або взагалі без участі людини; або собака працює в тісній взаємодії з людиною. Що стосується другого напряму, то тут варто виокремити такі дисципліни, як аджіліті (якомога швидше безпомилково пройти смугу перешкод), фрізбі-спорт (трюки з диском), обідієнс (виконання цілого ряду вправ швидко, точно й радісно). Є навіть фристайл-танці з собаками. І це далеко не повний перелік.

Спорт із собаками офіційно визнаний в Україні на державному рівні як неолімпійська дисципліна. Він не представлений в програмі мультиспортивних стартів – Всесвітніх іграх чи Олімпіаді. В нашій країні його популяризацією займається Всеукраїнська федерація кінологічного спорту.

Спортивні змагання собак і з собаками виникли в Західній Європі в XIX столітті завдяки прагненню зберегти робочі якості, в першу чергу, службових собак.

В нашій країні ще в 70-х роках проводилися огляди-змагання. Тобто собаки службових порід не допускалися на екстер'єрний ринг, якщо вони успішно не проходили змагання (слухняність, вибірка, охорона та ін.). Таким чином, без дійсного дресирування собака не отримував екстер'єрну оцінку і не міг використовуватися як племінний. Пізніше огляди - змагання скасували і племінний собака повинийа був мати крім екстер'єрної оцінки дипломи по ЗКД і по ЗКС. Нині для допуску в племінне розведення наявність робочого сертифіката тільки рекомендована, але не обов'язкова (виняток - монопородні організації, наприклад, WUSV - Всесвітній союз любителів німецької вівчарки). Тому проведення змагань є тим рушійним механізмом, що спонукає власника собаки займатися дресируванням.

Участь в спортивних змаганнях сприяє встановленню дуже міцного взаєморозуміння між людиною і собакою, розвиває здібності тварини, зміцнює її здоров'я. Для отримання найкращого результату необхідно проводити роботу з урахуванням мотивації і здібностей собаки, рекомендуючи власнику дресирувати собаку і брати участь з ним у випробуваннях якомога частіше. Крім того, активний розвиток кінологічного спорту сприяє також племінному розведенню собак і може впливати на розвиток породи. Типовим прикладом є створення і розведення спортивних (робочих) ліній в породі німецька вівчарка, або все зростаюча популярність бордер-коллі, кілька десятиліть тому про яку мало хто знав.

Зазвичай всі види змагань класифікують за рангами:

1. Міжнародні.

2. Національні.

3. Регіональні, клубні.

Відповідно до рангу змагання присуджуються і титули. Якщо вид спорту офіційно визнаний МКФ, то по даному виду можуть проводитися змагання всіх рівнів; якщо ж визнаний тільки національною організацією - то проводяться регіональні та національні змагання. Також в останні десятиліття з'явилося багато нових видів спорту, наприклад, пітч & гоу або спрінгпол, що мають більш розважальний характер. За таким видами спорту зазвичай проводяться тільки клубні змагання і результати їх не можуть відображатися в племінних документах.

Всі змагання організовуються конкретною кінологічною організацією і можуть мати певні обмеження для учасників, як членство в даній організації. Але часто змагання мають відкритий статус, що вказується в назві змагання, і на такі змагання допускаються учасники різних організацій. Також бувають обмеження для собак певних порід.

У світі існує кілька систем спортивних змагань для собак. Умовно їх можна класифікувати за призначенням на кілька груп:

1. Спортивне дресирування або спортивно-прикладний спорт.

2. Службово-прикладні змагання.

3. Кінологічний спорт.

4. Їздовий спорт.

5. Змагання собак мисливських порід.

Змагання зі спортивного дресирування - це проведення випробувань собак, організованих в змагальній формі. В основному, це всі види дресирування, основна мета яких - тестування психічних, розумових і фізіологічних якостей тварин і їх відповідність властивостям певної породи. Найбільш популярні в системі МКФ - ***Обідіенс і міжнародна програма випробувань IPO,*** в системі WUSV - ***програма випробувань захисної собаки VPG і слідової собаки FH.***

Також до спортивного дресирування відносять ***Мондьорінг (MR)*** - "всесвітній ринг", норматив, розроблений на основі таких видів, як французький і бельгійський ринги. Містить слухняний і захисний розділи. Схема роботи на MR завжди оригінальна. Застосовуються різноманітні відволікаючі фактори і предмети, що ускладнюють роботу собаки.

До службово-прикладних видів дресирування відносять ті курси, основна мета яких - вироблення навичок, необхідних для безпосереднього використання собаки на службі. Змагання з прикладного спорту також проводяться у формі випробувань.

З визнаних в системі МКФ до даної категорії можна віднести *Міжнародні нормативи сертифікаційних випробувань пошуково-рятувальних собак IPO-R випробування для пастуших собак FCI-HWT.*

До даної групи змагань відносяться іспити по всім вітчизняним прикладним видам дресирування, а саме: СС - собака супроводу, ОС - охоронний собака, ВС - вартовий собака, ЗКС - захисно-караульна служба та СПВ - служба порятунку на воді. Також до цієї групи часто відносять змагання з вітчизняних курсах слухняності СМ і ЗКД.

Систематично проводяться відомчі змагання по спеціальних курсах дресирування. Зрозуміло, що до спорту такі змагання не мають ніякого відношення, але грають велику роль в стимулюванні кінологів до вдосконалення своїх професійних навичок і сприяють обміну досвідом між ними. Найбільш часто проводяться змагання серед поліцейських структур, митних і прикордонних підрозділів. Примітно, що в останні роки стали проводитися і міжнародні змагання серед спеціальних собак.

В останні десятиліття у багатьох країнах став активно розвиватися кінологічний спорт. Такі види спорту відносять зазвичай до дозвільного дресирування. Проте, популяризація такої дресури сприяє розвитку сучасного собаківництва. Щоб досягти хороших результатів у спорті, необхідно, щоб обидва учасники - собака і людина - отримували як від тренувань, так і від змагань максимальне задоволення.

Зараз найбільш популярні в усьому світі змагання з аджиліті. ***Аджиліті (Agility)*** - вид спорту з собакою, який зародився в Англії в 1978 році і пов'язується з ім'ям Джона Варлі. У перекладі з англійської аджиліті означає швидкість, спритність, вправність. Цей вид спорту набув широкої популярності, оскільки в ньому можуть брати участь собаки, незалежно від породної належності, розміру, початкового рівня фізичної підготовки. Завдяки своїй динамічності, аджиліті сприймається багатьма собаками як гра і доставляє їм справжнє задоволення. Міському собаці, який основну частину часу проводить без активних фізичних навантажень, в приміщенні, аджиліті допомагає підтримувати хорошу фізичну форму.

Головне завдання в аджиліті - швидше за всіх пробігти по трасі, долаючи різноманітні перешкоди (снаряди). Снаряди в аджиліті діляться на контактні (по ним собака повинний проходити - «бум», «гірка», «гойдалки»), і безконтактні (до них собака не повинний торкатися - бар'єри, «шина»). Долає перешкоди собака самостійно, без повідка, але по команді і під контролем спортсмена (хендлера), який керує ним голосом і жестами. При цьому заборонено торкатися собаки і снарядів. На змаганнях на собаці не повинно бути нашийника.

Також все більшу популярність завойовує в усьому світі ***фрістайл***- відносно новий вид спорту з собакою, який найдивовижнішим чином поєднує в собі елементи слухняності і танцю. Собака і людина під музику роблять різноманітні рухи, підпорядковані єдиному задуму танцю. У більшості дресирувань провідна роль належить собаці - оцінюються саме його якості і талант. У фрістайлі оцінюється пара в цілому - її гармонійність, злагодженість рухів, артистизм.

Дог-фрізбі, напевно, один з найпопулярніших собачих видів спорту після аджиліті. Ви кидаєте тарілку, собака вам її приносить. Ось, мабуть, і все, що потрібно вміти. Перевага його полягає в тому, що будь-який собака може прийняти участь в змаганнях, не зважаючи на породистість і родовід. Також цей вид спорту з собаками не вимагає побудови спеціальної траси, як в аджиліті.

Основних складових фрізбі як виду спорту - три: змагання в кидках на точність, кидках на дальність і фрізбі-фрістайлі.

Кидки на точність є наступними: за 90 секунд спортсмену необхідно виконати стільки кидків, скільки він може, але тільки п'ять кращих результатів зараховуються як загальний результат виступу даної пари. Таким чином, після того як спортсмен зробив п'ять кидків, і всі вони виявилися результативними, а час виступу ще не закінчено, пара може продовжувати виступ, щоб поліпшити свій результат.

В кидках на дальність учасникам даються три спроби, щоб виконати максимально дальній кидок в межах змагального поля. Після підтвердження судді про можливість почати виступ, на кожну спробу парі дається не більше 30 секунд. Чоловіки і жінки виступають окремо (можливо, з однією і тією ж собакою).

У фрізбі-фрістайлі протягом двох хвилин під музику пара (господар з вихованцем) повинні продемонструвати серію трюків (у вільному стилі), що завершуються ловлею дисків.

Флайбол (Flyball) - індивідуальний і командний вид спорту з собакою. У перекладі з англійської флайбол означає "м'яч, що летить". Завдання собаки - піймати і принести власникові найбільшу кількість м'ячів, які летять зі спеціальної машини, при цьому витратити на це найменшу кількість часу.

Вейтпулінг (Weightpulling) виник для демонстрації тяглової сили собаки. Кожний собака може отримати велику користь від цього спорту. Фізично, вага, яку він тягне, не тільки стимулює м'язовий розвиток, але і збільшує щільність кісток, силу сухожилків і серцево-судинну систему.

Вейтпуллінг - це змагання з перетягування ваги на певну відстань, в якому учасники розбиті на вагові категорії, а вантаж знаходиться на візку з колесами або санях. Може здатися, що вейтпулінг обмежений показом фізичної сили, але

це не так. Це - дуже велика розминка і створення умов для розумового розвитку собаки - здатності підтримувати і витримувати зосереджену увагу, щоб закінчити завдання. У ньому можуть брати участь не тільки великі і потужні пси.

Спрінгпол (Springpole) - змагання з висіння на канаті. Місцем проведення перших подібних змагань стали Сполучені Штати Америки. Змагання з спрінгполу проводяться для собак різних порід, але основні учасники цього виду спорту - американські пітбультер'єри і американські стаффордширські тер'єри.

Пітч енд Гоу. «Пітч» "в англійській спортивної термінології позначає подачу м'яча, "гоу "- заклик швидше бігти. Пітч енд гоу, без перебільшення можна назвати найдоступнішим видом спорту для власників і їх собак. Ніяких особливих або дуже складних вимог, а лише вміння собаки приносити іграшку.

Змагання з Пітч енд гоу проводять на розміченому майданчику прямокутної форми. Поле довжиною 25м поперек розділене на зони по 5 метрів: зона старту, за яку хендлеру заборонено заступати, коли він кидає собаці іграшку і очкові зони, від влучень в які залежить результативність кидка.

Завдання полягає в тому, щоб за 90 секунд, набрати максимальну кількість очок. Вибір предмета не обмежується, крім того, що він повинен бути безпечний для собаки.

Їздовий спорт - вид спорту, в якому спортсмени (гонщики, каюри) змагаються між собою на сніговій або грунтовій трасі, використовуючи спеціальний спортивний інвентар (лижі, пулку, нарти, велосипед) і тяглову силу собак - від однієї до 20, в залежності від дисципліни і дистанції. У міжнародних організаціях дисципліни в їздовому спорті поділяються на ***зимові (гонки по снігу) і безсніжні (off-snow або dry-land).***

До зимових відносяться (off-snow):

- слідінг - гонки собачих упряжок з нартами на різні дистанції;
- пулка - гонки лижників с собаками (від 1 до 2-х), запряженими в пулку (маленькі санчата між лижником і собакою);
- скіджорінг - гонки лижників з собаками (від 1 до 2-х).

До безсніжних відносяться (dry-land):

- гонки собачих упряжок з картами (спеціальні візки);
- байкджорінг - гонки велосипедистів з собакою;
- канікрос - гонки бігунів з собакою;
- скутер (їздовий спорт) - гонки спортсменів на самокаті з собаками (від 1 до 2-х).

Гонки на собачих упряжках (слідінг) - гонки спеціальних саней (нарт), в які запряжені кілька собак і якими керує спортсмен під назвою каюр, або машер (musher). Гонки діляться на кілька категорій:

- спринт (2 собаки, 4 собаки, 6 собак, 8 собак, необмежений клас);

- середня дистанція 40-100км;
- довга дистанція 100 + км;
- багатоденна гонка.

Пулка - друга назва зимового виду їздового спорту ***скі-пулінгу (скіпулінгу).*** Пулка впрягається між лижником і собакою і складається з легкого і міцного пластикового корпусу з полозами. Вона з'єднується двома жорсткими голоблями з упряжжю собак і пристібається шнуром до поясного ременя гонщика. Дуга і голоблі необхідні для того, щоб виключити можливість травмування собак наїхавшими ззаду саньми.

Скіджорінг. Спортсмен і собака з'єднуються буксирним тросом з амортизатором, один кінець якого кріпиться до спеціальної шлеї, одягненої на собаку, а інший кінець кріпиться до ременя, що знаходиться на поясі людини. Лижник долає дистанцію повноцінним ходом, використовуючи палиці, на відміну від класичного буксирування. Собака повинний завжди лідирувати, обганяти його заборонено у всіх випадках. Чим краще підготовлена тварина, тим більше її тяглова сила.

Драйленд у перекладі з англійської означає - "суха земля". Відповідно, драйленд об'єднує ті види спорту з собакою, де учасники змагаються на землі без снігу. Цей вид спорту виник набагато пізніше зимових видів, оскільки був придуманий в якості підготовки їздових собак в теплу пору року. Наразі драйленд за популярністю ні в чому не поступається зимовим видам спорту з собакою.

Кані-крос - це вид спорту, який можна віднести до категорії активний, його сенс в тому, що людина і його собака біжать на певну відстань, на час, при цьому в залежності від змін на рельєфі траси, вони допомагають один одному бігти.

Байкджорінг - це вид спорту, біля витоків якого лежить їзда на собачих упряжках. Різновид їздового спорту, в якому собача упряжка запрягається у велосипед. Найімовірніше, спочатку байкджоринг використовувався для тренувань їздових собак в безсніжну пору року, але після цей вид спорту став самостійним.

Байкджоринг зазвичай проводиться по пересіченій місцевості на дорогах без покриття. Собакам не можна довго бігти по асфальту, оскільки це може пошкодити їх лапи. Більшість змагань з байкджорингу мають суворі правила і обмеження за віком і станом здоров'я собак, а також забезпечують зупинки для напування. Спртисмен-учасник також повинен піклуватися про свою власну безпеку, надягаючи захисне обладнання та тримаючи велосипед в хорошому робочому стані.

Дог-скутерінг (Dog Scootering) - новий і ще досить рідкісний вид собачого спорту. Він являє собою їзду на самокаті, руху якого активно допомагає собака.

Він або тягне самокат спереду, або ставиться праворуч збоку в спеціальну дугу і рухається поруч з самокатом.

Гонки на картах - (cart races) гонки на 3 або 4 колісних візках, званих картами.

Тема 13. **ЕКСТЕР‘ЄР СОБАКИ ТА МОДЕЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ЙОГО ОЦІНКИ**

1. Характеристика окремих статей тіла собаки
2. Оцінка рухів собаки
3. Фенотипова характеристика волосяного покриву собаки
4. Термінологія, яка використовується при описі екстер‘єру собак
5. Загальні закономірності тілобудови собаки та її рухів. Біомеханічна модель собаки

Голова собаки – одна з основних статей, яка характеризує його породність і будову, оскільки форма черепа і пропорції його частин стійко передаються спадково і майже не залежать від утримання та годівлі.

За розміром голова розглядається у пропорціях з корпусом собаки і у зв’язку з його статтю (у кобелів голова більш велика і масивна, ніж у сук).

Залежно від породи у собак вважаються бажаними голови довгі (≈ 50% висоти у холці), помірної довжини (≈ 40% висоти у холці) або короткі (≈ 30% висоти у холці). Для більшості порід (окрім приземистих коротконогих) критерієм за цією ознакою є співвідношення довжини голови і висоти собаки у холці.

При описі голови собаки обов’язково приділяється увага окремим його анатомічним складовим, а саме: очам, вухам і мочці носа. Окремо описується зубна система.

Мочка носа характеризується за формою та окрасом.У практиці експертизи зустрічаються наступні терміни при описі мочки носа за кольором:

1. *Чорна.* Мочка носа, повністю пігментована чорним пігментом.
2. *«Метелик»* - плямиста, частково непігментована мочка носа. Є типовою для собак мармурового окрасу.
3. «*Дадлі», «вишнева мочка носа», «жовтувато-сіра мочка носа»* - слабко пігментована мочка носа тілесного кольору.
4. *Коричнева, печінкова або однотонна мочка носа* – мочка носа подібної, переважно ідентичної пігментації з окрасом тіла собаки. Є характерною для собак коричневого, печінкового окрасу.
5. *Рожева мочка носа* – слабко пігментована, у більшості випадків визначається як вада (виключення – Сен-Жерменський брак, у якого вона передбачена стандартом).

6. *Снігова мочка носа* (забруднена) – спеціальний термін, який визначає сезонне освітлення нормально пофарбованої мочки носа (використовується у стандарті сибірського хаски).
7. *Тілесна мочка носа* – передбачена у стандартах порід, для яких вона прийнята (веймаранер, кламбер спаніель, фараоновий собака та ін.).

Очі характеризуються за формою, розміром, поставою, посадкою та кольором. Колір очей обумовлений генетично і не підлягає впливу годівлі та вирощування.

При експертизі собак можуть застосовуватись наступні терміни:
1. *Темні, темно-коричневі, коричневі, карі, каштанові очі.*
2. *Горіхові, світло-коричневі очі.*
3. *Блакитні очі.*
4. *Більмуваті, порцелянові, риб'ячі, мармурові, сріблясті, сорочі, скляні очі, очі кольору дорогоцінних каменів* – крапчастий або плямистий розподіл меланіну на тлі блакитної райдужної оболонки. Зустрічаються у собак мармурового окрасу.
5. *Хижі, бурштинові, яструбові очі* - очі бурштинового або жовтуватого кольору, звичайно маючі суворий, жорсткий і застиглий погляд.
6. *Очі кольору агруса* – світло-горіхового кольору з зеленуватим відтінком.
7. *Різноокість* – очі різного кольору.

Вуха характеризуються за поставом та формою. Стандартами деяких порід передбачене обрізання (купірування) вух за певною формою. Купіровані вуха зазвичай прийнято розділяти на фігурні (дог, доберман, шнауцер) и повністю купіровані (кавказська, середньоазіатська вівчарка). Нині в багатьох країнах на рівні урядів прийняті закони про заборону купірування вух і хвостів собакам; для лікарів, проводячих дані операції, передбачена кримінальна відповідальність.

Зуби собаки є типовими для м'ясоїдних тварин. Зуби бувають великими, дрібними, середніх розмірів. У нормі вони повинні бути білими, здоровими.

Повна зубна формула дорослих собак включає 42 зуба (12 різців, 4 ікла, 16 премолярів и 10 молярів). У верхній щелепі розташовано 20 зубів, в нижній – 22. Позначаються зуби латинськими буквами: I, C, P, M.

Найбільш масивні та міцні – 4-і премоляри у верхній щелепі та 1-і моляри у нижній щелепі - називаються «хижими» зубами.

Відсутність будь-яких зубів відмічається як *олигодонтія* (неповнозубість), відмічається також наявність зайвих зубів – *поліодонтія* або *гіпердонтія*. У карликових порід часто зустрічається затримка зміни молочних зубів.

При описі зубної системи відсутність зуба прийнято позначати знаком «-», а більшу кількість – цифрою. Наприклад, запис «- P_2 зверху справа» позначає відсутність другого премоляра на правій стороні верхньої щелепи; запис «2P_1 знизу

зліва» позначає наявність здвоєного або двух перших премолярів на лівій стороні нижньої щелепи.

Для кожної породи собак у стандарті вказаний *прикус* — форма змикання зубів. Майже всім службовим породам собак властивий ножицеподібний прикус, як найбільш раціональний і надійний для виконання міцної хватки.

Ножицеподібним називається такий прикус, коли при змиканні щелеп різці нижньої щелепи своїми передніми сторонами примикають до задньої сторони різців верхньої щелепи і при русі щелеп нагадують роботу ножиць. При цьому завжди приділяється увага поставу іклів — так званий «замок», коли нижні ікла заходять у проміжки меж верхніми окрайками і іклами, утворюючи міцний замок, який забезпечує силу і міцність хватки. Такий прикус є найбільш практичним, при ньому поверхня зубів стирається рівномірно. Усі відхилення від ножицеподібного прикусу (окрім порід, для яких стандартом передбачені інші види прикусу) розцінюються як вада, такі собаки знімаються з рингів та виключаються з розведення. Залежно від порід і будови морди ножицеподібний прикус має невеликі відмінності у глибині захвата нижніх різців верхніми. У порід з довгими вузькими мордами захват більш глибокий, а у тупомордих більш мілкий, оскільки щелепи мають більш спрямлений вигин. Якщо захват різців незначний і прикус схожий на прямий, то про таку форму змикання кажуть «*щільний прикус*».

Прямим або *клещоподібним* прикусом називається такий прикус, коли різці нижньої щелепи висуваються вперед і при доторканні верхні та нижні різці змикаються друг с другом, нагадуючи дію не ножиць, а кліщів. Такий вид змикання ріжучих поверхонь призводить до їх швидкого стирання. Помітної зміни положення іклів при цьому прикусі не помічається, але це може статися при невеликому подовженні нижньої щелепи та при неправильному нахилі різців.

Недокус — зустрічається внаслідок недорозвиненості нижньої щелепи, коли її різці не доходять до лінії верхніх різців, утворюючи між ними проміжок. З часом на верхньому піднебінні утворюється мозолиста поверхня. Недокус найчастіше зустрічається у вузькомордих порід собак (коллі, борзі), а також у відстаючих у розвитку цуценят. При покращенні умов вирощування такі цуценята іноді до 10–12-місячного віку позбавляються цієї вади. Ступінь недокусу може бути виражена від майже непомітного проміжку до проміжку між щелепами у 1 см, і тоді кажуть про недорозвиненість нижньої щелепи, що є генетичною вадою розвитку. Недокус у всіх породах є вадою, тому що лишає тварину можливості нормально харчуватися, оскільки мозольне потовщення, яке утворилося на піднебінні, при постійному впливі на нього розростається, травмується та ін.

Перекусом називається прикус, коли різці нижньої щелепи висовуються вперед, за лінію верхніх різців, а ікла нижньої щелепи, висовуючись вперед, дуже щільно прилягають до окрайків верхньої щелепи і провокують їх швидке стирання.

Перекус утворюється при невідповідності довжини верхньої та нижньої щелеп, найчастіше при скороченні лицьових кісток черепа. Таке скорочення обумовлене генетично, і в деяких породах закріплено стандартом. Окрім генетичних передумов такий вид прикуса може бути пов'язаний з умовами вирощування (рахіт, гра з ганчірками та поводком), а також при підборі партнерів для розведення з різко протилежними конституціональними ознаками.

Бульдожий прикус — утворюється внаслідок скорочення і недорозвиненості кісток черепа, коли верхня щелепа буває дуже короткою і одночасно піднесеною до верху, при нормальному або сильному розвитку нижньої щелепи, яка порівняно з верхньою є подовженою, підковоподібною. У такому випадку не тільки різці, але й ікла нижньої щелепи висуваються за лінію верхніх різців. Коли верхня губа коротка і не закриває різці нижньої щелепи, їх видно навіть при зімкнутих щелепах.

Скорочення морди у бульдога призводить часто до переміщення та зменшення кількості корінних зубів, а також до розташування їх не в одній площині (поперек стоячі моляри) та так званому іррегулярному або шаховому поставу різців.

Розглянуті види змикання щелеп— прикуси — строго визначені стандартом для кожної породи. Будь-яке відхилення від передбаченого стандартом прикусу є вадою і виключає цього собаку з числа племінних тварин. Якщо прикус собаки, який оцінюється, відповідає стандарту породи, а кількість зубів у зубній аркаді повна, то експерт зазвичай пише: «*Зуби в комплекті, прикус правильний (або стандартний)*». Іноді для скорочення часу опису собаки на виставках пишуть коротко «Зуби N (норма)», тобто зубна система відповідає стандарту породи.

При оцінці зубної системи собаки крім комплектності зубної формули і виду прикусу розглядається величина, стан і розташування зубів у щелепі. Зуби бувають великі і дрібні або середньої величини, їх розмір пов'язаний з породними ознаками, з розміром голови та призначенням породи. Зуби повинні розташовуватися у лінію, мати, окрім іклів, однакову висоту, що забезпечує рівномірне навантаження на них. Часто зустрічається скорочення середніх нижніх різців — такий постав розцінюється як дефектний.

Зуби нерідко бувають уражені різними хворобами. Зустрічаються зуби з жовтою, рожевою, чорною емаллю, зубним каменем, зруйнованою емаллю (карієс), зламані. В завдання експерта не входить визначення діагноза захворювання зубів, він повинен констатувати зовнішній вид, стан зубів та відмітити дефекти, які бачить, не з'ясовуючи причину. Оцінка зубної системи є суттєвою при визначенні цінності собаки, отже, експерт повинен швидко і безпомилково визначити її якість, що потребує практичних навичок і достатньо високої кваліфікації експерта.

Шия. Довжина шиї, як правило, дорівнює довжині голови (виключення складають короткоголові собаки). Шия собаки характеризується за довжиною, поставом, формою і як показник типу конституції (сухого, сирого, міцного та ін.). За

формою в одних порід типовою вважається шия овальна, у інших – округла, що легко проглядається при погляді сбоку і спереду.

Тулуб собаки (корпус, а в мисливській термінології – колодка) при правильній будові може бути охарактеризований однією фразою, наприклад: «Корпус правильних пропорцій, з міцною лінією верху, глибокими грудями і підібраним черевом». Відмічаючи індивідуальні особливості (як переваги, так і недоліки) окремих частин тулубу, треба характеризувати у деталях будову холки, грудної клітки, спини, попереку, черева і крупа собаки.

Холка є місцем прикріплення найсильніших м'язів переда собаки і повинна бути гарно вираженою, довгою, широкою і помітно виступати над лінією спини.

Спина – верхня частина тулубу собаки від холки до останнього грудного хребця, яка забезпечує амортизацію грудної клітки та передачу рухових поштовхів від задніх кінцівок. У більшості стандартів вона характеризуется словами «пряма», «широка» або «помірно широка», «мускулиста».

Поперек - верхня частина тулубу від останнього реберного хребця до крижів. В усіх породах перевага надається короткому, мускулистому, дещо опуклому, широкому або помірно широкому попереку. Подовжений формат тулубу собак всіх порід повинний формуватися не за рахунок подовженої спини, а за рахунок довгого попереку.

Круп у всіх випадках бажаний широкий та мускулистий. Для собак квадратного формату з високопосадженим хвостом характерним є короткий круп з горизонтально поставленою крижовою частиною. Собакам розтягнутого формату властивий довгий покатий круп. Вузький недорозвинений круп свідчить про слабкість собаки, недоліком вважається й занадто покатий круп.

Загривок (верхня частина шиї), холка, спина, поперек та круп разом утворюють ***лінію верха****. Нижня частина грудей разом із черевом утворюють* ***лінію низу.***

Грудна клітка характеризується формою при огляді спереду та збоку. Залежно від будови ребер має округлу або овальну форму. Для більшості порід характерними є овальні груди, які при достатньому розвитку забезпечують велику ємність легень. Породи, які пристосовані до швидкого та тривалого бігу, мають глибокі груди помірної ширини. Нормальною глибиною грудей вважається, коли нижня частина грудей знаходиться на одному рівні з ліктями.

Живіт (черево) має бути підтягнутим вище лінії спини. У одних порід він утворює плавно вигнуту лінію, у інших підтягнутий до верху.

Хвіст є ознакою породної належності собаки. Він несе значне функціональне навантаження, забезпечуючи управління тулубом, особливо на різких поворотах. Саме тому у борзих собак хвіст має назву *"правило"*, у гончаків - *"гін"*. У більшості порід в опущеному стані хвіст доходить до скакальних суглобів. Може бути

вкороченим від народження (куцехвостість) або штучно вкороченим (купірованим). Довге волосся на хвості має назву "підвіс". Хвіст, який носиться вище лінії спини, називається піднятим, нижче - опущеним.

Передні кінцівки слугують опорою і підтримують тіло собаки при пересуванні. Передня кінцівка складається з лопатки, плечолопаткового зчленування, плеча, ліктьового суглоба, передпліччя, зап'ястка, п'ястка і лапи. У нормі довжина вільної передньої кінцівки (довжина передньої ноги в лікті) приблизно дорівнює половині висоти собаки в холці. Собак, які мають довжину передніх кінцівок більшу, ніж половина висоти в холці, називають високоногими, а при меншій довжині передніх кінцівок, ніж висота в холці - приземкуватими. Значна коротконогость, обумовлена генетично закріпленим вкороченням передпліч, є характерною ознакою таких порід, як такси, бассети, пекінеси та ін.

При довгій *лопатці*, поставленій під кутом 45º до горизонту і довгій плечовій кістці, поставленій під тим же кутом, кут плечелопаткового зчленування складатиме 90º, забезпечуючи при русі максимальне захоплення простору (довжину кроку) передніх кінцівок. Така будова передніх кінцівок є характерною для собак дещо розтягнутого формату, що рухаються переважно риссю. У тому випадку, коли лопатка і плече поставлені більш вертикально і утворюють кут 110º і більше, плече називається прямим. Пряме плече робить собаку стійкішим при русі галопом, але скорочує довжину кроку передньої ноги при пересуванні риссю, що характерно для собак з форматом, наближеним до квадратного. Гостре плече (менше 90º) буває звичайно у старих або таких, що перенесли важке захворювання, собак, як правило, із слабкою мускулатурою.

Лікті повинні нещільно прилягати до грудної клітки і бути спрямовані суворо назад. При ліктях, що вивернуті назовні (як правило, у широкотілих собак з бочкоподібними грудьми), кінцівки обертаються всередину. Такий постав називається клишоногістю. Якщо лікті повернені всередину (під себе), ноги вивертаються в сторони (розкид). Передпліччя можуть бути масивними, надмірно грубими або тонкими, прямими або викривленими, пропорційними або надмірно довгими (короткими). Зап'ястки мають бути трохи ширші за передпліччя та знаходитися з ними в одній площині.

П'ястки можуть бути короткими, довгими, похилими або прямими. П'ястки, які поставлені абсолютно прямовисно або що вигинаються вперед, утворюють грубий недолік - козинець. Лапи передніх кінцівок можуть бути круглими (котяча лапа), овальними, подовженими (заяча лапа), з щільно стислими пальцями (зібраними, в грудці) або розпущеними. Пальці найчастіше напівзігнуті (зведені), з кігтями, спрямованими до землі. Термін "плоска лапа" характеризує лапу з випрямленими пальцями.

Задні кінцівки, розгинаючись, роблять сильні рухові поштовхи і тому мають масивніший кістяк і мускулатуру, ніж передні. Задня кінцівка складається із стегна, колінного суглоба, гомілки, скакального суглоба, плесна і лап. Величина кутів зчленувань задніх кінцівок разом з відносною довжиною кісток впливає на згинання колінних та скакальних суглобів. Ці суглоби грають життєво важливу роль, обумовлюючи силу і штовхальну здатність задніх кінцівок.

Стегна можуть бути довгими, короткими, похилими, прямовисними, широкими, вузькими. Кут нахилу стегнової кістки до горизонту наближається до 80-85º. Кут колінного суглоба, що утворюється стегном і великою гомілковою кісткою, - 125-135º. Коліно, як правило, округле, малопомітне, знаходиться на одному рівні з ліктем. Гомілки можуть бути довгими або короткими, мускулистими або недостатньо обмускуленими, похилими або випрямленими. Скакальний суглоб приймає на себе сильні навантаження і забезпечує передачу рухових поштовхів, тому він має бути чітко обкресленим, сухим, з добре вираженим горбом п'ятки. Кути скакальних суглобів наближаються до 130º.

Плесна можуть бути довгими, короткими, широкими, товстими або тонкими, поставленими майже прямовисно або похилими. Лапи задніх кінцівок, як правило, дещо менше і вужче передніх. На задніх лапах чотири пальці. Іноді зустрічаються п'яті пальці (прибулі, вовчі), що знаходяться на внутрішній стороні плесна вище за інші. Якщо їх наявність не потрібна за стандартом, їх видаляють у цуценят у віці 3-5 днів. При огляді ззаду задні кінцівки мають бути поставлені прямовисно на ширину крупу і бути паралельними одне одному.

Рух собаки красномовно говорить про його тілобудову, приховану, коли собака стоїть нерухомо, оскільки рух відображає його фізичну координацію, пропорціональність та стан здоров'я. Особливості руху є важливими породними ознаками і жорстко визначені стандартом кожної породи.

Термін *"алюр"* означає способи руху з різною швидкістю, які характеризуються своїм особливим ритмом і порядком перестановки ніг. Алюры собак (по наростанню швидкості руху) : крок, іноходь, рись, кентер, галоп, кар'єр. На виставковому рингу прийняті два алюру - це крок і рись.

Крок є найповільнішим алюром. При кроці тулуб завжди спирається одночасно на три кінцівки, при цьому ноги відриваються від землі в чіткій послідовності: права задня, права передня, ліва задня, ліва передня. Іноходь чотиритактна схожа на швидкий крок з нерівномірним чотиритактним ритмом, при якому собака майже одночасно піднімає і опускає ноги то з правого, то з лівого боку. Час від часу цим способом рухаються усі собаки, найчастіше пристосовуючись до швидкості руху власника. Цей тип іноході не слід плутати з двотактною іноходдю.

Іноходь - двотактний алюр, при якому собака абсолютно одночасно піднімає і опускає то обидві праві, то обидві ліві кінцівки, що веде до розгойдування його

тулуба. Іноходь, як різновид характерних для породи рухів, зустрічається в стандартах дуже рідко, в основному для більшості порід - це серйозний недолік.

Рись - ритмічний двотактний алюр, при якому на землю одночасно ставляться дві кінцівки, розташовані по діагоналі, тобто права задня і ліва передня - ліва задня і права передня. Низька рись найбільш економічна, характерна для собак з дещо розтягнутим форматом. При нормальній рисі у собак таких пропорцій задня кінцівка прагне встати точно в слід односторонньої передньої кінцівки, залишаючи не чотири сліди, а два. Рись кидками - швидкий алюр, при якому кожні півкроки усі чотири кінцівки на частки секунди відриваються від землі. В результаті довгого кидка задні кінцівки ставляться за слідом, який залишився від передніх.

Кентер - це вид алюру, більш повільний і не такий стомливий, як галоп, з трьома ударами в кожному кроці, при якому дві кінцівки по діагоналі ставляться на землю одночасно, а дві інші в різний час. Коли собака "веде" передньою лівою ногою, передня права нога піднімається і опускається синхронно із задньою лівою ногою.

Галоп - швидкий алюр собак з чотиритактним ритмом і часто з додатковою характерною стадією зависання, коли усі чотири кінцівки собаки відриваються від землі, а тіло її переміщається вперед кидком, по повітрю.

Кар'єр - найшвидший алюр собак - відрізняється від галопу більш різким і інтенсивним згинанням спини і тим, що задні кінцівки закидаються перед передніми. Внаслідок надмірних витрат енергії собаки можуть рухатися кар'єром відносно короткий час - рятуючись від небезпеки або при переслідуванні звіра (борзі).

Правильні кути зчленувань передніх та задніх кінцівок збільшують їх розмах. Величина маху і довжина кроку передніх кінцівок мають бути таким чином скоординовані з роботою задніх кінцівок, щоб останні не переносилися занадто далеко уперед та не заважали переднім. Погані кути зчленувань стримують поступальну ходу, укорочуючи винесення вперед передніх кінцівок і послабляючи поштовх задніх. У собак з такою будовою крок коротший, і вони вимушені робити більшу кількість кроків для покриття тієї ж відстані. Порушення пропорцій будови собаки, незбалансованість кутів зчленувань передніх і задніх кінцівок у багатьох випадках є причиною його неправильного руху.

Недоліки в рухах, що виникають внаслідок наявності кращих кутів зчленувань і сильнішого поштовху задніх кінцівок в порівнянні з передніми:

Перехльост - собака вимушений ставити задні лапи з будь-якого боку від передніх, щоб уникнути їх зіткнення або підсічки.

Пасаж - собака високо піднімає передні лапи, прибираючи їх з дороги задніх лап, що наступають.

"Біг під гірку" (низькопередість в русі) - при надмірному винесенні випрямленого переду та занадто сильному поштовху ззаду, передні лапи загинаються догори і приземляються обережно, чимдалі на п'ятку, що допомагає їм уникнути різкого удару об землю і зменшити струс прямовисно поставлених п'ясткових і плечових кісток. Як правило, такий собака буде низькопередим в русі.

Важкий крок - ще один недолік, що виникає внаслідок більш короткого кроку передніх кінцівок у порівнянні з задніми. Передні лапи торкаються землі ще до того, як закінчується крок задніми кінцівками. Якщо собака з таким недоліком не намагається захистити себе вищепереліченими способами, поштовх задніх кінцівок призводить до сильного удару об землю передніх кінцівок, який передається на п'ясткові і плечові кістки, обумовлюючи різкий поштовх в ділянці холки, що зрештою призводить до ушкодження хрящів суглобів.

Ламані п'ястки. Випрямлений перед з низькою холкою змушує собаку важко ступати на землю при кожному кроці. Постійна важка хода ослаблює зв'язки і сухожилля в п'ястках, внаслідок чого вони занадто сильно згинаються, коли вага собаки переміщується на передні кінцівки.

При надмірній довжині важелів і надмірно гострих кутах зчленувань задніх кінцівок (шаблюватості) рухи *скуті і човгаючі* (з підволіканням), при цьому скакальні суглоби до кінця не розпрямляються і майже не допомагають руху собаки вперед.

Для збереження рівноваги при русі риссю кінцівки собаки ставляться під кутом всередину у напрямку до подовжньої осі тіла, і зі збільшенням швидкості їх рух більш наближається до руху по одній прямій. Кут нахилу повинен починатися від лопатки, або від тазостегнового суглоба, а самі кінцівки від цих місць до подушечок лап повинні залишатися відносно прямими (при огляді ззаду або спереду), навіть при згинанні і розгинанні суглобів. При огляді рухів собаки ззаду, задні кінцівки повинні покривати площину передніх, і навпаки. Виключенням є такі собаки, як бульдог і пекінес, у яких широка від природи площина, займана передніми кінцівками, природно виходить за межі площини задніх ніг.

"Крабоподібний рух" є широко поширеним недоліком, при якому тулуб собаки рухається під кутом до осі напряму руху.

"Переплетення" або *"Плетіння та в'язання"* - неправильні рухи, початковою стадією яких є вивернуті лікті, а останньою - п'ястки, що перехрещуються, і повернені назовні пальці лап.

Рухи з *вузьким поставом плесен та вивернутими колінами* ведуть до величезного перевантаження зв'язок і м'язів.

При *вузькому поставі задніх кінцівок* паралельні плесна іноді настільки зближені, що кінцівки при русі злегка зачіпають одна іншу.

Зближені скакальні суглоби в русі (коровина) значно послабляють поштовх задніх кінцівок.

"Хапаючі скакальні суглоби" - недолік виражається у швидкому "захоплюючому" кидку скакального суглоба назовні у момент проходження його повз опорну кінцівку та загинання плесна далеко під корпус собаки. При цьому відбувається значне розгойдування задніх кінцівок.

Скакальні суглоби, що вихляються (слабкі). Цей недолік відзначається тим, що при згинанні суглобів або опорі на цю кінцівку скакальні суглоби вивертаються у дві сторони.

"Крен" і *"Перетин"*. "Крен" характеризується надзвичайно сильним розгойдуванням крупу, тоді як задні кінцівки викидаються вперед по широкій дузі, замість того, щоб природно згинатися в колінному та скакальному суглобах. Розгойдування тулуба настільки відчутне, що часом для збереження рівноваги центральну вісь руху перетинають як передні, так і задні кінцівки.

Часто проблеми виникають із-за ліктів. Надмірно вільні лікті в русі вивертаються назовні, пов'язані (скуті) лікті сильно обмежують рух передніх кінцівок, примушуючи собаку переносити їх по жорсткій зовнішній дузі. Внаслідок широкого постава лап тулуб собаки розгойдується з одного боку в інший.

Шерстний (волосяний) покрив захищає собаку від несприятливих дій зовнішнього середовища і сприяє підтримці постійної температури тіла.

Породисті собаки надзвичайно різняться за типом шерстного покриву. Існують породи короткошерстні, довгошерстні, жорсткошерстні і навіть позбавлені шерсті. При цьому волосся за формою може бути самим різним: прямим, зігнутим, хвилястим, кучерявим, шнуровим, з надломом. Розрізняється волосся і на дотик: шовковисте, м'яке, грубе, жорстке, пружне, жирне, сухе, ватне. Істотною буває відмінність за густиною, пишністю, характером прилягання.

Густе рясне волосся приховує під собою особливості будови собаки, тому довгошерстних собак на виставці експерти обов'язково обмацують.

У кінологічній літературі зазвичай вказується, що шерсть собаки складається з трьох видів волосся: покривного, остьового і пухового. Фахівці фізіологи за будовою розрізняють довге (захисне), покривне і синуозне волосся. Тут є певна розбіжність в термінології, а саме: довге, захисне волосся (у коней - це чубок, грива, хвіст) в кінології прийнято називати покривним. Фізіологи ж покривним називають волосся, якие покриває усе тіло тварини, тобто остьове і пухове волосся. У собак різних порід таке волосся розташовується або поодинці, або групами з 3-8 фолікулів. Один з них - первинний - з нього росте остьове волосся, інші - вторинні, з них росте пухове або напівпухове волосся (підшерсток). Ми використовуватимемо першу класифікацію, яка найчастіше застосовується в кінологічній практиці.

Покривне (довге, захисне) волосся - найдовше і товсте, має серцевину. Як правило, воно пружне і грубе. У собак жорсткошерстних порід покривне волосся добре розвинене і, виступаючи над поверхнею шерсті, робить її неприлеглою, з кінцями голок, що стирчать на всі боки. Така шерсть позбавлена природної линьки і періодично підлягає спеціальній обробці - тримінгу (вищипуванню перезрілого волосся). У собак короткошерстних порід покривне волосся майже відсутнє або росте вузькою смугою уздовж гребеня шиї і спини. У довгошерстних собак покривне волосся буває різним за фактурою (від грубого до шовковистого) та локалізацією.

У ряді порід як довгошерстних, так і жорсткошерстних, покривне волосся грає роль декоративного, покликаного прикрашати окремі статі, або усього собаку загалом. Прикрашаюча шерсть вимагає спеціального догляду (грумингу) залежно від особливостей породи, та в окремих випадках, диктованих стандартом, вона повинна підстригатися за певним фасоном (пудель, керрі блю тер'ер, бедлінгтон тер'єр, м'яко- і жорсткошерстні тер'єри, шнауцери та ін.).

Остьове (криюче) волосся - приховане під покривним, коротше і тонше за нього, також має серцевину. Воно довше за підшерсток, щільно прикриває його, тим самим захищаючи від намокання і стирання. У довгошерстних собак він буває різною мірою зігнутим, завдяки чому розрізняють пряму, зігнуту і кучеряву шерсть.

У сукупності покривне і остьове волосся собаки утворює його шерсть.

Пухове волосся (підшерсток) - коротке, тонке, м'яке, більш-менш густе, позбавлене серцевини. Будучи накрите остьовим та покривним волоссям, воно призначене зберігати внутрішнє тепло організму.

Синуозне, дотикове волосся (вібріси) складає особливу категорію і розташоване пучками над очима, на верхній губі та на бороді. Воно відрізняється довжиною, товщиною і жорсткістю. Росте воно постійно і не випадає.

Більшість порід собак схильна до зміни волосяного покриву - *линьки* - яка зазвичай відбувається двічі на рік. Линька виражається в тому, що волосся, досягнувши певної довжини і зрілості, старіє і випадає. Линька є складним біологічним процесом і регулює пристосування собаки до змін умов довкілля. В процесі линьки собаки витрачають велику кількість енергії і поживних речовин на утворення нового шерстного покриву, тому потребують поліпшених умов утримання.

Линька буває трьох видів.

Вікова линька відбувається в результаті зміни дитячого пухоподібного волосся на дорослу шерсть. Цуценята усіх порід народжуються з гладкою короткою шерстю. Після вікової линьки гладкошерстні собаки зберігають коротку щільно прилеглу, але жорсткішу шерсть; короткошерстні підлітки довгошерстних порід обростають довгою шерстю; у жорсткошерстних собак природну линьку замінює

тримінг, після якого росте жорстке покривне волосся, яке захищає собаку від намокання. Одночасно відбувається інтенсивний ріст вусів, бороди і брів.

З віковою линькою часто змінюється і забарвлення собак.

Сезонна линька - відбувається періодично навесні і восени. Густа зимова шерсть рідшає, стає тьмяною і кошлатою, починає різко сипатися і випадати, оголюючи линяючий підшерсток. Їй на зміну приходить легка літня шерсть, яка тримається до глибокої осені. Осіння линька відбувається не так інтенсивно, як весняна, і триває набагато довше. В результаті шерсть відростає, набирає густину, і під нею утворюється новий щільний підшерсток. У дикій природі остьове і пухове волосся линяє щорічно; довге, захисне - через 3-5 років.

Безперервна линька - характерна для собак, що живуть вдома і захищених від впливу сезонних погодних змін - природних чинників, стимулюючих початок і закінчення линьки. Шерсть у домашніх собак коротша і тонша, підшерсток - слабкіший.

Початковий тип шерстного покриву (шерсть дикого типу), властивий диким родичам свійського собаки - це подовжена пряма, гладка шерсть на шиї, тулубі, хвості і коротка, гладка, дуже щільна - на голові і кінцівках. Таку шерсть мають багато сучасних порід собак, як правило, робочих порід (німецька вівчарка, лайки, акіта, російський гончак, середньоазіатська вівчарка та ін.).

За типом шерсті усі собаки діляться на декілька категорій:

- короткошерстні (з підшерстком або без нього);
- довгошерстні (з підшерстком або без нього);
- брудасті (бородаті);
- гладкоморді - безшерстні (голі).

У існуючій практиці собаківництва склалася інша система назв собак за шерстним покривом. Так, собак гладкомордих і короткошерстних прийнято називати просто короткошерстними, собак гладкомордих і довгошерстних - просто довгошерстними, а брудастых недовгошерстних собак - жорсткошерстними.

Короткошерстні (гладкошерстні) собаки характеризуються дуже короткою, гладкою, прямою шерстю на усіх частинах тіла. Підшерсток у таких собак, як правило, відсутній або слабо розвинений (дог, доберман, боксер, бультер'єр, грейхаунд та ін**.).**

Довгошерстні собаки можуть бути гладкомордими або бородатими. При цьому у гладкомордихдовгошерстних собак прикрашаюче волосся, як правило, утворює "комір" (на шиї), " очоси" (на передніх кінцівках), "штани" (на задніх кінцівках), "підвіс" (на хвості), які є специфічними ознаками породи, тоді як у брудастих довгошерстних собак шерсть довга по усій поверхні тіла. Залежно від структури такої шерсті і догляду за собакою його шерсть може спадати хвилями,

скручуватися шнурами (шнуровий пудель, комондор, пулі) або звалюватися у повстяноподібну масу.

Окремо варто торкнутися специфіки "одягу" голих собак. Їх шерсть, що зберігається на "кінцевих" ділянках: голові, хвості, лапах - по структурі відповідає пуховому різновиду цієї породи. Так, китайські безволосі - це голі брудасті довгошерстні, а мексиканські і перуанські безволосі - голі гладкоморді короткошерстні. Китайські ж пуховки - брудасті довгошерстні, а мексиканські і перуанські пуховки - як брудасті, так і гладкоморді короткошерстні.

Окрас (забарвлення) - важливий елемент екстер'єру собаки, характерна породна ознака. Окрас успадковується від батьків відповідно до складнихзаконів генетики і впливати на нього в процесі вирощування неможливо. Тому стандартами порід обумовлюються допустимі в породі окраси і будь-які інші варіанти забарвлення виключають собаку з належності до цієї породи.

Забарвлення волосся визначається пігментами, що містяться в них. За відсутності пігменту волосся біле. Пігмент у волосі міститься у вигляді зерен різного розміру і форми. У собак відомі усього лише три типи пігменту: два типи еумеланіну (овальні зерна - чорний колір, круглі зерна - коричневий колір) і один тип феомеланіну (жовтий (рудий) колір).

Пігменти у волоссі можуть міститися з різною щільністю і рівномірністю як в серцевині, так і в кірковому шарі. При рівномірному і щільному розподілі пігменту тон забарвлення виходить інтенсивним. У інших випадках забарвлення може бути менш яскравим і не завжди рівномірним.

Наприклад, якщо інтенсивно забарвлена серцевина волосся, а в кірковому шарі пігменту мало або нема зовсім, то основне забарвлення наче просвічує через цигарковий папір і виглядає освітленим. Так формується блакитне забарвлення пуделів, догів, керрі блю тер'єрів, бедлінгтон тер'єрів. Це забарвлення є послабленим чорним.

Багато забарвлень міняються з віком. Це може бути пов'язане як зі зміною структури шерстного покриву, так і з перерозподілом пігменту у волоссі: появою сивини, порушенням механізму синтезу пігменту, дією чинників, пігментів, що перешкоджають нормальному проникненню у волос та іншими причинами.

Суцільні окраси *бувають чотирьох кольорів різної інтенсивності : чорного, коричневого, рудого і білого.*

Чорний окрас в чистому вигляді зустрічається, але часто буває з білими відмітинами незначної величини на грудях і кінчиках пальців. Генетично освітлений чорний окрас дає можливість отримати широкий спектр сірих, блакитних забарвлень собак різних відтінків (іноді зустрічається термін - мишачий, димчастий). Блакитні і сріблясті цуценята часто народжуються чорними, змінюючи доросле забарвлення до року і старше (керрі блю тер'єр, сріблястий пудель та ін.).

Коричневий (шоколадний, кавовий, печінковий) окрас, як і чорний і рудий, зустрічається в різних відтінках: від темно-коричневого до дуже послабленого (ізабеллового). Коричневий окрас супроводжується коричневою мочкою носа, обведенням очей і світлішими очима.

Рудий окрас в чистому вигляді широко поширений серед собак. Зустрічається в дуже широкій колірній гаммі - від яскравого кольору полірованого червоного дерева (у ірландського сеттера) до світло-солом'яного (палевого). При цьому забарвленні також зустрічаються білі відмітини і часто темна маска на морді. У стандартах різних порід залежно від інтенсивності рудий окрас може позначатися як червоний, рубіновий, золотистий, помаранчевий, палевий.

Білий окрас відрізняється відсутністю пігменту у волоссі. При цьому пігментованими повинні залишатися мочка носа і райдужні оболонки очей. Зникнення пігменту з організму веде до появи альбіносів, які в чистому вигляді у собак не зустрічаються, хоча тенденція до альбінізму проявляється в депігментації шкіри, губ, повік, кігтів.

Складні окраси *можна умовно розділити на три групи: зонарні, жовта плямистість і біла плямистість.*

Зонарні окраси, характерні для диких предків собак, відрізняються тим, що остьовий волос неоднакового кольору по усій довжині, а забарвлення на ньому розташовується зонами: кінець чорний, потім жовта зона, потім знову чорна, основа світла. В цілому забарвлення собаки виходить сірим з окремими ділянками світліших тонів. Такий тип забарвлення, що зустрічається у диких тварин, зветься "агуті" по назві південноамериканського гризуна, у якого він чітко виражений. У собак це зонарно-сірий окрас; іноді, при переважанні рудих зон у волосі - зонарно-рудий. У шнауцерів такий окрас називається "перець з сіллю" (при цьому наявність жовтих відтінків небажана), у такс - "кабанячий".

Іноді колірні зони змінюють свою ширину. Якщо обидві чорні зони зближені, середина волосу жовта, а основа позбавлена пігменту, виходить рудий з темними кінцями волосся. В цьому випадку окрас носить назву "соболиний" (у мисливській термінології насичене червоне забарвлення із зачорненими кінцями волосся називається "муругим").

В окремих випадках зонарне волосся буває змішане з повністю забарвленим чорним і рудим волоссям. У такому разі виходить буре забарвлення. До групи окрасів з жовтою плямистістю відносяться підпалий, чепрачний і тигровий окраси.

Підпалий окрас широко поширений серед собак (ротвейлер, доберман, тер'єри, такси та ін.). При підпалому окрасі основний фон чорний, коричневий і похідні від них послаблені кольори, а освітлені ділянки - підпалини, розміщуються в суворо визначених місцях: дві плями над очима, на бічних сторонах морди, дві плями на вилицях, на горлі, дві симетричні плями на грудях, на тильній стороні кінцівок і під

хвостом. Як правило, підпалини чітко обмежені від основного фону, не зливаються одне з іншим; від яскраво-рудого до білястого відтінку. Підпалі цуценята з віком свого забарвлення не змінюють.

Чепрачний окрас характеризується більшою площею поширення рудого або сірого кольорів, тоді як темнофарбована ділянка займає спину, боки собаки, іноді поширюючись на шию, верхню частину хвоста, на стегна і плечі, а іноді займаючи невелику площу у вигляді сідла так, що собака здається повністю рудим. Чепрачні цуценята народжуються чорно-підпалими і змінюють забарвлення поступово до року, а то й пізніше.

Тигровий окрас, як свідчить назва, смугастий. Основний фон від яскраво-рудих до блідих відтінків, а на ньому розташовані поперечні темні смуги. Тигровість може проявлятися в різному ступені - від майже рудого забарвлення з рідкісними і тонкими чорними смугами до практично чорного з тонкими і рідкісними рудими смугами, як у французького бульдога (в цьому випадку він називається темно-строкатим). При цьому забарвленні досить часто буває темна маска і білі відмітини на грудях і лапах. У борзих тигрове забарвлення називається чубарим.

Біла плямистість варіює від невеликих білих відмітин на грудях, кінчиках лап або череві до практично суцільного білого забарвлення з невеликими плямочками на голові або біля основи хвоста. У разі поєднання білої плямистості з одноколірним забарвленням (чорним, рудим, сірим, коричневим) кажуть про двоколірне забарвлення (біколор). Якщо біла плямистість накладається на такі окраси як чепрачний та підпалий, кажуть про трикольорове забарвлення (триколор).

У тому випадку, коли основний фон темний, окрас прийнято називати *рябим*. Білі плями, як правило, розташовуються на певних ділянках тіла собаки: проточина на лобі, біла морда, білий комір навколо шиї, білі груди, "шкарпетки" та "панчохи" на кінцівках, білий кінець хвоста. У німецьких догів такий окрас носить назву "плащового", у кінг чарльз спанієлів - "бленхейм". Коли біле забарвлення складає основний фон, а пігментовані ділянки займають меншу площу, окрас характеризується як *плямистий.*

Існує певна закономірність у збереженні пігментованих ділянок. Пігментація на білому фоні характерна з боків черепної частини, на вухах, на крупі і попереку, біля основи хвоста. Разом з типовою плямистістю треба згадати плямистість, характерну для далматинів, у яких невеликі округлі плями рівномірно розкидані по усьому тілу, утворюючи так зване "ситцеве" забарвлення. Цуценята далматіна народжуються чисто білими, плями з'являються з віком.

*До **плямистих окрасів** відносяться також мармуровий, крапчастий і чалий.*

Мармуровий окрас характеризується рівномірним розташуванням по усьому тулубу собаки неправильної форми плям з рваними краями неоднакового розміру. У догів стандартизований тільки біло-мармуровий окрас (допускається сіро-

мармуровий з обмеженням при суддівстві цього забарвлення не вище за оцінку "дуже добре"), у інших порід плями можуть бути розташовані на блакитнувато-сірому або іншому світлому фоні.

Крапчастий окрас. Крап - дрібні плямочки на світлому фоні, як бризки або мазки чорного, помаранчевого або жовтого кольору. Частенько крап поєднується з плямистістю. Рівномірно перемішане з волоссям основного кольору біле волосся створює чалий окрас, що так само поєднується із звичайною плямистістю.

Новий погляд на екстер'єр собаки з позицій біомеханіки запропонований Єрусалимським Євгеном Львовичем, інтернаціональним експертом FCI з усіх порід собак, ініціатором створення і першим президентом Російської кінологічної федерації (РКФ), кандидатом біологічних наук.

За допомогою цієї моделі з’явилась можливість вирішувати багато важливих питань, у тому числі: про конструктивну природу компактності і глибини собаки, про принципи збалансованості кутів і важелів кінцівок, про відповідність довжини тулуба собаки кутам його кінцівок, про феномен утворення формату, про механізми утворення алюрів.

Запропонована модель витримала перевірку статистичними методами на великому статистичному матеріалі. Її успішне практичне застосування дозволило підтвердити два важливих висновки:

- тілобудова кращих собак в рингах різних порід відповідає постулатам моделі;
- практичне використання цих постулатів, що становлять селекційний алгоритм, з високою мірою вірогідності покращує екстер'єрні якості відтворного поголів'я в заданому напрямі.

Дія моделі поширюється на більшість порід собак, серед яких виняток становлять борзоподібні і деякі породи, створені за рахунок культивування специфічних ознак (денді динмонт, глен оф імаал, бедлінгтон тер'єр, ПРВ, бобтейл, філа бразилейро), а іноді дегенеративних властивостей (англійський та французький бульдоги, пекінеси).

В узагальненому сенсі модель собаки є комплексом двох пов'язаних механізмів: ***лука та маятника***. При цьому в якості ***тетиви*** лука розглядається ***хребетне зведення*** (від початку холки до кореня хвоста), а в якості його ***древка*** - ***грудна кістка***. Сполучення між ними відбувається завдяки першим дев'яти парам ребер, що їх поєднують.

Маятник утворюється системою верхніх ланок грудних і тазових кінцівок - ***лопаток і клубових кісток тазу***; ***ось маятника*** знаходиться у місці перетину двох прямих, одна з яких (1) проходить через плечолопатковий суглоб по середній лінії лопатки, інша (2) - через тазостегновий суглоб і клубовий горб.

Для собак більшості порід будова лука і маятника має ряд фіксованих особливостей, які встановлюються системою постулатів, що становлять біомеханічну модель собаки.

Тема 14. **ПОЛОЖЕННЯ ПРО МІЖНАРОДНІ ТА СЕРТИФІКАТНІ ВИСТАВКИ В СИСТЕМІ МКФ ТА КСУ**

1. Основні задачі та правила організації виставок та виводок собак. Класифікація виставок собак за рангом та породами, які на них експонуються
2. Реєстрація собак, виставочні класи, порядок призначення експертів**,** правила проведення експертизи та конкурсів
3. Правила присудження міжнародних та національних титулів собакам
4. Загальні вимоги до суддів виставок собак, визначення категорій суддів, права та обов‘язки судді, поїздки та страховка.
5. Особливості експертизи, присвоєння нагород та титулів у монопородних виставках собак.

На виставці собак, незалежно від її рангу, всі собаки реєструються в певні виставкові класи, де і проходять експертизу.

Виставковий клас - *це група собак однієї породи, однієї статі і певної вікової категорії.* До реєстрації в виставковий клас можуть також пред'являтися спеціальні вимоги, такі як наявність у собаки робочого або чемпіонського сертифікату. *Відповідно до Положення про міжнародні та сертифікатні виставки в системі КСУ всі собаки, експоновані на виставках, діляться на наступні класи:*

- бебі - з 3 до 6 місяців. CAC і BOB не присуджуються. Кращі цуценята в породах беруть участь в конкурсі BIS Бебі на звання "Кращий бебі виставки» (не обов'язковий клас).

- цуценята - з 6 до 9 місяців. CAC і BOB не присуджуються. Кращі цуценята в породах беруть участь в конкурсі BIS цуценят на звання "Краще цуценя виставки".

- юніори - з 9 до 18 місяців. Титул Ю-CAC присуджується кращим кобелю та суці, що отримали 1-у оцінку "відмінно". Кращі юніори в породах (кобель і сука) беруть участь в порівнянні на BOB.

- проміжний (інтермедіа) - з 15 до 24 місяців.

- відкритий - з 15 місяців.

- **робочий** - з 15 місяців. Беруть участь собаки, які мають робочий сертифікат, виданий організацією, визнаною МКФ. При відсутності сертифіката автоматично переводиться у відкритий клас.

- **чемпіонів** - з 15 місяців. Беруть участь собаки, що мають чемпіонський сертифікат «Інтернаціональний чемпіон» та «Національний чемпіон", виданий організацією, визнаною МКФ. При відсутності сертифіката собака автоматично переводиться у відкритий клас.

- **ветеранів** - з 8 років. Кращі ветерани породи (кобель і сука) беруть участь в порівнянні на ВОВ.

Датою, яка визначає відповідну вікову категорію, є день виставки собаки. Якщо день народження собаки припадає на день проведення виставки, собака може бути зареєстрований або в молодший, або в старший клас за бажанням власника.

Після завершення терміну реєстрації та на виставці *категорично забороняється перевод собак з класу в клас, якщо тільки при друку каталогу не була допущена помилка.*

Подвійна реєстрація (реєстрація собаки одночасно в два класи), так само, як і реєстрація після закінчення терміну, не дозволяються.

Для того, щоб зареєструвати собаку в робочий клас, до реєстраційної форми необхідно додати копію обов'язкового сертифікату МКФ з підтвердженням країни-члена МКФ, в якій постійно проживає власник і / або той, хто утримує собаку, того, що собака пройшла випробування, а також подробиці даного випробування.

В робочий клас можуть реєструватися тільки породи, віднесені до робочих порід у цій класифікації порід МКФ, з урахуванням винятків по відношенню до деяких порід в деяких країнах.

Щоб зареєструвати собаку в клас чемпіонів, на день закінчення реєстрації у нього повинен бути підтверджений один з наступних титулів, копія підтвердження має бути додана до реєстраційної форми:

- міжнародний чемпіон МКФ;
- національний чемпіон;
- національний чемпіон країн - не членів МКФ також може визнаватися.

Перераховані вище виставкові класи, за винятком класу бебі, є обов'язковими на всіх сертифікатних виставках в системі КСУ. На регіональних виставках організатори можуть, на свій розсуд, виключати деякі класи (наприклад, клас бебі або клас інтермедіа).

На монопородних виставках виставкові класи аналогічні класам на всепородних виставках, однак можуть бути і відмінності. Так, для порід собак, що мають міжнародні клуби порід, можливі зміни в розподілах на класи і окраси у присудженні клубних титулів за правилами цих клубів або відповідно до правил ВКП.

На спеціалізованих виставках можуть бути наступні додаткові класи: підлітки (тільки для породи німецька вівчарка**),** переможців, чемпіонів ВКП.

2. Судити на виставці і оцінювати собак можуть тільки судді, які мають дозвіл від своїх національних організацій судити зазначені породи. Виконуючи свої обов'язки, вони повинні судити суворо і виключно відповідно до діючих в даний момент стандартів порід МКФ.

Порядок призначення експертів, обов'язки експерта та організаторів по відношенню до експерта.

1. Відповідно до положення КСУ про присвоєння звань, експерти, які запрошені на виставки, повинні бути ліцензовані за відповідними породами КСУ або організаціями - членами МКФ.

2. Відділення, відповідальне за проведення виставки, в попередньому порядку обговорює можливість участі експертів на запланованій виставці і направляє список кандидатур в ГУ КСУ не пізніше, ніж за 6 місяців до дати проведення виставки. Організатор не має права запрошувати суддю самостійно, не повідомивши про це ГУ КСУ.

3. ГУ КСУ відправляє офіційні запрошення експертам із зазначенням гарантії виконання попередньо обумовлених умов і підтверджує, що дана виставка проводиться під егідою КСУ.

4. Не пізніше, ніж за місяць до виставки організатор направляє судді перелік порід, які той буде судити. І не пізніше, ніж за 2 тижні до виставки направляє судді кількість собак, уточнений список порід та конкурсів, які той повинен судити.

5**.** Якщо немає іншої домовленості, суддя не повинен судити більш ніж 80 собак в день, якщо робиться їх опис, і не більше 200, якщо опис не робиться.

6. На виставки обов'язково запрошуються резервні судді.

7. Мінімум 1/3 суддівської бригади на виставках рангу CAC повинна складатися із суддів КСУ відповідного рангу.

Обов'язки експерта:

1. Суддя не може реєструвати собак, які належать йому або членам його сім'ї на виставки, де він виступає в ролі судді.

2. Суддя не може судити собаку, власником або співвласником якого він є, утримував його або продав менше, ніж за 6 місяців до виставки, де він судить. Це ж відноситься до собак, власником яких є члени його сім'ї.

3. Судді заборонено користуватися каталогом виставки до або під час суддівства.

4. Заборонено палити, розпивати алкогольні напої в рингу під час суддівства.

5. Суддя не може їхати на виставку, де він судить, разом з людиною, який виставляє під нього собаку, або хендлером, і не може спілкуватися з людьми, які виставляють собак на даній виставці або зупинятися перед виставкою у них в будинку.

6. Організаторам не дозволяється доручати людині, який виставляє собаку, піклуватися про суддю в період виконання ним своїх обов'язків, і ніхто з людей, що виставляють собак під даного конкретного суддю, не може надавати судді житло в своєму будинку під час проведення виставки.

Обов'язки організаторів по відношенню до експерта:

1. Оргкомітет, відповідно до попередньої угоди, повинен взяти на себе всі витрати і комфортне перебування судді з моменту його прибуття і до моменту його від'їзду. Всі витрати (транспортні, проживання, харчування) оплачує організатор виставки.

2. Експерта забезпечують одномісним номером в готелі класу не нижче 3-х зірок, а також регулярним харчуванням.

3. Експерта знайомлять зі специфікою роботи рингів виставки, порядком присвоєння сертифікатів, титулів і т.д .

4. Якщо експерт не володіє державною мовою, його забезпечують перекладачем, який володіє тією офіційно визнаною мовою FCI, якою володіє експерт.

5. Після закінчення експертизи експертові віддають заповнений каталог.

6. Організатори виставки повинні заздалегідь отримати згоду експерта про знаходження в рингу експерта-стажиста.

7. Оргкомітет виставки, в разі необхідності, має право замінити експерта, попередивши про це учасників виставки.

Правила проведення експертизи (відповідно до Положення про виставки КСУ):

1. На виставках КСУ суддя проводить огляд кожного собаки, робить його опис і присуджує оцінку.

2. Експерт зобов'язаний провести розстановку мінімум перших чотирьох собак в кожному класі, при наявності оцінки не нижче "дуже добре", а в класі бебі і цуценят собаки розставляються при наявності оцінки не нижче "перспективний".

3.Експерт порівнює між собою кращого кобеля і кращу суку в класі бебі, цуценята і ветерани на Кращого в породі в даних класах (на розсуд організаторів виставки можуть бути порівняні кобель і сука в класі юніорів).

4. Експерт визначає кращого кобеля і суку в порівняльному рингу переможців класів: проміжного, відкритого, робочого і чемпіонів, які отримали оцінку не нижче "добре".

5. Експерт порівнює між собою кращого кобеля, кращу суку, кращих юніорів (кобеля і суку), кращих ветеранів (кобеля і суку) і визначає кращого представника породи (BOB).

6. Кращі представники породи беруть участь в наступних конкурсах:

- *кращий в групі FCI ("Бест ін Груп")* - визначаються мінімум 4 місця.

- переможці груп беруть участь в завершальному конкурсі виставки - *"Кращий собака виставки" ("Бест ін Шоу")* - визначаються мінімум 4 місця.

7**.** Експерти мають право судити наступні конкурси:

"Група МКФ" - якщо вони ліцензовані не менше ніж по 50% порід цієї групи.

"Кращий собака виставки" - якщо вони ліцензовані не менше ніж по 5 групам МКФ.

8. Для порід, у яких стандартом передбачені ростові межі, ринги повинні бути забезпечені ростоміром, а для порід, у яких стандартом обумовлена вага - вагами. Для огляду дрібних порід на рингу повинен бути додатковий спеціальний стіл для огляду собак з не слизьким покриттям.

9. Вся необхідна для роботи документація повинна бути підготовлена заздалегідь і знаходитися у секретаря рингової бригади.

10. *До складу рингової бригади повинні входити:* розпорядник рингу, секретар по роботі з експертом, секретар по роботі з документами і, при необхідності, перекладач.

11. *Рингова бригада працює за вказівкою судді і повинна забезпечувати:* виклик учасників, перевірку клейма або мікрочіпа, перевірку відсутніх в кожному класі, інформацію про неправильно записаного в каталог собаку, опис собаки під диктовку судді, організацію та виконання всіх необхідних робіт. В дипломах, сертифікатах, рингових відомостях необхідно обов'язково проставляти номер за каталогом, оцінку, титули, які суддя особисто підписує. Інформацію до звіту експерта про роботу в рингу вносить експерт власноруч.

12. У рингу можуть перебувати тільки експерт, експерт-стажист, перекладач, упорядник рингу, секретарі та ті, хто виставляє собак. Право заходити в ринг мають адміністратор виставки, головний секретар виставки та члени оргкомітету виставки. Ніхто не має права жодним чином впливати на хід оцінки собак і розподіл по місцях.

13. Працівник рингу повинен вести себе нейтрально та привітно по відношенню до всіх учасників виставки, не допускається грубість і фамільярне ставлення.

14**.** Працівники рингу не мають права надавати експерту будь-яку інформацію про собак в рингу, крім відомостей про вік собаки, поле і клас, в якому він виставляється.

15. Члени рингових бригад та перекладачі не мають право працювати в рингах, де виставляються належні їм, а також членам їх сімей собаки, або собаки, що знаходяться у їх співвласності (оренді). На виставках рангу САС організатори виставок, члени оргкомітету, співробітники відділення, проводячи виставку, не

мають права виставляти належних їм або перебуваючих у їх співвласності (оренді) собак, так само як і члени їх сімей.

16**.** Учасники, які запізнилися в ринг, до суддівства не допускаються.

17. Суддівство в рингах та на конкурсах не повинне починатися раніше часу, зазначеного в розкладі виставки.

18. На виставках забороняється виставляти собак в суворих нашийниках та намордниках.

19. На виставках забороняється користуватися будь-якими препаратами, за допомогою яких можна змінити натуральний колір та структуру шерсті, а також медичними препаратами з метою коригування поведінки собаки.

20. На виставках рангу CACIB "подвійний хендлінг" заборонений.

21. Собаки в рингу не повинні стояти обличчям один до одного під час суддівства.

22**.** *Учасника виставки можна дискваліфікувати, якщо він:*

- заважає порядку проведення виставки;
- не дотримується виставкового положення;
- знаходиться в рингу без дозволу;
- намагається вплинути на рішення експерта;
- допускає агресивність своєї собаки по відношенню до інших учасників виставки;
- неетично поводиться по відношенню до експерта або інших учасників виставки.

Правила проведення конкурсів (відповідно до Положення про виставки КСУ):

Для реєстрації собак на конкурси пар, розплідників і плідників необхідно заповнити заявочні листи для кожного конкурсу окремо. Всі конкурси проводяться по закінченню екстер'єрних рингів.

В усіх конкурсах можуть брати участь лише собаки, які внесені в каталог виставки, заздалегідь записані на конкурс, експонувалися на даній виставці і отримали оцінку не нижче "дуже добре".

Умови участі в конкурсах:

1. *Конкурс плідників* - беруть участь: плідник або племінна сука та 3-5 нащадків.

2. *Конкурс племінних груп (розплідників*) - беруть участь 3-5 собак однієї породи, народжені в одному розпліднику, що мають одну заводську приставку.

3. *Конкурс пар* - беруть участь 2 собаки однієї породи: кобель і сука, що належать одному власнику або мають одну заводську приставку (виставляє пару один хендлер).

При реєстрації на конкурси більше 2-х учасників однієї породи, бажано, щоб ці конкурси попередньо судили в тому ж рингу, що і породи, а на головний ринг виходить переможець. Конкурси проводяться на головному рингу, суддя визначає 4 кращих плідника, 4 кращі пари, 4 кращі племінні групи (розплідники) та розставляє їх з 4 по 1 місце. Якщо виставка проводиться протягом декількох днів, то визначається найкраща пара, розплідник, плідник кожного дня.

Для собак порід, не визнаних МКФ, можуть бути проведені додаткові конкурси, можуть бути обрані кращі собаки серед цих порід, але вони не можуть брати участь в змаганні "Кращий в групі" (Best of Group) та "Кращий собака виставки" (Best in Show) .

На всіх виставках суддівство порід однієї групи проводиться в один виставковий день.

Конкурси в головному рингу «Кращий в групі», «Кращий собака виставки», племінних груп, племінних пар, плідників, «Кращий ветеран», «Кращий юніор», «Краще цуценя», «Кращий бебі» і «Юний хендлер» кожен повинен судити один суддя, запрошений заздалегідь.

Судити конкурси можуть лише судді, які мають на це дозвіл своїх національних організацій, що видали письмове підтвердження.

На виставках КСУ присуджуються наступні оцінки в класах юніор, проміжний, відкритий, робочий, чемпіонів, ветеранів:

Відмінно - присуджується собаці, максимально наближеному до ідеалу стандарту породи, який знаходиться у відмінній кондиції, що демонструє гармонійний врівноважений темперамент, високий клас та відмінну підготовку, який має ярко виражений тип. Допускаються поодинокі, слабко виражені недоліки тілобудови, які не впливають на племінне використання.

Дуже добре - присуджується собаці, який володіє типовими ознаками породи, добре збалансованими пропорціями та знаходиться в коректній кондиції. Декілька незначних недоліків, які не порушують морфологію, допускаються.

Добре - присуджується собаці, який володіє основними ознаками своєї породи та має виражені недоліки

Задовільно - присуджується собаці, який відповідає своїй породі, але має виражені вади тілобудови.

Дискваліфікація - присуджується собаці, якщо він не відповідає типу, стандарту породи; демонструє не властиву породі поведінку або агресивну поведінку; є крипторхом, має вади зубної системи або дефекти будови щелеп; має нестандартний шерстний покрив або окрас, у тому числі ознаки альбінізму; має дискваліфікуючі вади за стандартом

Неможливо оцінити - Без оцінки - присуджується собаці, який безперервно стрибає або вириває ться з рингу, чим робить неможливою оцінку його рухів; або

якщо собака не дає судді до себе доторкнутись, оглянути зуби або прикус, анатомію та будову, хвіст або сім`яники; або якщо помітні наслідки операції або лікування. Це ж відноситься до випадків, коли оперативне та медикаментозне втручання проводилось з метою замаскувати вади по стандарту.

У класі бебі і цуценят присуджуються наступні оцінки:

Велика перспектива - присуджується собаці згідно критеріїв оцінки "відмінно".

Перспектива - присуджується собаці згідно критеріїв оцінки "дуже добре".

Безперспективний - присуджується собаці згідно критеріїв оцінки "задовільно".

У рингу на розсуд судді можуть присуджуватися наступні титули і видаватися відповідні сертифікати:

- CACIB (кандидат в міжнародні чемпіони краси) - присуджується лише на міжнародних виставках суці і кобелю, що перемогли в порівняльному рингу переможців класів: проміжний, відкритий, робочий і чемпіонів.

- R.CACIB (резервний кандидат в міжнародні чемпіони краси) - присуджується аналогічно присудженню титулу CACIB, але без участі собаки, який завоював титул CACIB. У порівнянні бере участь собака, який зайняв друге місце в класі, в якому експонувався собака, що завоював титул CACIB.

- CAC (кандидат в національні чемпіони краси) - присуджується кращим суці і кобелю, які зайняли перше місце з оцінкою "відмінно" у розстановці у класах: проміжний, відкритий, робочий та чемпіонів.

- R.CAC (резервний кандидат в національні чемпіони краси) - присуджується суці і кобелю, які зайняли друге місце з оцінкою "відмінно" у розстановці в класах: проміжний, відкритий, робочий, чемпіонів.

- Ю-CAC (кандидат в юні національні чемпіони краси) - присуджується кращим суці і кобелю, які зайняли перше місце з оцінкою "відмінно" у розстановці в класі юніорів.

- BOB (кращий представник породи) - присуджується при порівнянні кращих кобеля і суки породи, кращих юніорів (кобеля і суки), кращих ветеранів (кобеля і суки). BOB не присуджується в класі юніорів, якщо він один в породі і порівняльного рингу не було (виняток - рішення експерта)

- BOS (кращий представник породи протилежної статі) присуджується при порівнянні кращих кобелів або сук з собаками, які мають протилежну стать від собаки, що отримав титул BOB. Порівнюються найкращі: кобель/сука породи, кобель/сука юніор, кобель/сука ветеран.

Всі резервні сертифікати можуть присуджуватися тільки за умови, що присуджені основні сертифікати. Так, не може бути присуджений R.CAC, якщо не

присуджено CAC і не може бути присуджений R.CACIB, якщо не присуджено CACIB.

На Міжнародних виставках, на свій розсуд суддя може привласнити собаці CAC, але не привласнювати CACIB.

BEST BABY - кращий бебі породи обирається при порівнянні кобеля та суки переможців класу бебі.

BEST PUPPY - краще цуценя породи обирається при порівнянні кобеля та суки переможців класу цуценят.

BEST JUNIOR - кращий юніор породи обирається при порівнянні кобеля та суки переможців класу юніорів Ю-CAC (даний титул присуджується на розсуд організаторів виставки).

BEST VETERAN - кращий ветеран породи обирається при порівнянні кобеля та суки переможців класу ветеранів.

КК - кращий кобель породи обирається порівнянням кобелів - переможців класів: проміжного, відкритого, робочого, чемпіонів.

КС - найкраща сука породи обирається порівнянням сук - переможців класів: проміжного, відкритого, робочого, чемпіонів.

BOB (КПП) - кращий представник породи вибирається порівнянням кращого кобеля породи, кращої суки породи, кращих юніорів породи (кобель та сука) і кращих ветеранів породи (кобель та сука).

BOS - кращий представник породи протилежної статі - присуджується при порівнянні кращих кобелів або сук з собаками протилежної статі собаці, що отримав титул BOB. Порівнюються найкращі: кобель/сука породи, кобель/сука юніор, кобель/сука ветеран.

BIS-B, BIS-P, BIS-J (даний титул присуджується на розсуд організаторів виставки), **BIS-V** - кращий бебі, цуценя, юніор, ветеран виставки обираються при порівнянні кращих бебі, цуценят, юніорів, ветеранів усіх порід, що беруть участь в виставці (в кожному конкурсі розставляються не менше 4-х кращих собак). *Якщо виставка проводиться протягом декількох днів, то обирається найкращий бебі, цуценя, юніор, ветеран кожного дня, без подальшого порівняння між переможцями кожного дня.*

BIG - кращий в групі FCI. В кожній групі серед кращих представників порід (BOB) суддя визначає не менше 4-х кращих собак, перший з яких отримує титул BIG.

BIS - найкращий собака виставки. При порівнянні переможців по групах FCI (BIG), суддя визначає не менше 4-х кращих собак, перший з яких отримує BIS.

Експерт одноосібно, керуючись стандартом породи, приймає рішення про присудження титулу собаці.

В окремих породах титули CAC і CACIB присуджуються в кожному різновиді за ростом, типом шерсті, окрасом.

На монопородних виставках можуть бути інші титули, зазначені в Положенні про монопородні виставки в системі КСУ, такі як:

- **СС** - сертифікат відповідності;
- **ПК** - переможець ВКП;
- **КЧК** - кандидат в Чемпіони ВКП;
- **ЧК** - чемпіон ВКП.

Титул CAC є прерогативою КСУ і присуджується відповідно до номенклатури FCI і КСУ.

Титули CAC, R.CAC, J.CAC, CACIB, R.CACIB, а також BOB, BIG і BIS зазвичай називаються виставковими, оскільки собака отримує їх безпосередньо на виставці. Всі ці титули вважаються дійсними одразу ж, як тільки на виставці буде виписаний сертифікат. Винятком є тільки міжнародні титули CACIB і R.CACIB. На виставці при отриманні сертифікату на дані титули, власник собаки таким чином отримує підтверджену в документальному вигляді пропозицію судді про присудження CACIB або R.CACIB даній тварині. Остаточне підтвердження титулів CACIB і R.CACIB дає МКФ.

Генеральний секретаріат МКФ перевіряє, чи відповідають запропоновані собаки умовам, необхідним для підтвердження CACIB.

Сертифікати, видані учасникам виставки, належним чином вказують, що даний собака запропонований на CACIB. На них повинно бути написано: « Підлягає затвердженню в МКФ».

Генеральний секретаріат повинен переконатися, що CACIB був присуджений правильно. Не пізніше трьох місяців після виставки її організатори повинні направити в МКФ два примірника каталогу і список собак, запропонованих на CACIB і резервний CACIB. У цих списках повинна міститися наступна інформація: номер за каталогом, кличка собаки, номер в племінній книзі та її назва, стать, порода і різновид, дата народження, ім'я власника, ім'я судді та клас, в якому був присуджений CACIB.

Якщо собака не включений в список CACIB (наприклад, організатори забули його згадати), картка з пропозицією може бути прийнята в разі надання доказів, що в даний список вже не включений собака тієї ж породи та тієї ж статі.

На підставі виставкових титулів собака може отримати так звані *чемпіонські титули,* які є узагальненням результатів виставкової діяльності тварини. Чемпіонські титули можуть бути як національні, так і міжнародні. Правила отримання національних титулів в кожній країні можуть дещо відрізнятися, оскільки вони встановлюються національною кінологічною організацією. Міжнародні титули присуджуються відповідно до Правил МКФ. В Україні перелік можливих титулів та

умови їх отримання регламентуються *Правилами присудження титулів в системі КСУ* (зі змінами, внесеними Президією КСУ від 27.10.2011 р). Відповідно до цих правил один R.CAC і один R.CACIB, отримані на одній виставці, прирівнюються до одного CAC:

1 CAC = R.CAC + R.CACIB (з однієї виставки).

Перелік основних титулів і умови їх присвоєння:

Титул *"Юний Чемпіон України"* (присуджується одноразово) за умови:

3×ЮСАС - отриманих на всіх сертифікатних виставках КСУ, починаючи з 2008 року.

2×ЮСАС на подвійних виставках рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України).

2×ЮСАС на виставках рангу CAC з додатком оформленого сертифіката "Юний Чемпіон Породи".

1×ЮСАС на виставках рангу CACIB з додатком оформленого сертифіката "Юний Чемпіон Породи".

Титул *"Юний Гранд Чемпіон України"* присуджується аналогічно присвоєння титулу "Юний Чемпіон України" та за умови, що собакою вже отримано титул "Юний Чемпіон України".

Титул *"Чемпіон Ветеранів України"* присуджується необмежену кількість разів, без обмеження за часом, за умови:

3×«Відмінно, 1-е» - два «Відмінно, 1-е» на національних виставках рангу CAC, плюс один з виставки рангу CACIB, під суддівством різних експертів.

2×«Відмінно, 1-е» - один «Відмінно, 1-е» з національних виставок рангу CAC, плюс один з виставки рангу CACIB, під суддівством різних експертів, тільки для собак робочих порід з додатком робочого сертифікату.

Титул *"Чемпіон КСУ"* присуджується за титулами, отриманими з 2011 року необмежену кількість разів, титул CAC не гаситься, не дає права участі в класі Чемпіонів. Присуджується за умови:

2×CAC + 2×CACIB на подвійних виставках рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України).

1×CAC + 1×CACIB на подвійних виставках рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України) тільки для собак робочих порід з додатком робочого сертифікату.

Для собак порід поза класифікацією присуджується КК і КС на тих же умовах.

Титул *"Чемпіон Породи" та "Юний Чемпіон Породи"* присуджується за титулами, отриманим з 2012 року, необмежену кількість разів; не дає права участі в класі Чемпіонів.

На Національних Чемпіонатах - кращий кобель і краща сука в породі отримує титул "Чемпіон Породи"; кращий кобель юніор і краща сука юніор в породі отримують титул "Юний Чемпіон Породи".

Титул *"Чемпіон України"* (присуджується необмежену кількість разів) за умови:

6×CAC на національних виставках КСУ рангу CAC за період не менше, ніж за 1 рік і 1 день (під суддівством не менше 5 - ти різних експертів).

4×CAC - три CAC на національних виставках рангу CAC, плюс один на будь-якій виставці рангу CACIB, за період не менше, ніж за 1 рік і 1 день, під суддівством різних експертів.

4×CAC - три CAC на національних виставках рангу CAC, плюс один на виставці рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України), за період не менше, ніж за 6 місяців, під суддівством різних експертів.

3×CAC - два CAC на подвійних виставках рангу CACIB в будь-яких містах України та один CAC в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України).

2×CAC на подвійних виставках рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України).

2×CAC - один з виставки рангу CAC, плюс один з виставки рангу CACIB, тільки для собак робочих порід з додатком робочого сертифікату.

2×CAC - з виставки рангу CAC, тільки з додатком оформленого сертифіката "Чемпіон Породи".

1×CAC - з виставки рангу CACIB, тільки з додатком оформленого сертифіката "Чемпіон Породи".

Для отримання сертифікату "Чемпіон України" громадянами країн членів FCI, з якими укладено договір "Про взаємне визнання титулів" (Білорусь, Болгарія, Грузія, Кіпр, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словенія, Чорногорія, Фінляндія, Чехія, Естонія), надається 1×CAC з виставки в Україні, отриманий на виставці рангу CACIB, і Чемпіонський сертифікат країни проживання власника собаки або 2×CAC з виставки рангу CAC і Чемпіонський сертифікат країни проживання власника собаки.

Титул *"Гранд Чемпіон України"*

При отриманні даного титулу мінімум один CAC повинен бути з подвійних виставок рангу CACIB в Києві.

Присуджується за умови: JCH + CH (4 рази); JCH + JGRCH + CH (3рази); CH (5 разів); (Чемпіон клубу) + CH (3рази); JCH + ЧК (Чемпіон клубу) + CH (2 рази); JCH + JGRCH + ЧК (Чемпіон клубу) + CH (1 раз).

Титул *"BBB" (Кращий представник породи в Україні)* присуджується необмежену кількість разів, останній BBB повинен бути присуджений після досягнення собакою 24-х місяців. Присуджується аналогічно присвоєння титулу "Чемпіон України" за отриманими собакою сертифікатами "BBB"за умови:

6×BBB на національних виставках КСУ рангу CAC за період не менше, ніж за 1 рік і 1 день (під суддівством не менше 5 - ти різних експертів).

4×BBB - три BBB на національних виставках рангу CAC, плюс один на виставці рангу CACIB, за період не менше, ніж за 1 рік і 1 день, під суддівством різних експертів.

4×BBB - три BBB на національних виставках рангу CAC, плюс один на виставці рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України), за період не менше, ніж за 6 місяців, під суддівством різних експертів.

3×BBB - два BBB на подвійних виставках рангу CACIB в будь-яких містах України і один BBB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України).

2×BBB на подвійних виставках рангу CACIB в Києві (Золоті Ворота, Україна, Київська Русь, Кришталевий Кубок України).

2×BBB - один BBB з виставки рангу CAC, плюс один з виставки рангу CACIB, тільки для собак робочих порід з додатком робочого сертифікату.

На Національних Чемпіонатах кращий представник породи отримує титул "BBB". Сертифікат "BBB" іноземними громадянами отримується на загальних підставах.

Титул *"Супер Гранд Чемпіон України"* присуджується з 2011 року, необмежену кількість разів за умови GRCH + BBB

Заявка на присвоєння титулів приймається за умови, якщо з моменту отримання останнього сертифікату пройшло 30 днів.

Для присвоєння собаці чемпіонських титулів в Головне управління КСУ подається заявка і пакет документів, оформлений відповідно до "Інструкції про порядок здачі в ГУ КСУ і заповнення племенних документів в системі КСУ"

Для того, щоб мати право на отримання титулу *Міжнародного Чемпіона Краси* за мінімальний період один рік і один день, необхідно отримати:

4×CACIB в трьох різних країнах, від трьох різних суддів, кількість собак не має значення;

3×CACIB - 2×CACIB на національних виставках рангу CACIB, плюс один CACIB, отриманий в країні походження породи.

Необхідно знати, що не всі титули, що присуджуються на виставці, вносяться в родовід нащадків. У родовід і племінну книгу можуть бути вписані тільки: CAC, R.CAC, CACIB, R.CACIB, Чемпіон країни, BBB, Інтернаціональний Чемпіон і,

звичайно ж, сертифікати з робочих випробувань. Причому вписуються тільки ті титули, які були отримані собакою до дати народження цуценят.

Тема 15. **СИСТЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОРІД СОБАК**

1. Фактори породоутворення і акліматизації у собаківництві
2. Системи класифікації порід собак, їх структура та характеристика
3. Класифікація порід за правилами МКФ
4. Поняття стандарту, розділи, які він містить, використання стандартів при експертизі собак**.**

Порода - це створена працею людини численна група домашніх тварин загального генетичного кореня, досить стійко передаючих у спадок цінні господарсько-корисні фізіологічні та морфологічні особливості, які характеризуються певним типом.

До властивостей порід відносяться константність і пластичність. *Константність* (стійкість в передачі ознак потомству) породи забезпечується племінною роботою, яка накопичує з покоління в покоління якості і особливості тварин, закріплює та перетворює їх в характерну особливість породи. *Пластичність* (мінливість в залежності від напрямку селекції) породи дає їй можливість пристосовуватися до різних умов та є фактором подальшого прогресу. Пластичність породи обумовлена наявністю в ній кількох внутрішньопородних типів і є важливою позитивною її якістю.

Породи створюють з породних груп, які складають початкову стадію становлення породи. *Породна група* - це «предпорода», інакше кажучи, порода, ще не завершена в її створенні, в окремих моментах ще не відповідаюча визначенню породи, тобто кандидат в породу. *Сформована порода складається з відрідь, внутріпородних типів, ліній, родин.*

Відріддя - це зональні типи тварин, визначальними у формуванні яких є економічні чинники, що нерозривно пов'язані з фізико-географічними (грунт, клімат, тепло, волога та ін.). ***Внутрішньопородний тип*** визначається конституціональними особливостями собак та їх зональним типом за робочими якостями. Внутрішньопорідні типи - обов'язкові структурні одиниці, з якими працює селекціонер в процесі удосконалення породи. Лінії та родини можуть розглядатися як внутрішньопорідні моделі однотипності. ***Лінію*** становить цінна група собак (кобелів та сук) з подібними особливостями поведінки, конституції, екстер'єру і робочих якостей, родоначальником якої є видатний за робочими та племінними якостями плідник. ***Родина*** - високопродуктивна цінна група племінних маток, що

походять від видатної родоначальниці, схожих з нею за конституцією і робочими якостями та стійко передаючих ці властивості у спадок.

Акліматизацією називають пристосування тварин до нових умов життя. Вона може відбуватися в процесі безпосереднього пристосування особин цієї породи до умов, що змінилися, або протягом декількох поколінь. У першому випадку порода відноситься до такої, що легко акліматизується, у другому - до такої, що важко акліматизується.

Різноманітність типів собак, які існують в світі, класифікують за наступними напрямками:

- за походженням (зоологічна класифікація);
- за ступенем вкладення праці людини в створення порід собак;
- за напрямком продуктивності (робочих якостей) та господарського використання собаки.

За генетичним походженням на даний час собак прийнято розділяти на догоподібних, молоссоідів, вівчарок, лайкоподібних, тер'єрів, пінчерів і шнауцерів, борзих, лягавих, гончаків та ін.

За ступенем консолідації породи собак поділяють на примітивні, перехідні і заводські.

До примітивних відносять такі породи, які виникли і сформувалися стихійно, під впливом природних умов шляхом природного відбору. Собаки цих порід характеризуються більш великою постійністю ознак, ніж собаки заводських порід, пізньоспілістю, витривалістю, недостатньою прихильністю до людини і практично не піддаються дресируванню. Примітивних порід в даний час майже не залишилося, до них відносяться деякі породи вівчарок кочових племен Азії, мисливських собак Африки і частина мисливських і північно-східних їздових лайок.

Перехідні породи займають проміжне положення між примітивними і заводськими і зазвичай бувають неоднорідні. Якщо їм приділяється достатньо уваги, вони набувають здатність до більш різноманітного дресирування, з'являється прихильність до людини, загальмовуються і зникають примітивні інстинкти і поліпшуються екстер'єрні форми. До таких можна віднести, наприклад, кавказьких та середньоазіатських вівчарок і лайок.

Заводські (культурні) породи включають основний масив сучасних порід собак світу. Вони характеризуються великою прихильністю до людини і підвищеними здібностями до вироблення часом дуже складних навичок. Обов'язковою умовою при роботі з ними є повноцінна годівля, добрі умови утримання і суворий відбір і підбір за комплексом ознак. На даний час в усьому світі налічується близько 400 культурних порід.

За напрямком продуктивності (робочих якостей) та господарського використання собак поділяють на службових, мисливських і декоративних.

Службові собаки - група порід, які використовуються людиною для необхідної їй роботи. Їх загальними найбільш характерними ознаками є недовірливість до сторонніх, злостивість, чуйність, сміливість, здатність до дресирування і відданість власнику. До службових собак відносяться вівчарки, деякі тер'єри, пінчери і шнауцери, догоподібні, молоссоіди, їздові собаки та ін.

Мисливські собаки - велика група собак, яких використовують переважно для різних видів полювання. Їх загальною ознакою є сильно розвинений мисливський інстинкт. Залежно від виду полювання їх поділяють на борзих, гончаків, лягавих, норних та ін.

Декоративні породи не мають практичного використання, їх роль чисто естетична. Ці собаки - відмінні компаньйони. До декоративних собак відносять пуделів, болонок, пекінесів, чихуахуа, японських хінів та ін.

У ряді країн з багатими кінологічними традиціями та великими кінологічними організаціями існує своя власна система класифікації порід. Так, *Англійський Кеннел клуб визначає шість груп собак:* мисливські (гончаки, борзі), підрушничні, тер'єри, користувальні, службові, кімнатно-декоративні породи. *Американський клуб собаківництва розрізняє наступні сім груп:* мисливські (підрушничні), мисливські (гончаки, борзі), робочі породи, тер'єри, тої, неспортивні породи, пастуші собаки. *У скандинавських країнах собак ділять на вісім груп:* шпіцеподібні (лайкоподібні), шукачі по кров'яному сліду та гончаки, підрушничні, сторожові та службові породи, тер'єри, борзі, немисливські породи і собаки-компаньйони, кімнатно-декоративні.

Існує своя класифікація і в Австралії. Причому з різних класифікацій, одна і та ж порода може перебувати в різних групах. Так, цвергшнауцер за американською класифікацією відноситься до групи тер'єрів, в той час як його більші побратими - різеншнауцер та стандартний шнауцер входять в групу робочих собак.

Найбільш вдала і зручна класифікація порід собак, що враховує їх походження, консолідацію, а також господарське використання, прийнята ***Міжнародної Кінологічної Федерацією (FCI) в 1990 році. Згідно з цією класифікацією всі визнані FCI породи поділяються на десять груп:***

I група FCI - собаки пастуші та скотогінні (крім швейцарських скотогінних собак);

II група FCI - пінчери та шнауцери, догоподібні собаки, молоссоіди та швейцарські гірські та скотогінні собаки;

III група FCI - тер'єри;

IV група FCI - такси;

V група FCI - шпіцеподібні собаки та примітивні породи;

VI група FCI - гончаки та гончаки по кров'яному сліду;

VII група FCI - лягаві;

VIII група FCI - спанієлі, ретривери та водяні собаки;

IX група FCI - собаки-компаньйони (декоративні);

X група FCI - борзі та споріднені породи.

У світі існує велика група порід собак, зареєстрованих в окремих країнах, але не визнаних FCI. У міру затвердження міжнародних стандартів на ці породи FCI вносить їх до реєстру визнаних порід та включає у відповідну класифікаційну групу.

Стандарт породи - це конкретний детальний опис зовнішнього вигляду собаки певної породи разом з іншими відомостями про нього, необхідними для подальшої точної репродукції так званої «картини» цього собаки.

Згідно циркуляру FCI Стандарт породи це:

Документ, який є методичним описом архетипу породи.

Документ, який описує тільки ті характеристики, які можуть бути побачені поглядом.

Документ, який не рекомендує використовувати хірургічне втручання.

Документ, який використовується заводчиками при розведенні і суддями при оцінці на виставках та визначає, чи має собака:

- темперамент, який можна оцінити;
- правильний породний тип;
- виразні рухи.

Стандарт є попереднім проектом правильного типу породи, так само як і засобом оцінки потомства при племінному розведенні собак.

Укладачі перших стандартів орієнтували їх на найбільше утрирування статей і характерних рис породи з тим, щоб на виставках були першими тварини «ультра», безвідносно їх життєстійкості та працездатності. Перші стандарти в Англії так і називалися - «стандарт переваги». Керуючись ними, експерти повинні були віддавати перевагу вкрай перерозвиненим тваринам: жахливо пухким гігантам сенбернарам та мастифам; крихітним, але хворобливим та нездатним до розмноження карликовим собачкам; витонченим, на шкоду працездатності, грейхаундам та ін.

Згодом стандарти були вдосконалені з тим, щоб риси ультра-породності не вступали в протиріччя з функціональними ознаками життєстійкості і працездатності, та стали йменуватися «стандартами досконалості».

На даний час в більшості країн діють стандарти FCI, в основу яких покладені стандарти, складені і діючі на батьківщині кожної з порід. На даний момент FCI затверджені стандарти на 343 породи собак. Крім них в світі існує багато порід, невизнаних FCI (американський бульдог, бівер йоркшир тер'єр, монгольська вівчарка, східно-європейська вівчарка, карело-фінська лайка, московська сторожова, ОДІС, російська та російська ряба гончаки, російський спанієль, тази, тайган, хорта борза, естонський гончак, південноафриканський бурбуль та ін.).

Щорічно список визнаних FCI порід поповнюється. Однак ***порода, що претендує на визнання FCI, повинна відповідати досить жорстким вимогам:***

1. Порода повинна налічувати офіційно понад тисячу особин.

2. Необхідна офіційна довідка від ветеринарних структур, що дана порода в значній мірі не схильна до будь-яких генетичних захворювань, і в значній мірі не схильна більше інших порід до будь-яких інших загальнопоширених захворювань.

3. Повинен бути представлений Стандарт породи, написаний у загальноприйнятій для FCI послідовності і без будь-яких допусків за параметрами, що схиляють до виродження (наприклад, не можна допускати відхилення прикусу в сторону недокусу та перекусу у небульдогів; вкрай небажано офіційно допускати некомплектність зубів, а також обумовлювати будь-які відхилення в тілобудові, відмінні від загальноприйнятої біомеханічної моделі).

4. Необхідно надати в FCI 64 копії родоводів собак, що належать до даної породи, в яких повністю представлена інформація про три коліна предків. Фраза «немає інформації» є неприпустимою. Ці 64 родоводи повинні бути розкладені на вісім племінних груп по вісім родоводів в кожній (в кожній групі повинно бути два кобеля та шість сук, і на момент подачі документів даним особинам має бути не більше семи років). Усередині племінної групи особини можуть бути спорідненими між собою, але не бути повними сибсами (однопометниками, дубль-послід). Вісім родинних груп, будучи спорідненими всередині себе, не повинні мати ніякої спорідненості між собою в межах трьохколінного родоводу.

5. Внесок в FCI за реєстрацію породи становить дві тисячі євро.

6. Якщо всі перераховані умови дотримані, і порода явно претендує на реєстрацію в FCI, дана організація направляє своїх спостерігачів на одну з великих виставок, де на представленому значному поголів'ї можливо на місці визначити доцільність реєстрації даної породи (наскільки порода самобутня, тобто відрізняється від інших порід, наскільки представлені особини однотипні, гармонійні і чисельні та ін.).

7. Після офіційного визнання породи вона вважається умовно визнаною протягом 10 років. Протягом цього терміну особини даної породи мають право брати участь в усіх виставках CACIB, ставати Чемпіонами Світу і Європи, але не можуть отримувати підтвердження сертифікатів CACIB та ставати Інтерчемпіонами. Після закінчення даного терміну необхідно підтвердження розвитку даної породи, після якого тільки й відбувається переведення породи в повноцінно визнані FCI.

Рішенням Генерального Комітету FCI, прийнятим на засіданні в Дортмунді в жовтні 2010 року, була переглянута і прийнята нова модель стандарту FCI (перша модель була прийнята в 1987 році). Запропонована модель є стандартною формою оформлення будь-якого нового або переглянутого стандарту FCI. Текст повинний відображати ідеальну структуру і дійсний тип породи. Характеристики, які значно

суперечать ідеальному типу, повинні бути, відповідно до ступеня розвитку, розділені на недоліки і вади**.** Характеристики, які є нетиповими, аномалії та неприйнятна поведінка вважаються дискваліфікуючими вадами.

МОДЕЛЬ СТАНДАРТУ

<u>Стандарт породи FCI №:</u> номер відповідає номенклатурі порід собак FCI

<u>НАЗВА ПОРОДИ ФРАНЦУЗЬКОЮ / АНГЛІЙСЬКОЮ / НІМЕЦЬКОЮ / ІСПАНСЬКОЮ</u>

(Назва породи на мові країни походження породи)

<u>ПЕРЕКЛАД:</u> Ім'я перекладача(-ів), Офіційна мова оригіналу вибирається країною походження і вказується в дужках.

Ілюстрація

Малюнок або фото породи для ілюстрації (тіло + голова)

Надається країною походження / патронату / розвитку породи

<u>ПОХОДЖЕННЯ:</u> Якщо необхідно, назву країни патронату або розвитку.

ДАТА ПУБЛІКАЦІЇ ОФІЦІЙНОГО ДІЙСНОГО СТАНДАРТУ: 00/00/00. Дата проведення засідання Генерального Комітету FCI, на якому був затверджений стандарт.

<u>ВИКОРИСТАННЯ:</u> Чим є порода і для чого використовується.

<u>КЛАСИФІКАЦІЯ FCI</u>: Вказується група та секція, необхідність проведення робочих випробувань.

<u>КОРОТКА ІСТОРИЧНА ДОВІДКА</u>: Переважно не більш 12-15 рядків, складається з метою кращого розуміння породи.

<u>ЗАГАЛЬНИЙ ВИД</u>: У тексті ніколи не вказуються ні відхилення від стандартних показників порід, ні обмеження, які можуть завдати шкоди здоров'ю собаки.

<u>ВАЖЛИВІ ПРОПОРЦІЇ:</u> Довжина тіла / Висота в холці. Глибина грудної клітки / Висота в холці. Довжина морди / Довжина голови.

<u>ПОВЕДІНКА / ТЕМПЕРАМЕНТ</u>: Текст не повинен містити вказівки на агресивність, або надмірну обережність по відношенню до людей, або крайню відчуженість як на характеристики породи. Породи повинні бути спокійними та не становити жодної загрози судді, будь-який інший людині або іншим собакам в громадських місцях.

<u>ГОЛОВА:</u>

<u>ЧЕРЕПНА ЧАСТИНА</u>: Форма черепа, спрямованість осей черепа і морди, верхній зовнішній контур.

Череп: Ширина черепа, форма надбрівних дуг, міжочна борозда, потиличний горб.

Стоп: Ступінь вираженості.

ЛИЦЬОВА ЧАСТИНА:

Ніс: Форма, розмір, колір. Для короткомордих порід існує загальне формулювання: «добре відкриті ніздрі» (стосується таких порід: бостон тер'єр, боксер, бельгійський, брюссельський, брабантский грифон, бульдог, бульмастиф, бордоський дог, французький бульдог, японський хін, кінг чарльз спаніель, мастиф, мастіно наполетано, пекінес, мопс, сенбернар, стаффордширський бультер'єр та ши-тцу).

Морда: Довжина, глибина, ширина, профіль спинки носа, форма і профіль нижньої щелепи.

Губи: Форма, товщина, характеристики (слабко або щільно стислі), пігментація.

Щелепи / зуби: Форма щелепи, кількість і характеристика зубів, положення різців, прикус (ножице- або клещоподібний), недо- або перекус.

Щоки: Форма і характеристика.

Очі: Розмір, форма, колір, посадка, вираз, напрямок щілини повіка, пігментація повіка. У тексті не можуть бути вказані крайні розміри.

Вуха: Посадка, носіння, форма, розмір (довжина-ширина).

ШИЯ: Лінія верха, довжина, форма, мускулатура, шкіра (щільно притиснута, обвисла, підвіс).

КОРПУС:

Лінія верха: В цілому.

Холка: Характеристики, посадка в шиї.

Спина: Контур лінії спини, мускулатура, співвідношення довжини спини та попереку.

Поперек: Довжина, ширина, мускулатура.

Круп: Зовнішня лінія, похилість (спрямованість), довжина, глибина, ширина, мускулатура.

Лінія низа та черева: Контур лінії низа, форма черева та боків.

ХВІСТ: Посадка, форма, довжина, товщина, волосяний покрив, носіння в спокої та в русі, опис природного хвоста.

КІНЦІВКІ:

ПЕРЕДНІ КІНЦІВКИ:

Загальний вигляд: Передні кінцівки при огляді спереду і збоку, пропорції різних частин тіла по відношенню до передніх кінцівок.

Плечі: Довжина, похилість, мускулатура, відведення плеча (кут плечової і лопаткової кісток).

Верхня частина передньої кінцівки: Довжина, ось і мускулатура.

Лікоть: Положення, кут ліктя.

Нижня частина передньої кінцівки: Довжина, мускулатура, кістка (якість, форма).

Зап'ясток: Ширина, товщина.

П'ясток: Довжина, ширина, положення (спрямованність).

Стопа передньої кінцівки (лапа): Форма, розмір, вигин пальців, щільність, кігті та подушечки (якість, пігментація).

ЗАДНІ КІНЦІВКИ:

Загальний вигляд: При огляді збоку і ззаду, пропорції різних частин тіла по відношенню до задніх кінцівок.

Стегна: Довжина, ширина, мускулатура, положення (кут тазостегнового суглоба).

Коліно: Положення, кут колінного суглоба (стегново-великогомілкового кута).

Гомілка: Довжина, спрямованність, мускулатура, кістка (якість, форма).

Скакальний суглоб: Ширина, товщина, кут скакального суглоба.

Плесно: Довжина, ширина, положення.

Стопа задньої кінцівки (лапа): Форма, розмір, вигин пальців, щільність, кігті і подушечки (якість, пігментація)

АЛЮР / РУХ: Опис руху, кращий алюр.

ШКІРА: Товщина, млявість, характеристика зморшок і складок, пігментація.

ШЕРСТЬ:

Шерстяний покрів: Довжина, текстура, розподіл (борода, кільце шерсті навколо шиї), густота, підшерсток. Якщо є можливість, опис стрижки і тримінга собаки. У тексті ніколи не вказується вимога про надмірну довжину та щільність шерсті, яка може перешкодити мобільності собаки та його добробуту.

Окрас: Базовий окрас, відмітини та допустимі окраси.

РОЗМІР І ВАГА:

Висота в холці: Кобелі: Суки:

Вага: Кобелі: Суки:

НЕДОЛІКИ:

Будь-яке відхилення від вищевказаних пунктів вважається недоліком, серйозність якого визначається ступенем його впливу на здоров'я та добробут собаки. Для робочих і мисливських порід додається: «та на його здатність виконувати традиційну роботу».

ВАДИ:

Вади повинні бути перераховані за ступенем серйозності.

ДИСКВАЛІФІКУЮЧІ ВАДИ:

1. Агресивна або занадто боязка поведінка (обов'язкова фраза в кожному стандарті).

2. Будь-які явні відхилення від фізіологічних або поведінкових норм вважаються дискваліфікуючою вадою (обов'язкова фраза в кожному стандарті).

3. Нетиповий представник породи.

4. Вади, які не дозволяють собаці отримати нагороду на виставці: неправильний прикус, неприйнятий окрас, занадто великий або маленький розмір та ін.

N.B. Кобелі повинні мати два повноцінних сім'яника, повністю опущених в мошонку (ця фраза обов'язкова в кожному стандарті).

При експертизі собак на виставках в системі КСУ суддя повинний керуватися виключно стандартами FCI. Суддя має готуватися до кожної виставки, вивчаючи стандарти і відповідні нормативні документи.

Судді повинні бути добре відомі всі випадки, коли собаці даної породи знижується оцінка або собака підлягає дискваліфікації. На додаток до дискваліфікуючіх вад окремих порід існують дискваліфікуючі вади, властиві всім породам: сліпі, глухі, кастровані або стерилізовані собаки, а також ті собаки, чия зовнішність була змінена штучним шляхом (за винятком обумовлених в стандарті) не підлягають оцінці. Зовнішність собаки не вважається зміненою після видалення прибулих пальців або купірування хвоста, якщо це обумовлено стандартом породи і не суперечить йому. Кульгавий собака не допускається до експертизи та не може отримати будь-які нагороди, так само як і собака, що виявляє клінічні ознаки інфекційних захворювань.

При необхідності, в разі сумніву, суддя вправі під час експертизи звіритися зі стандартом.

Кінологічні союзи окремих країн можуть вносити ряд змін і обмежень в стандарти порід, виведених в інших країнах (наприклад, обмеження верхньої або нижньої межі висоти в холці, окрас, відмітини, плями та ін.), Проте, ці обмеження діють тільки на території їхніх країн, а на міжнародних виставках визнаються тільки стандарти FCI.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Арасланов Ф.С. Дрессировка служебных собак/ Ф.С. Арасланов, А.А. Алексеев, В.И. Шигорин. - Кайнар; Алма-Ата; 1987. – 232с.
2. Арасланов Ф.С. Защитно-караульная служба / под. общ. ред. В.Н. Зубко. – М.: Эра, 1992. – 48 с.
3. Блохин Г.И. и др. Кинология / Г.И. Блохин. - Учебное пособие для ВУЗов - М.: ООО «Издательство Скрипторий 2000», 2001. - 432 с.
4. Высоцкий В.Б. Общий курс дресировки собак разных пород /В.Б. Высоцкий. – М.: АСТ, Донецк: Сталкер, 2006. – 61 с.
5. Дресирування собак: навчальний посібник / [М.І. Гиль, О.В. Коновалов, Є.М. Агапова, Р.Л. Сусол] . - Одеса: ОДАУ, 2011. – 320 с.
6. Ерусалимский Е.Л. Экстерьер собаки и его оценка / Е.Л. Ерусалимский. - М.: «Издатцентр», 2002. - 192 с.
7. Полищук Ф.И., Кинология / Ф.И.Поліщук, А.Л. Трофименко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1000 с.

Допоміжна:

1. Арасланов Ф.С. Общая дрессировка собак (в помощь начинающим дрессировщикам) / Ф.С. Арасланов: – М.: ДОСААФ, 1982. – 252.
2. Арасланов Ф.С. Из опыта дрессировки служебных собак / Ф.С. Арасланов – М.: ДОСААФ, 1990. – 119с.
3. Бергман Е. Поведение собак / Е. Бергман. – М.: Цитадель, 1996. – 98 с.
4. Бочаров В. Н. Дрессировка служебных собак / В.Н. Бочаров, А.П. Орлов: – М.: ДОСААФ, 1957. – 113с.
5. Власенко А.Н. Обучение собаки выборке вещей / А.Н. Власенко. - М: ДОСААФ. – 1990. – 136с.
6. Зеленевский Н.В. Анатомия собаки / Н.В. Зеленевский – С.-П.: Право и управление, 1997. С.48-265

7. Карпов В.К. Обонятельная ориентация служебных собак и влияние метеорологических факторов на их работу / В.К. Карпов. – М.: Наука, 1983. – 41с.
8. Карпов В.К. О некоторых факторах, влияющих на обоняние служебных собак / В.К. Карпов. – М.: Наука, 1987. – 98с.
9. Мерновский Л. Дрессировка собак по поиску НВ по «охотничьему» инстинкту / Л. Мерновский. – М.: ДОСАФ, 1991. – 34с.
10. Мычко Е.Н. Поведение собаки / Е.Н. Мычко – М.: Аквариум-Принт, 2004. – 167 с.
11. Опаринская З.С. Экстерьер и конституция собаки / З.С. Опаринская. – С.: Петербург, 1993.- 255 с.
12. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных / И.П. Павлов. – М.: Наука, 1973. – 432с.
13. Пахомов Е.И. Раздражители, применяемые при дрессировке собак / Е.И. Пахомов. – М.: Наука, 1982. – 85с.
14. Полищук Ф.И. Основы кинологии (Этологический аспект) / Ф.И.Поліщук, А.Л. Трофименко – К.: Джулия, 1999. – 178 с.
15. Полищук Ф.И. Основы кинологии (теоретический и практический аспекты дрессировки собак) / Ф.И.Поліщук, А.Л. Трофименко. – К.: Перун, 2003. – 572 с.
16. Рази А.А. Очерки кинологии / А.А.Рази. – К., 2000. – 168с.
17. Слесаренко Н.А. Анатомия собаки. Соматические системы. / Н.А.Слесаренко, Н.Н.Бабичев, Е.С.Дурткаринов и др. С.-Пб.: Лань, 2003. – 96 с.
18. Укроженко М.М. Психофизиология поведения, общения и методика дрессировки собак служебных пород / М.М. Укроженко. – М.: ДОСААФ, 1991. – 109с.
19. Фольмер Хаус Б. Анатомия собаки и кошки / Б.Фольмер Хаус, Й.Фревейн. – М.: Аквариум, 2003. – 574с.
20. Хромов Б.М. Анатомия собаки / Б.М.Хромов, Н.С.Короткевич, А.Ф. Павлова и др. - Л.: Наука, 1972. – 233 с.
21. Чеченин В.П. Пособие по подготовке собак по поиску ВВ /В.П. Чеченин. – К.: Колос, 2001. – 15с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. http://www.fci.be/nomenclature.aspx
2. http://zoo-dom.com.ua/acatalog/367/1013/1022
3. http://zoo.link.ua/breeds_dog/rubrics/27/

4.http://www.huntingukraine.com/index.php?option=com_kunena&func=view&catid=49&id=21&Itemid=209
5. http://myanimals.org.ua/Breed.aspx?id=1&b=190
6. http://uku.com.ua
7. http://www.fci.be
8. http://lotos.at.ua/publ/k_voprosu_o_standartakh_sobak_sluzhebnykh_porod
9. http://www.sobakalife.ru/index.php?j=bok&r=wiw2&kh
10. http://www.real3danatomy.com/
11. www.krugosvet.ru/enc/biologiya/sobaka
12. http://dog.kiev.ua/pages/anatom/anatom2.htm
13. https://www.petspoint.ru/articles/morfologiya-i-anatomiya-47
14. https://pets2.me/bok/1277-anatomiya-i-fiziologiya-sobaki-kratkiy-obzor.html
15. https://www.pedigree.ru/.../fiziologija-sobaki-osobennosti-o-kotoryh-nuzno-znat-
16. http://www.zoosite.ru/dogs/anat.htm
17. www.nnre.ru/domashnie_zhivotnye/veterinarnyi_spravochnik_dlja.../p3.php
18. http://www.cynolog.ru/anatomia02.php
19. vetsait.com/category/anatomija-i-fiziologija-sobak/
20. http://www.booksmed.com/veterinariya/1043-anatomiya-sobaki-somaticheskie-
21. 21. sistemy-slesarenko.html
22. http :// www . fermer 1. ru / kozhnyi - pokrov - bolezni - sobak
23. http :// bordosland . latviaforum . net / t 336- topic
24. http://pets.academ.org/soderjanie/pervaya-pomoshch-i-bolezni/269
25. http :// www . zoovet . ru / slovo . php ? slovoid =3553
26. http://www.intervetclinic.ru/text/43
27. http :// bosco - folto . kiev . ua / articles /31- anatomofiziologicheskie - osobennosti . html
28. http :// www . otradnydvor . ru / anatom . php
29. http://dressirovka.info/arasl-11.html
30. http://fliguster.ru/razdrazhiteli-v-dressirovke/
31. http://azps.ru/articles/proc/proc36.html
32. http://xn----7sbhhfsbjgd6agxcna3i.xn--p1ai/sposoby-dressirovki-sobak
33. http://www.razlib.ru/domashnie_zhivotnye/dressirovka_sluzhebnyh_sobak/p3.php
34. http://zooclub.ru/dogs/dres/3.shtml
35.http://www.razlib.ru/domashnie_zhivotnye/dressirovka_sluzhebnyh_sobak/p3.php